

७५६६
म. ग्रं. सं. टाणे
५०७

गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

अनंत काणेकर

FBK-0017704

राम

नो. क्र 60620
दि. 22/9/88

राम
४००

वाराणसी प्रथम सत्रहालय, ठाण: स्थलमः

मनुसं... ५०५२५ दि: श्री-मन्त्री
आदि ... ५/११/९१ ... नो: दि: २२/९/९१

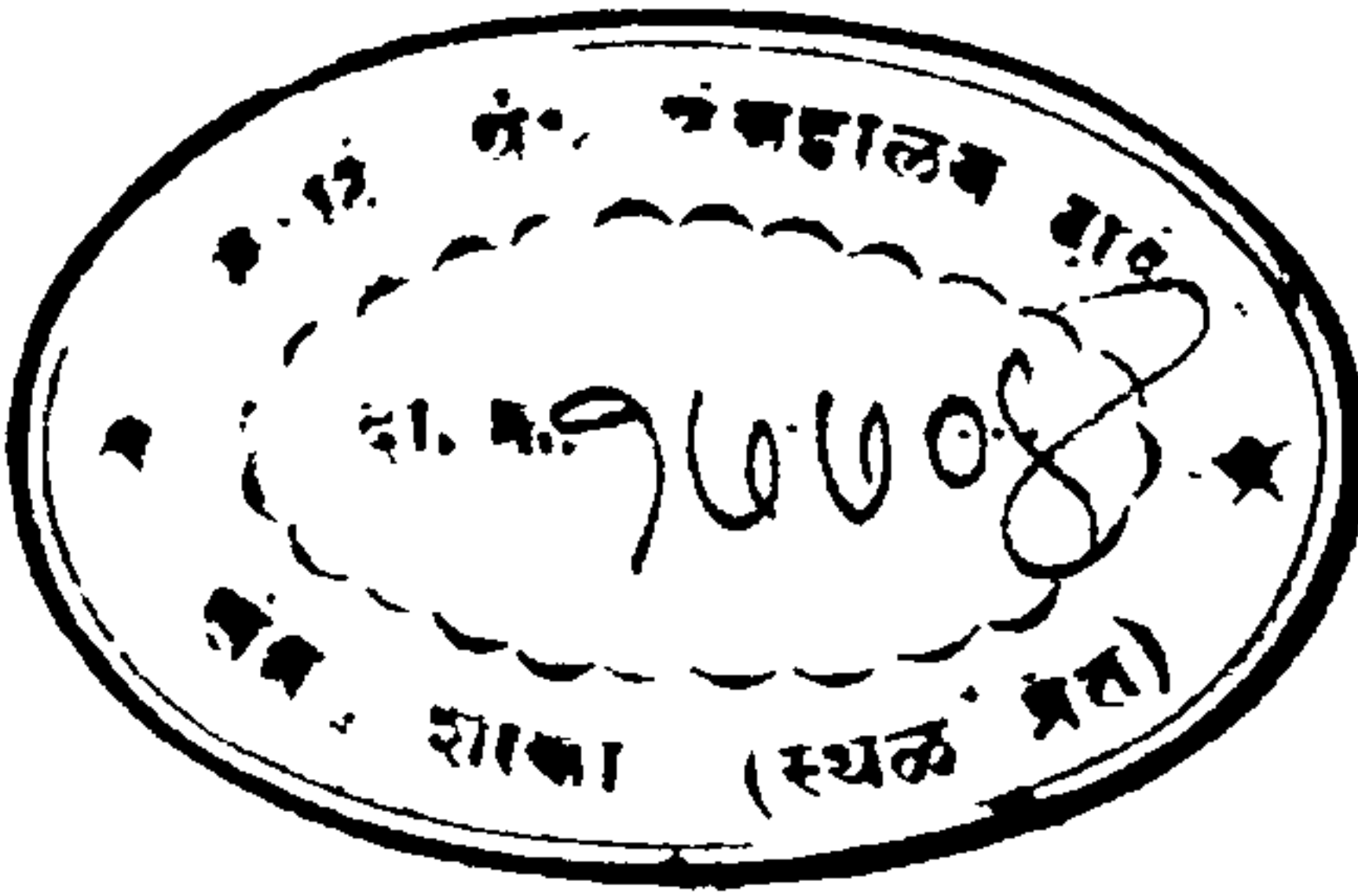
गुलाबी प्रकाशांत बोलण्या लेखण्या

बसलं तें बोलण्या वा लेखण्या
धनुष्ये..... वि.
छात्रां वी. वि.

१०१३१ प्र०३ म०००१ ५ ३/५५. स्थळम०
..... वि:
..... बों दि:

गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

अनंत काणेकर

REFBK-0017704

सामैया पब्लिकेशन्स प्रा. लि.

© १९६९ अनंत काणेकर □ पहिली आवृत्ती:सप्टेंबर १९६९
चित्रकार : सुरेंद्र सिरसाट □ मुद्रक : स. ना. तवकर, सोमैया
पब्लिकेशन्स प्रा. लि. [मुद्रणालय], १४ वडाळा उद्योग
भवन, मुंबई ३१ □ प्रकाशक : ग. वा. नेवाळकर, सोमैया
पब्लिकेशन्स प्रा. लि. १७२, नायगांव क्राँस रस्ता, मुंबई १४.

१९४१ मंथनं, ठाण. स्वळप्र
बनुम... वि. प्र...
हमि... मं. वि. २२१२

प्रस्ताविक

युगोस्लाव्हियासंबंधीं पुष्कळ ऐकलें होते. पुष्कळ वाचलें होते. रशियासारखीच क्रांती होऊन दुसऱ्या महायुद्धाच्या शेवटीं मार्शल टिटोच्या नेतृत्वाखालीं तिथें समाजवादी राजवट आली हेंहि माहीत होते. पुढें स्टालिननें टिटोवर सवाल समाजवादी असल्याचा आरोप करून नेहमींप्रमाणें मार्शल टिटो हे भांडवलदारांचे, विशेषतः अमेरिकेचे हस्तक असल्याच्या ठराविक शिब्याहि त्यांना दिल्या होत्या ! स्टालिनच्या मृत्यूनंतर स्टालिनवादाचा पाडाव झाला आणि क्रुश्चेव्हकडे नेतृत्व आलें, हें सर्वपरिचित आहे. सध्या कोसिगिन-ब्रेझ्नेव्ह-पॉगदॉर्नी यांचें सामूहिक नेतृत्व रशियांत आहे. पण स्टालिननंतर रशियांतहि नागरिक-स्वातंत्र्याची खूप वाढ

२ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

झाली आहे. युगोस्लाव्हियाविषयीं विशेष आपुलकी वाटणाऱ्या व तेथें जाऊन आलेल्या माझ्या अनेक समाजवादी मित्रांनीं तिथल्या एकपक्षीय पण मोकळ्या समाजवादी राजवटीविषयीं मला बरेंच सांगितलें होतें. त्यामुळें युगोस्लाव्हियाबद्दल मला विशेष कुतूहल होतें. पेन परिषदेच्या निमित्तानें मला तिथें आठदहा दिवस राहतां आलें याचा खरोखरच मला फार आनंद झाला.

अथेन्स-बेलग्रेड-लुव्लियाना विमानें कांहीं कारणामुळें एक दोन दिवस रद्द झाल्यामुळें अथेन्सपासून तों अगदी उत्तरेकडे असलेल्या युगोस्लाव्हियाच्या स्लोव्हानी राजसत्ताकाची राजधानी लुव्लियानापर्यंत मी आगगाडीनें गेलों. त्यामुळें युगोस्लाव्हियाच्या जवळ-जवळ सहाहि राजसत्ताकांतून मला जावें लागलें. युगोस्लाव्हियाच्या सुंदर पर्वतराजी, हिरवीगार दऱ्याखोरीं, बरीचशीं आपल्याकडल्या-सारखीं वाटणारीं खेडीपाडीं, नदीकांठचीं खेडवळ लाकडी घरे भर-पूर पहावयास मिळालीं. लुव्लियानापासून ३० मैलांवर असलेल्या चार सव्वाचार हजार वस्तीच्या, ज्युलियन आल्प्स पर्वतराजींतल्या झाडीनें वेढलेल्या प्रशस्त निळ्या सरोवराच्या कांठच्या चिमुकल्या व्लेद या गांवीं आमची 'पेन' परिषद होती.

पेन परिषदेमुळें व्लेदसारखें सुंदर हवेचें ठिकाण, आणि मेयरच्या मेजवानीच्या निमित्तानें स्लोव्हेनियाची राजधानी लुव्लियाना हें दीड पावणेदोन लाख वस्तीचें युगोस्लाव्हियाचें प्राचीन शहर मला पहावयास मिळालें. लुव्लियानांतल्या पुस्तकें, कपडे, यंत्राच्या वगैरे भव्य दुकानांच्या सुंदर सजविलेल्या दर्शनी भागांवर म्हणा, तरुणतरुणींच्या चेहेऱ्यावर म्हणा, किंवा बऱ्याचशा

युगोस्लाव्ह लेखकांशीं बोलतांना म्हणा, एकतंत्री हुकूमशाहीची कांहीं चिन्हें मला दिसलीं नाहींत. मिटलेल्या ओठांचे गंभीर चेहरे, रेशन दुकानांच्याप्रमाणे गचाळ दर्शनी भाग किंवा उद्धट विक्रेते कुठें आढळले नाहींत. नीटनेटक्या कपड्यांच्या, हंसत खिदळत रस्त्यांतून चाललेल्या किंवा तळ्याकांठच्या झाडींत गुद्गुद्द गोष्टी करीत बसलेल्या तरुणतरुणी मला बऱ्याच दिसल्या !

युगोस्लाव्हियाचा विशेष अभ्यास केलेल्या बऱ्याचशा समाजवादी मित्रांकडून मीं ऐकलें होतें व स्वतःहि वाचलें होतें कीं, रशियाप्रमाणेंच एकंदरीत उत्पादनाचीं साधनें व जमीन समाजाच्या किंवा सरकारी मालकीचीं असलीं तरी तेथें बरेचसें विकेंद्रीकरण आणि जमिनीची मर्यादित मालकी आहे. कामगार मंडळें तेथें आपापल्या कारखान्यांचा कारभार चालवितात. त्यामुळें तेथें निरोगी पण एक प्रकारची स्पर्धा आहे. असल्या अनेक कारणांमुळें टिटोच्या युगोस्लाव्हियांत एकपक्षीय राज्यकारभार असला तरी बरेचसें नागरिक-स्वातंत्र्य आहे. जातिवंत लेखकांना तर हें स्वातंत्र्य प्राणभूत असतें. युगोस्लाव्हियाचे लेखक तर चांगलेच स्वतंत्र वृत्तीचे असल्याचें मला आढळून आलें. जुने लेखक सावधपणें बोलतात. पण नवे तरुण साहित्यिक दणकावून बोलतात किंवा लिहितात आणि सुदैवानें सरकारनेंही त्यांना अजून कांहीं केलेले नाहीं. उदाहरणच द्यावयाचें असल्यास ब्लेदमधल्या आमच्या तेहेत्तिसाव्या जागतिक 'पेन' काँग्रेसमधलेंच देतों. मार्शल टिटो आमच्या काँग्रेसचें उद्घाटन करणार होते, पण त्याचवेळीं त्यांना रशियाला जावें लागलें. तेव्हां स्लोव्हेनिया 'पेन'चे अध्यक्ष मातेज् बोर् यांनीं

४ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

उद्घाटन केलें. टिटोंच्या निषेधाचा एक ठराव आमच्यापैकीं एका लेखकानें काँग्रेसकडे पाठविला होता. तो बोर् यांनीं निःशंकपणें कार्यक्रम-पत्रिकेवर टेवला होता. सुदैवानें तो ठराव काँग्रेसमध्ये आणावा लागला नाहीं, ही गोष्ट वेगळी. सुप्रसिद्ध तरुण युगोस्लाव्ह लेखक मिहायलो मिहालॉव्ह यानें दोस्त राष्ट्रांची बदनामी केल्या-बद्दल त्याच्यावर झालेल्या खटल्याच्या निषेधाचा हा ठराव होता. मिहालॉव्ह यानें 'मॉस्को समर १९६४' या नांवाची एक लेखमाला आपल्या मॉस्को-भेटीसंबंधीं बेलग्रेडच्या 'डेलो' या मासिकांत लिहिली होती. त्यांत कांहीं मोठ्या रुसी लेखकांचीं मते दिलीं होतीं आणि रशियावरहि बरेंच ताशेरे झाडले होते. मार्शल टिटो त्या लेखमालेनें खूप संतापले आणि मिहालॉव्हवर खटला भरण्यांत आला.

या खटल्याचाच निषेध आमच्या त्या काँग्रेसमधल्या ठरावांत होता. या खटल्यामुळें युगोस्लाव्हियाच्या सर्वच लेखकांत-विशेषतः तरुण लेखकांत-मोठीच खळबळ उडाली होती. बहुतेक युगोस्लाव्ह लेखक मिहालॉव्हच्या बाजूनें प्रकटपणें मांडत होते. स्लोव्हेनी लेखकांच्या 'पेन' केंद्रानें व्लेदमध्ये होणाऱ्या काँग्रेसमध्ये सरकारी 'सेन्सॉरशिप' असावी किंवा काय, यासंबंधीं सर्वसामान्य चर्चा आणि मिहालॉव्ह खटल्याची खास चर्चा करण्याकरितां एक वर्तुळ परिषद व्हावी असें मातेज् बोर् यांच्या नेतृत्वाखालीं ठरविलें होतें. म्हणूनच टिटोंच्या निषेधाचा तो ठराव कार्यक्रम-पत्रिकेवर बोर् यांनीं टेवला होता. आमची काँग्रेस होण्यापूर्वीं थोडेच दिवस त्या खटल्यांत मिहालॉव्ह यांना झालेली पांच महिन्यांची शिक्षा अपील कोर्टानें स्थगित करण्याचा हुकूम केला

होता. त्यामुळे हा ठराव आणण्याची आवश्यकता उरली नाही. [अलिकडे कांहीं महिन्यांपूर्वी मिहालॉव्ह यांना कांहीं शिक्षा झाल्याचें कळतें.] आपल्या उद्घाटनाच्या भाषणांत मातेज्-बोर यांनीं लेखकांच्या स्वातंत्र्याचा मोठ्या कळकळीनें उल्लेख केला होता.

या 'पेन' काँग्रेसचे दोन ऐतिहासिक विशेष म्हणजे कम्युनिस्ट पूर्व जर्मनी आणि लोकशाहीवादी पश्चिम जर्मनी असे जर्मन राष्ट्रांचे दोन तुकडे पडलेले असले, बर्लिनमध्ये तर एक राक्षसी भिंत या दोन तुकड्यांच्या मध्ये उभी असली, तरी या वर्षी पहिल्यांदाच दोन्हीकडल्या जर्मन लेखकांचें एकच शिष्टमंडळ 'पेन' काँग्रेसला आलें होतें आणि वेळोवेळीं एकजूटीनें चर्चेत भाग घेत होतें. या प्रसंगाला उद्देशून 'लंडन टाइम्स'नें आपल्या एका लेखाला 'प्रचंड भिंतीपेक्षां लेखणी बलाढ्य' असा मथळा दिला होता. दुसरा विशेष असा कीं, आतां-पर्यंत रशियांत 'पेन' केंद्र नव्हतें आणि रशियन लेखकहि कधीं 'पेन' परिपदांना येत नसत. पण या वर्षीं रशियन लेखकांचें एक भरदार शिष्ट-मंडळ, 'सोव्हियट रायटर्स युनियन'चे सरचिटणीस सुरकाँव्ह यांच्या नेतृत्वाखालीं पुढेंमार्गे 'पेन' केंद्र रशियांत स्थापन करण्याच्या उद्देशानें आलें होतें. या मंडळांत लिओनिड लिऑनॉव्ह हे एक थोर नाणावलेले लेखकहि होते. ते बोलावयाला उभे राहिले, तेव्हां सर्वांनीं कित्येक मिनिटें टाळ्या वाजवून त्यांचें स्वागत केलें. एखाद्या लोकशाहीवादी लेखकासारखेच त्यांनीं लेखकांच्या स्वातंत्र्या-संबंधीं अत्यंत परखड उद्गार काढले. ते म्हणाले, "... झारच्या राजवटींत होती तशीच, त्याहूनहि भयंकर नागरिक-स्वातंत्र्याची गळचेपी स्टालीननें पुढें चाटूं ठेवली होती. या गोष्टी पूर्वींच्या

६ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

राजवटीसारख्याच चालू राहिल्या, तर त्या पूर्वीपेक्षांहि अधिकाधिक, भयंकर होत जातात हें पुष्कळांना माहित नाहीं... ”

मातेज् बोर् यांनीं आशिया आणि आफ्रिका खंडांतल्या कांहीं लेखकांना दुपारच्या एका खास जेवणाकरितां बोलावले होते. तेव्हां युगोस्लाव्हियांतलीं पांच राष्ट्रकें, तीन धर्म, सहा प्रजासत्ताकें, चार भाषा आणि दोन लिप्या यांचें एकंदर चाललें आहे तरी कसें ? असा एक प्रश्न मी मिष्किलपणें विचारला. उत्तम चाललें आहे, पूर्ण स्वायत्तता असल्यामुळें चांगलेंच चाललें आहे, असें ते म्हणाले. गेल्याच आठवड्यांत सांस्कृतिक करारावर सहा करण्याकरितां स्लोव्हेनियाचे शिक्षणमंत्री टोमा मार्टेलॅक दिल्ली येथें आले होते. त्यांनीं या विषयासंबंधीं आपल्या भाषणांत उत्तम विवरण केलें आहे. भारतांत चांगले चार-चार, पांच-पांच कोटी लोक बोलतात अशा १४-१५ भाषा आहेत. तेव्हां भारतीयांना हा प्रश्न फारच जिव्हाळ्याचा आहे. अर्थात् युगोस्लाव्हियाची सर्वच लोकसंख्या एक कोटी नव्वद् लाखांच्या आसपास असल्यामुळें प्रजासत्ताकें सहा असलीं तरी तो प्रश्न आमच्या इतका गुंतागुंतीचा नाही. मार्टेलॅक म्हणाले कीं, “आमच्याकडे ‘दुव्या’ची अशी एक भाषाच नाही... केंद्रीय शिक्षणखातें नाही. प्रत्येक प्रजासत्ताकाचें स्वतंत्र शिक्षणखातें आहे. .. प्रत्येक प्रजासत्ताक स्वतःच्या भाषेंत पत्रव्यवहार करते... बेलग्रेडमधील मध्यवर्ति पार्लमेंटचा सदस्य आपणाला हव्या त्या भाषेंत बोलूं शकतो. त्याचें ताबडतोब भाषांतर करणारे दुभाषे पार्लमेंटांत आहेत... सर्वो-क्रोएशियन ही भाषा वऱ्याच जणांना येते, ही त्यांतल्या त्यांत चांगली गोष्ट आहे... ”

गौरी प्रथम महाकाव्य, काव्य. स्वयं
मंगलम... वि...
... बोट दि...

मुंबई ते अथेन्स

श्रीमती धर्म मंत्रालय, ठाण. स्य
क्रमांक ५०७२५ दि: १२.१२.५१
दि: १२.१२.५१ नो: दि: १२.१२.५१

युगोस्लाव्हियाच्या पांच प्रजासत्ताकांपैकीं अगदीं वरच्या टोकाला, एका बाजूला इटलीची सीमा व दुसरीकडे ऑस्ट्रियाच्या आल्प्स पर्वताची रांग असलेल्या स्लोव्हेनिया प्रजासत्ताकाची राजधानी लुब्लियाना हें प्राचीन नगर आहे. लुब्लियानाहून तीस मैलांवर आल्प्सच्या या बाजूच्या जेलिको पर्वताच्या रांगांना लागून झाडीनें वेष्टिलेल्या एका मोठ्या थोरल्या निळसर रंगाच्या पाण्याच्या तळ्याच्या काठीं ब्लेद् हें युगोस्लाव्हियाचें टुमदार गांव आहे. या छोट्याशा खेडेवजा गांवांत १९६५ ची आंतर-राष्ट्रीय 'पेन' लेखक परिषद होती. यूरोप, आफ्रिका, आशिया, अमेरिका, ऑस्ट्रेलियासारख्या पांचहि खंडांतून काहीं

१० : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

कांहीं देशांचें पांच-दहाच नव्हे तर पंचवीस-पंचवसि, तीस-तीस प्रतिनिधी आले होते. आपल्या देशांतल्या पेनचे (P. E. N.) अध्यक्ष डॉ. राधाकृष्णन् आहेत. भारताचा प्रतिनिधि मी एकुलता एक होतो. पण ज्या दिवशीं रात्रीं एकच्या एअर इंडिया विमानानें निघावयाचें होतें त्या दिवशीं दुपारीं अडीच वाजेपर्यंत त्यालाही आपण निघूं शकतो कीं काय याची शंका होती !

अर्थखात्याचा चोख कारभार

भारत सरकारच्या शिक्षणखात्यानें माझ्या जाण्यायेण्याचा अर्धा खर्च देण्याचें मान्य केलें होतें. त्याप्रमाणें एअर इंडियानें माझें जाण्यायेण्याचें विमानाचें तिकिट तयार ठेवलें होतें. अर्धे पैसे द्यावयाचें व पुरें तिकिट घ्यावयाचें. हें तिकिट रिझर्व्ह बँकेचा 'पी' फॉर्म दाखविल्याशिवाय हातांत येत नाहीं. या फॉर्मकरितां दोन अडीच महिने आधीं मीं लिहिलें होतें. जाण्यायेण्याचा अर्धा खर्च भारत सरकार व अर्धा महाराष्ट्र सरकार करीत असतें. तेथें आठ-दहा दिवस राहण्या-जेवण्याखाण्याची सोय युगोस्लाव्ह पेन केंद्र करीत असलें तरी मोटर, टॅक्सी, विमानतळ ते वीसपंचवीस मैलां-वरलें गांव, गांवांतल्या विमान कचेरीपासून कांहीं मैलांवरलें आपलें ठिकाण वगैरेंना दीड दोन पौंड रोज सहज लागतात. दहा दिवसांच्या आंतरराष्ट्रीय परिपदांच्या प्रतिनिधींना कमींत कमी पंधरा पौंडांचें परदेशी चलन मिळावयाला हवेंच,—मिळतेच म्हणतात.

रिझर्व्ह बँकेचा महिमा

पण रिझर्व्ह बँकेचा महिमा अगाध आहे, असें सर्व अनुभवी लोक सांगतात. बँकेचे चार डेप्युटी गव्हर्नर मुंबईत असतात. पण सरकार खर्च देत असलेल्या प्रतिनिधीला पंधरा पौंड देण्याचा आदेश दिलीहून आला पाहिजे. भारताच्या एकतेसाठीच हे सर्व चालत असावे! सोमवार २९ जून रात्रीं एकच्या विमानानें मी जाणार असल्यामुळें त्या दिवशीं दुपारीं अकरापर्यंत मी 'पी' फॉर्मची वाट पाहिली. मग रिझर्व्ह बँकेचे एक डेप्युटी गव्हर्नर, माझे एक सज्जन स्नेही श्री. आडारकर यांना भेटून सर्व कांहीं सांगितलें. तेव्हां त्यांनीं सरळ दिल्लीला टेलिफोन लावला. दुपारीं दोनपर्यंत तिथून हुकूम आला. मला वाटतें दोनशें रुपयांचे मी पंधरा पौंड कुक् कंपनीकडून घेतले आणि 'पी' फॉर्म दाखवून एअर इंडियाकडून तिकिट घेतलें. माझा प्रवास मुंबई-कैरो-अथेन्स-बेलग्रेड-लुब्लियाना विमानानें व नंतरचे व्लेडपर्यंतचे तीस मैल वसनें असा होता. या शेवटच्या दिवसापर्यंतच्या गोंधळामुळें, जाणार कीं नाहीं या शंकेमुळें किती वैताग आला असेल याचें वर्णन मी करित नाहीं. तिकिट लंडन-मुंबई खुलें असल्यामुळें येतांना लंडनला जाऊन मी मुंबईस येऊं शकत होतों. अर्थात् पैशांची सोय व्हावयाला हवीच होती.

विमानेच विमाने !

मनाला अस्वस्थता होती. तशांतच मी माझी बॅग भरली. बॅग माझी नव्हती. तो गोंधळ पुढें यायचाच आहे. माझे धाकटे जांबई

१२ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

श्री. अविनाश भागवत कांहीं दिवसांकरितां अमेरिकेहून मुंबईला आले होते. त्यांची नवी कोरी अमेरिकन सॅम्सनार्डिट सूटकेस होती. मी लवकरच परत येणार म्हणून ती सुंदर बॅग घेऊन निघालों. चांगले मौल्यवान सूट, शर्ट, टाय वगैरे आंत घातल्या. एअर-इंडियाचें विमान रात्रीं १ च्या सुमारास निघालें. झोंपण्याचा प्रयत्न करण्यांत अर्थ नव्हता. साडेचार-पांच तासांनंतर विमान कैरोला पोहोचेल तेव्हां मला उतरावयाचें होतें. विमानतळावर दोन अडीच तास थांबून 'टी. डब्ल्यू. ए.' विमानानें तासाभरांत अथेन्स येथें एक दिवस थांबून मिस्त्री युनायटेड अरब विमानानें बेलग्रेड. तेथें दोन-तीन तास थांबून युगोस्लाव्ह विमानानें रात्रीं आठ पंचे-चाळीसला, म्हणजे दीड तासांत लुव्लियाना. तिथून वसनें तीस मैलांवर ब्लेड्-म्हणजे रात्रीं सुमारे दहा वाजतां. रात्रीं लुव्लियानांत मी कुठें काय खाणार होतों, रात्रीं बस असते किंवा काय आणि असली तरी रात्रीच्या त्यावेळीं ब्लेडमध्ये 'पेन' परिषदेचे मला कोण कुठें भेटणार व कुठें ठेवणार याची मला कांहींच कल्पना नव्हती. अथेन्समध्येसुद्धां एक दिवस मी कुठें कासा रहाणार आणि रहायला पैसे किती लागतील याचा मी एकसारखा विचार करीत होतों. १ जुलैला रात्रीं मी ब्लेडला पोहोचणार होतों. पेन परिषदेच्या कार्यकारी मंडळाची सभा २ जुलैला होती आणि परिषदेचें उद्घाटन मार्शल टिटोंच्या हस्ते ३ जुलैला सकाळीं १० वाजतां असा कार्यक्रम होता. तिकडच्या पांच प्रजासत्ताकांच्या पांच भाषा आणि त्यांची लिपि क्लिक, -रोमन नव्हे. म्हणजे भाषाच नव्हे, तर मला लिपीहि समजत नव्हती !

कांहीं तरी होणार ?

‘पेन’च्या अथेन्स शाखेचे अध्यक्ष श्री. कुत्सोग्वेरास् यांना आमच्या संस्थापक कार्याध्यक्ष मॅदाम् सोफिया वाडिया यांनी मी कधीं येणार तें कळविलें होतें. ते ग्रीसमधले फार प्रख्यात कवि आणि प्रमुख कायदेपंडित आहेत. ग्रीक पार्लमेंटमध्ये अथेन्सचे प्रतिनिधि म्हणून ते वसतात. पण ते आधींच व्लेदला गेलेले असले तर ? माझ्या स्नेहांतल्याएका कुटुंबाच्या परिचयाचे दोन तीन अमेरिकी विद्यार्थी अथेन्समध्ये असतात. त्यांचा पत्ता आणि त्यांच्यासाठी दोन तीन सुंदर टाय त्या कुटुंबानें माझ्याकडे दिले होते. पण ते विद्यार्थी जागा बदलून किंवा ग्रीस सोडून कुठें गेलेले असले तर ? पैसे अगदी मोजके असल्यामुळें माझें डोकें भणाणून जात होतें. युगोस्लाव्हियाहून आपले प्रख्यात उद्योगपति चौगुले बंधू त्यांच्या कंपनीकरितां आगवोटी घेतात. त्यांना मी कळविल्याबरोबर त्यांचा चांगुलपणा एवढा कीं, त्यांनीं बेलग्रेडमधले त्यांच्या कंपनीचे मि. कोरॅक आणि लुव्लियानामधले त्यांचे कॅप्टन युरिक यांना टेलेक्स पाठवून त्या टेलेक्सची एक एक प्रत, त्यांचे पत्ते आणि त्यांचे टेलिफोन नंबर मला दिले होते. माझा बंदोबस्त काडेकोट होता. पण मनाला सारखी धुगधूग होती. बेचैन होतों. कांहीं-तरी होईल असें मनाला पुन्हां पुन्हां बजावित होतों आणि बरेचसें झालें !

मुंबईहून रात्रीं १ च्या सुमारास निघालों तो माझ्या मनगटावरील घड्याळाप्रमाणें पहांटे सहाच्या सुमारास कैरो विमानतळा-

१४ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

वर उतरलों. कैरो विमानतळावरच्या घड्याळांत मात्र पहांटेचे चार सव्वा चारच वाजले होते. सर्वत्र दिवे होते आणि चांगलीच रात्र होती. कैरोला एअर इंडियाचें विमान बदलून आणखी अडीच तासांनी निघणाऱ्या टी.डब्ल्यू.ए.च्या अथेन्सला जाणाऱ्या विमानांत बसावयाचें होतें. मोठी सॅम्सनाईट बॅग विमानाच्या सामानांत होती, ती परस्पर ते कैरोला उतरून टी.डब्ल्यू.ए.च्या अधिकाऱ्यांकडे देणार होते आणि ते लोक अथेन्सच्या विमानतळावर बॅगेज्-चिठी दाखविल्यावर माझ्याकडे देणार होते. त्यामुळें कैरोला विमानकंपनीच्या खर्चानें कॉफी घेत वाट पहाण्यापालिकडे दोन तास मला कांहींच करावयाचें नव्हतें.

कैरोंत मराठी अधिकारी

विमानतळावरल्या प्रशस्त इमारतीच्या कॉफीगृहांत उभ्यानें सुंदर इजिप्शियन कॉफी घेत उभा असतां तिथल्या गर्दीत कुणीतरी मराठी भाषेंत बोलत असल्याचें कानावर आलें. चटकन वळून पाहिलें, तों जवळच पांढरा शर्ट, खांद्यावर काळ्या सोनेरी पट्ट्या आणि एअर इंडियाची कलती पीकटोपी घातलेले एक तरुण गृहस्थ कॉफी पीत दुसऱ्याबरोबर बोलत असलेले दिसले. ते एअर इंडिया कचेरीचे अधिकारी श्री. वांदोडकर होते. त्यांच्याशीं बोलतांना ते म्हणाले, 'अरे, बरी आठवण झाली. आमचे लोक तुमची बॅग टी.डब्ल्यू.ए.कडे देणार असले तरी ती कैरोला उतरून टाकल्याचें कृपया तुम्ही डोळ्यांनीं पहा जरा. दुसरें असं कीं तुम्ही या विमानानें येणार हें आम्हांला माहीत

होतं. इथला आमचा एक तरुण अरब अधिकारी कमाल हेलेका चांगला लेखक आहे म्हणतात. त्याला तुम्हांला भेटायचं आहे. त्याला बोलावतो हं ! त्याच्याबरोबर तुम्ही धांवपड्यावरून सामान येतंय त्यांत तुमची बॅग आहे कां तेवढं पहा !' त्यांनीं हेलेकाला बोलावून माझी ओळख करून दिली आणि विमानाकडे ते कांहीं कामाकरितां गेले. हेलेका मोठ्या आदबीनें सामान येत होते तिथें मला घेऊन गेला. चांगला उंच, गोरा, एअर इंडियाच्या पांढऱ्या गणवेपांत तो मला ब्रॅन्डन मार्लोसारखा थोडा स्थूल, गुटगुटीत दिसला. माझ्या मोठ्या बॅगला मी, -तसल्या बॅगा पुष्कळ परदेशी प्रवाशांच्या असतात म्हणून-माझी मला ओळखता येण्याकरितां नांव, पत्ता टाईप केलेली एक लहानशी चिठ्ठी चिकटवली होती. पड्यावर आलेली माझी बॅग मी ओळखली आणि त्याच्याबरोबर परत येऊन कॉफीगृहासमोरच्या बांकावर हातांतली छोटी बॅग आणि ओव्हरकोट टाकून गप्पा करीत बसलों.

इजिप्शियन लेखक कमाल हेलेका

कमाल आणि मी वाङ्मयाविषयीं पुष्कळ गप्पा केल्या. पंचवीस तीस वर्षांचा असूनहि त्यानें 'दि डेज्' आणि 'इन् दि रेलम ऑफ टिअर्स' अशा दोन कादंबऱ्या आणि बरेचसे गद्य लेख लिहिले होते. त्याचे वडील डॉ. तहसीन कैरो युनिव्हर्सिटींत असून तेहि लेखक आहेत, असें तो म्हणाल्याचें आठवतें. बोलतां बोलतां मोठ्या आग्रहानें त्यानें आणखी एकदोन कॉफीचे कप मला प्यायला लावले. बहुतेक सर्व उतारू आणि विमानाचे

१६ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

अधिकारी तास सव्वा तासांत निघून गेले होते. माझे अथेन्सचे विमान सुटायला अजूनहि अर्धा तास होता. शेवटीं सव्वा सहा वाजतां कमालने माझा निरोप घेतला. अथेन्सचे दहा-वीस युरोपी उतारू आणि कुठें तरी जाण्याकरितां साहेबी रंगीत बुशकोट घातलेले बरेचसे फिलिपिनी तरुण आणि तरुणी गर्दी करून इकडे तिकडे फिरत होत्या. छोटी बॅग हातांत आणि खांद्यावर ओव्हरकोट टाकून मी फिरत होतो. इतक्यांत अथेन्सचे टी.डब्ल्यू.ए. विमान सुटावयाला पंधरा मिनिटेंच उरली आहेत तेव्हां उतारूंनीं विमानांत जाऊन बसावे अशी घोषणा ध्वनि-क्षेपकावरून होऊं लागली. मोठी बॅग विमानांत गेलीच असेल आपण आरामांत दोनचार मिनिटांनीं जाऊं असें मी मनांत म्हणत होतो तोच टी.डब्ल्यू.ए.चा गणवेश घातलेला एक छोटासा तरुण अरब घामाघूम होऊन मला शोधीत तिथें आला. 'तुम्ही काणेकर कां?' त्यानें अडखळत विचारलें.

‘हो’ मी आश्चर्यचकित होऊन म्हणालों.

‘तुमची बॅग मला सांपडत नाही,’ तो घाम पुशति उद्गारला, ‘याच विमानान तुम्ही जाणार ना?’

‘अर्थात्!’

‘अरे बापरे!’ तो म्हणाला, ‘आपण एअर इंडियाच्या खिडकीकडे जाऊन ध्वनिक्षेपकावरून कांहीं चौकशी करू या!’

‘वरं!’ माझ्या धडधडत्या हृदयाकडे लक्ष न देतां मी शांतपणें म्हणालों.

माझी मोठी बॅग हरवली !

तिथं गेलों तों कुणीच नव्हते. सर्व लोक कामें आटोपून गांवांत गेले होते. तरी ध्वनिक्षेपकावरून कुणी तरी एक-दोनदां पुकारा केला. माझें विमान सुटावयाला आतां पांचच मिनिटे होतीं. 'आपण हें बॅगेजचें लेबल घ्या,' तो टी.डब्ल्यू.ए.चा माणूस म्हणाला, 'आणि विमानांत जाऊन बसा. बॅग सांपडल्यावर ताबडतोब दुसऱ्या विमानानें मी पाठवून देतो. अथेन्सच्या विमानतळावर तुम्हांला मिळेलच.' तो विचारा घाबरलेला दिसला. मी त्या आरामशीर विमानांत हातांतली माझी छोटी बॅग घेऊन बसलों. अथेन्सचा प्रवास फक्त दोन तासांचा होता. तितक्यांत भरपूर प्रातरुपहाराची प्लास्टिक प्लेट घेऊन विमानाची होस्टेस आली. सुदैवानें हातांतल्या छोट्या बॅगेत तोंड धुण्याचें सामान, टॉवेल, एक पायजमा, रेशमी गाऊन वगैरे सर्व कांहीं होते. अंगावरल्या एका सुटानें, शर्टानें आणि टायनें आतां दहा दिवस युगोस्लाव्हियांत आणि मग जमल्यास पंधरावीस दिवस युरोपांत फिराव्याचें म्हणजे कसें काय ? दुसरा कांहीं विचारच सुचेना. पण तो चवदार प्रातरुपाहार खातां खातां मनाला सारखें वाटत होतें कीं, बॅग आहे, चुकून आधींच्या विमानानेंच अथेन्सच्या विमानतळावर गेलेली असेल, निदान मी उतरल्यावर दहापंधरा मिनिटांनीं दुसऱ्या एखाद्या विमानानें येईलच. हवें होतें तेंच वाटत होतें, पण पुन्हां दुसरें मन म्हणे हें स्वतःचें समाधान आहे, बॅग कुठली मिळते ?

सहा चाळीसला कैरोहून सुटलेलें टी.डब्ल्यू.ए. विमान साडे-

१८ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

सातच्या सुमारास अथेन्सच्या छोट्याशा पण रेखीव विमानतळावर उतरलें. माझ्या डोक्यात हरवलेल्या बॅगचें विचारचक्र 'नाहीं,' 'नाहीं' म्हणतां चाळंच होते ! विमानांतून खालीं धांवपड्यावर उतरतों तों टी.डब्ल्यू.ए.चा एक माणूस धांवतच तिथें येत असलेला दिसला. 'उतारूंत मि. काणेकर कोण आहेत ?' तो विचारीत होता.

अथेन्समध्ये सोय झाली

मला वाटलें, माझी बॅग आधीच्याच विमानानें आली असावी ! छे; नाही. तो म्हणाला, 'त्यांची वाट पाहात मि. कुत्सोहेरास यांचा एक माणूस उभा आहे.' बॅग न आल्याची निराशा झालेली असली तरी अथेन्समध्ये काय करावयाचें ही विवंचना मिटल्याचा मला आनंद झाला. बाहेरचा ढकल-दरवाजा लोटून विमानगृहांत शिरलों तों कुत्सोहेरासांचा माणूस पुढें आला. ग्रीक लोक युरोपी असले तरी भरपूर सूर्यप्रकाशाच्या पूर्वयुरोपांतले असल्यामुळे त्यांचे केंस, डोळे वगैरे बरेचसे काळे असतात आणि फार तर आमच्याकडील गोऱ्या माणसाइतकेच ते गोरे दिसतात. कुत्सोहेरासांनीं मला उतरून घ्यावयाला पाठविलेला माणूस तर बहुधा त्यांचा कारकून असल्यामुळे साधा बुशशर्ट घातलेला कुणीतरी लड्डसा पार्शी तरुणच वाटला ! त्याला थोडेंबहुत इंग्रजी येत होती ! 'टॅक्सी करून तुम्हांला आपल्या घरीं पाठवावयाला कुत्सोहेरासांनीं मला पाठविलें आहे,' तो म्हणाला.

हरवलेले सामान

'माझी बॅग हरवलीय्. ती पांचदहा मिनिटांनीं दुसऱ्या विमा-

नानें येतेय कां, पाहूं या,' मी म्हणालों, 'तोंपर्यंत टी.डब्ल्यू.ए.च्या माणसाला हरवलेल्या बॅगची सर्व हकीकत सांगू या !'

टी.डब्ल्यू.ए.च्या गणवेपांतल्या अधिकाऱ्याला त्यानें ग्रीक-मध्ये सर्व कांहीं सांगितलें. बॅगेचा रंग, आकार, माझ्याकडल्या बॅगेज-चिठीचा नंबर वगैरे सर्व कांहीं त्यानें लिहून घेतलें. आतां नाहीं आली, तरी पुढें केव्हां थर्डल तेव्हां कुत्सोहेरासांच्याकडे टेलिफोन करण्याचें त्यानें आश्वासन दिलें. पुढें युगोस्लाव्हियांतले लुब्लियाना, ब्लेद वगैरेचे व नंतर लंडनचेहि माझे पत्ते त्यानें काळजीपूर्वक घेतले.

इतक्यांत एक विमान आलें, आणि पांचदहा मिनिटांत त्यांतलें सामान येऊं लागलें. आम्ही शेवटपर्यंत थांबलों, पण माझी बॅग त्यांत दिसली नाहीं !

हातांतली बॅग आणि ओव्हरकोट घेऊन मी त्या ग्रीक मित्राबरोबर बाहेर पडलों. त्यानें एका टॅक्सींत बसवून टॅक्सीवाल्याला बरोबर पत्ता सांगितला. माझ्याबरोबर हस्तांदोलन करून तो आपल्या कामाला निघून गेला.

ग्रीक भाषा कशी येणार ?

अथेन्सचा विमानतळ मुख्य शहरापासून चांगला वीस पंचवीस मैल दूर असावा. मला मोठमोठ्या सुंदर नव्या इमारती आणि मोकळ्या जागा पुष्कळ दिसल्या. बॅग नसल्यामुळें मी जरा अस्वस्थच होतों. आशिवाय जागरणाचे डोळे आणि वाढलेली दाढी मनाला जाणवतच होती. इतक्यांत मुख्य शहर आलें आणि मलबार हिल, पेडर रोडप्रमाणें सुंदर नवे कोरे पण वरखालीं जाणारे प्रशस्त रस्ते दिसूं

२० : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

लागले. टॅक्सी जरा वर गेली, आणि रू स्कूफा या रस्त्यावरल्या एका उंच प्रशस्त इमारतीपुढे उभी राहिली. मी खाली उतरलों तेव्हा मला कांहीं बोलावेच लागले नाही. कुत्सोहेरासांच्याकडे काम करणाऱ्या रादा आणि रेन्का अशा कांहींतरी नांवांच्या दोन मोलकरणींपैकीं एक दुसऱ्या मजल्यावरून धांवतच खाली आली होती. तिनें ग्रीकमध्ये त्या टॅक्सीवाल्याला कांहींतरी सांगत त्याच्या हातावर मीटर पाहून पैसे ठेवले आणि इंग्रजी येत नसल्यामुळे खुणेनें मला पायऱ्या दाखवीत लिफ्टकडे घेऊन गेली.

माझे ग्रीक यजमान

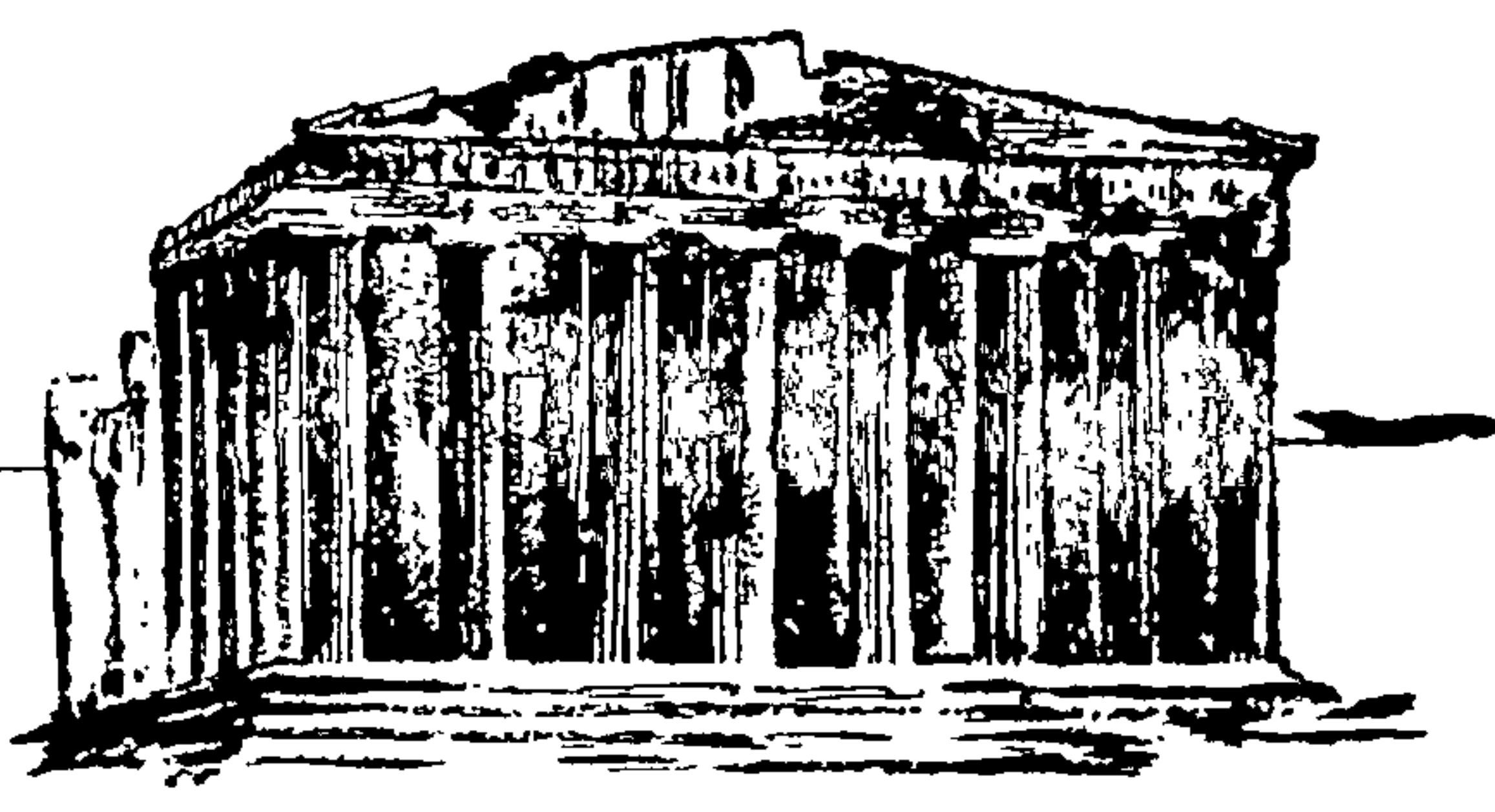
दिवाणखान्यांत वर्तमानपत्र घेऊन माझी वाट पहातच, राखी सूट व्यवस्थित घातलेले ठेंगणेसे कुत्सोहेरास बसले होते. मीं प्रवेश केल्याबरोबर ते हंसत पुढे आले आणि माझ्याशीं हस्तांदोलन करून जवळच लहान लहान फुलझाडे असलेल्या गॅलरींतल्या टेबल-खुर्च्याकडे मला घेऊन गेले. करड्या केसांचे, निळ्या डोळ्यांचे कुत्सोहेरास चांगले तांबूस गोरे, लुकलुकणाऱ्या, सुस्वभावी डोळ्यांचे असल्यामुळे ग्रीक नसून ते एखादे फ्रेंच पंडितच असावे, असें वाटत होते. मला भेटल्याचा आनंद, बॅंग हरवल्याचें आश्चर्य वगैरे बहुतेक भावना ते डोळे, चेहेरा, खांदे इत्यादींच्या खुणांनींच मला पटवीत होते ! त्यांना इंग्रजी समजत होते. पण शब्द, वाक्ये अगदींच थोडीं येत होती. हंसत होते, खांदे उडवीत होते, मोठी मजा वाटत होती. ग्रीसचे ते उत्तम कायदेपंडित, मोठे वक्ते, उत्तम कवि, ग्रीक 'पेन'चे अध्यक्ष आणि अथेन्स शहरा-

तर्फे निवडले गेलेले ग्रीक पार्लमेन्टाचे सदस्य होते. पॅरीसच्या सोबो विद्यापीठाचे ते तत्त्वज्ञानाचे डॉक्टर होते. त्यामुळे ग्रीकबरोबर फ्रेंच त्यांना चांगलेच येत होते. इतक्यांत त्यांची पत्नी—पंचावन्न-साठ वर्षांचीच, पण धिप्पाड आणि तरतरीत मिसेस लेना कुत्सो-हेरास पायघोळ झग्यांत-खांधावर पिंगटभुरे केस लोंबत असलेली तिथे आली. बरोबर त्यांच्या उलट-म्हणजे उंच, खूप गोरी व करड्या पिंगट केसांची ती असल्यामुळे लेडी माऊन्टबॅटनसारखी ती इंग्रजी असावी असे वाटले. ती ग्रीकप्रमाणेच इंग्रजी चांगलेच बोलत होती. ती इंग्रज तर नव्हतीच पण फार जुन्या, म्हणजे हजार दोन हजार वर्षांच्या जुन्या ग्रीक घराण्यांतली होती. गॅलरी-तल्या एका खुर्चीवर बसत ती म्हणाली, 'बोला, कॉफी कसली पाहिजे ?—साधी, ग्रीक कीं तुर्की ?' मी मनांत म्हटले, 'पाहू तर खरं कशी काय तुर्की कॉफी असते ती !'

तुर्की कॉफी !

पांच दहा मिनिटांत बारीक, टेंगण्या, तुरुतुरु चालणाऱ्या काळ्या फ्रॉकमधल्या, रादा आणि रेन्का, यांपैकी कोणीतरी एका मोलकरणीने सोनेरी वेलबुडी असलेल्या सुंदर छोट्या कपबशींतून बिनदुधाची, काळीकुड जाड कॉफी मला आणून दिली. यापुढे साधीच कॉफी घ्यावयाची, तुर्की नको म्हणून सांगावयाचा मी निश्चय केला !

• गीता ग्रंथ महाकाव्य, ठाण. ह्यलं
मनुसम... १००... वि: २००१...
संवि... नोट वि...

अथेन्स

... १ ...
... वि. ५५ ...
... नो: वि: ...

‘आतां चांगलीच सकाळ आहे, तुम्हीं आंघोळ वगैरे करून तयार व्हा, तुमच्या पुढच्या विमानाची, बॅगेची वगैरे चौकशी करू, आणि तुम्हांला आमचं अथेन्स शहराहो दुपारच्या जेवणापूर्वी थोडंस दाखवते,’ श्रीमती कुत्सोहेरास म्हणाल्या, ‘हो—तुम्हांला कांहीं शर्ट, अंडरवेअरहि घ्यायचं असेल?’

‘तें तर घेतलंच पाहिजे!’ मी हंसत म्हणालो.

‘माफ करा,’ त्या म्हणाल्या, ‘असं होतं केंव्हां केंव्हां! अन-मान करू नका. पैसे पाहिजेत कां?’

‘नको नको,’ मी म्हणालों, ‘तेवढे आहेत माझ्याकडे. एखादा शर्ट घेईन मी. पुढें लंडनमध्ये पैसे मिळतीलच!’

आमची खरेदी

स्नान वगैरे आटोपून माझे अंगावरले शर्ट आणि कांहीं वारीक कपडे धुवावयाला टाकले आणि अंगांत मिस्टर कुत्सोहेरास यांचा चांगला निळसर रेषांचा नायलॉन शर्ट त्यांनीं आग्रहानें घालावयाला लावला तो घातला. त्यांच्या मानानें माझें अंग लांबरुंद असल्यामुळें तो घडू बसूं लागला. हात तोकडे होऊं लागले, ते वर घेतले ! ते आणि मी दोघेहि हंसूं लागलों. पण कामापुरतें ठीक होतें. अथेन्स-मध्ये स्वच्छ ऊन असल्यामुळें टाय, कोटाची आवश्यकताच नव्हती. त्यांची सुंदर ओपेल गाडी लेनाबाईंनीं दणक्यांत बाहेर काढली आणि मला अथेन्समधल्या त्यांच्या ओळखीच्या एका मोठ्या डिपार्टमेंटल स्टोअरमध्ये त्या घेऊन गेल्या. ग्रीसमध्ये कपडा फार स्वस्त असावा, असें वाटतें. माझ्या अंगाचा तसाच नायलॉन शर्ट, इथें जो चाळीस-पंचेचाळीस रुपयांना मिळतो तो तिथें मला चार डॉलरांना म्हणजे जवळजवळ एकोणीस-वीस रुपयांना मिळाला. एका डॉलरमध्ये, अर्थात त्यांचे ग्रीक डॅकमा करून अंडरवेअर आणि एक मोजाचा जोड घेतला.

अक्रोपोलीस-पार्थेनॉन

दोन अडीच हजार वर्षांपूर्वीं अथेन्सचें ग्रीकमधल्या इतर राज्यांप्रमाणें नगरराज्य होतें. त्यावेळीं अक्रोपोलिस म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या एका उंच डोंगरावरील इतस्ततः पसरलेल्या सुंदर पांढरट पिवळ्या दगडांचे प्रचंड शिल्पावशेष पहावयाला लेनाबाईंनीं आपली

मोटर वळवली. आजच्या अथेन्सचें वैशिष्ट्य हें कीं, नवें अथेन्स आणि दोन अडीच हजार वर्षांपूर्वीचें प्राचीन अथेन्स हीं दोन वेगळीं शहरें नाहींत. अनेक डोंगर टेकड्यांत वसलेले हें शहर आहे. मध्येच बाजाराकडे जातांना एक टेकडी दिसते. तिच्यांतच वीस हजार प्रेक्षक बसतील असें, दोन हजार वर्षांपूर्वी सोफोकलीस आणि युरीपिडिस इत्यादींची करुणनाट्यें किंवा अॅरिस्टॉफेनीसचीं हास्यनाट्यें त्यावेळचे प्रेक्षक खुल्या जागेत पहात असत तेंच नाट्यमंदिर आणि तीच रंगभूमि दिसते ! आजहि या थोर नाटककारांचीं तींच नाटके अधून मधून, अर्थात अधिक चांगल्या साधनांसह तिथेंच होतात. कुत्सोहेरास यांच्या वरच्या मजल्यावरच्या घराच्या एका खिडकींतून अॅक्रोपोलीसचे प्रचंड डारिक स्तंभ आणि वरची कमान मला दिसत असे. तिथेंच जवळ पार्थेनाॅन या अनेक ग्रीक देवतांच्या कोरीव प्रतिमा असलेल्या प्राचीन शिल्पाचे, अजून बऱ्याच चांगल्या अवस्थेंत असलेल्या शिल्पाचे अवशेष आहेत. त्यावेळच्या अथेन्स नगरराज्याची देवता अथिनिया हिची सोन्याची प्रचंड प्रतिमा जिथें होती ती जागा अॅक्रोपोलीसमध्ये लेनाबाईंनीं मला दाखवली. त्या कडक उन्हांत सकाळीं १०-११ च्या सुमाराला बरेच गोरे स्त्री पुरुष प्रवासी आपापल्या मोटारी घेऊन डोंगराच्या माथ्यावर अॅक्रोपोलीसचे महान शिल्पावशेष पहावयाला आले होते. आपल्या एखाद्या जत्रेंत असतात तशाच आईस्त्रीमच्या हातगाड्या, खेळण्यांची छपरी दुकानें वगैरे तेथें रस्त्यावर दिसत होतीं. बरेचसे वस्तूविक्रे आमच्या-इतकेच जवळजवळ सावळे असलेले, उन्हांत तांबडे लाल

२८ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

झालेले, टाय नसलेले, जाडेभरडे कोट किंवा मफलर सावरीत ग्रीक भाषेत कचाकचा आरडाओरड करीत होते. ग्रीकच्या आणि कलेच्या इतिहासांत जीं नांवां मी नेहमीं वाचीत असे ते अँक्रो-पोलीस, पार्थेनॉन वगैरे पांढऱ्या पिवळसर दगडांचे शिल्पावशेष पाहत मी फिरत होतो. शेवटीं ग्रीस युरोपी आहे खरें. इथला दगडहि काळा नाही, -पिवळसर असला तरी गोराच आहे ! कुत्सो-हेरास यांच्या गॅलरींत मात्र जास्वंदी, जाईजुईसारखीं ओळखीचीं फुलें मला दिसलीं होतीं !

आम्हीं नवस केला !

येतांना बायझान्टाईन कलेच्या म्युझियमपाशीं मोटर थांबवली त्यांतल्या जुन्या वस्तू, संतांचीं किंवा प्रार्थनामंदिरांचीं रंगीत चित्रे पहाण्यासारखीं होतीं. चित्रकलेचें किंवा कलेच्या इतिहासाचें माझे ज्ञान यथातथाच आहे. त्यामुळें मला फारसे कळत नसलें तरी त्या वस्तू किंवा चित्रे पाहतांना बरें वाटलें. अथेन्समधलीं चर्चे किंवा ख्रिस्ती प्रार्थनामंदिरेंहि या मध्ययुगीन बायझान्टाईन पद्धतीचींच आहेत. युगोस्लाव्हियांत किंवा रशियांतहि लसणीच्या कांद्यासारखीं घुमटें असलेलीं अशीं बरीच ख्रिस्ती चर्चे आहेत. त्यांचा आकारहि मोठा मजेदार असतो. मला वाटतें, हीं ग्रीक ऑर्थोडॉक्स पंथाचीं चर्चे असावींत. मोठी इमारतहि उभी आडवी क्रुसाच्या आकाराची असते. चर्चप्रमाणेंच ग्रीक भाषेची लिपीहि क्लिक आहे. त्यामुळें भाषा तर समजत नाही, पण लिपीहि कळत नाही. तोच प्रकार पुढें युगोस्लाव्हियांतहि चर्चे आणि

लिपी पहातांना अनुभवाला आला. संध्याकाळीं श्री. व श्रीमती कुत्सोहेरास यांच्याबरोबर असल्यानें एका उंच प्राचीन चर्चमध्ये मी गेलों होतो. एका उंच डोंगरावर फिरावयाचे सुंदर रस्ते आणि उद्यानें केलीं आहेत. पुष्कळ ग्रीक स्त्रीपुरुष मोटारी घेऊन तेथें फिरावयाला येतात. मोटारी उभ्या करून पायरस्त्यानें अगदीं वर माथ्यावर जावें लागतें. तेथें वारा सोसाव्याचा असतो. पण एक फार प्राचीन छोटेसें चर्च तेथें आहे. तेथला देव म्हणे नवसाला पावतो ! या जुन्या ग्रीक ऑर्थोडॉक्स चर्चमध्ये उपाध्यायांचे जरातारी रंगीन झगे, रेशमी टोप्या, तिथल्या वेलबुड्या, दागिने वगैरे पाहून हे चर्च सुधारक नसणार—जुनाट असावें, याची खात्री पटते. चांगल्या हातभर लांब, मुळापासून टोकापर्यंत निमुळत्या होत जाणाऱ्या पांढऱ्या किंवा गुलाबी मेणबत्त्या तेथें विकत मिळत होत्या. त्या तेथें लावल्या कीं क्रूस नवसाला पावतो. तेथें पुष्कळ पेटवलेल्या होत्या. कुत्सोहेरासनीं दोन गुलाबी विकत घेतल्या. माझ्याकडे एक देत ते हंसत म्हणाले, 'चला आपण एक सोडून दोन मेणबत्त्या लावूया नि नवस करूया कीं, 'तुमची हरवलेली बॅग तावडतोब मिळावी !' मला वाटलें, खरोखरच मिळेल एखाद्या वेळेला तावडतोब बॅग. त्यांनीं एक मेणबत्ती लावली. मीहि मोठ्या भक्तिभावानें एक लावली !

विमानें चुकलीं

म्युझियममधून परत येतांना कुत्सोहेरासबाई मला टी. डब्ल्यू. ए. च्या ऑफिसमध्ये घेऊन गेल्या. तेथील मॅनेजर ग्रीक होता.

३० : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

त्याला ग्रीकमध्ये त्यांनीं सर्व कांहीं सांगितलें. तो मोठ्या अद्वीनें ऐकत होता. लेनाबाई पार्लमेंटाच्या सदस्याच्या पत्नी होत्या. त्यानें तारा, टेलेक्स सर्व कांहीं केलेंच होतें. तो म्हणाला, वॅग आली कीं तुमच्याकडे टेलिफोन करतोच.

दुसऱ्या दिवशीं दुपारच्या युनायटेड अरब रिपब्लिकन विमानानें मी बेलग्रेडपर्यंत व नंतर कांही तासांनीं युगोस्लाव्ह विमानाने लुव्लियानाला जाणार होतों. रात्रीं कोणत्या बसनें लुव्लियानाहून तीस मैलांवर असलेल्या जेलोव्हिक पर्वतांतल्या ब्लेद गांवाला जाणार होतों कुणाला ठाऊक ! टी. डब्ल्यु. ए. मधून यू. ए. आर. च्या ऑफिसांत आम्हीं गेलों. तिथल्या सुंदर सूटमधल्या तरतरीत अरब मॅनेजरकडून कळलें कीं, दुसऱ्या दिवसाचें विमान रद्द झालें आहे. विमान कंपनी माझी चांगल्या हॉटेलात व्यवस्था करायला तयार आहे ! आम्हीं सर्दच झालों ! हें विमान चुकलें म्हणजे पुढलें चुकलेंच. मग दोन तारखेच्या ब्लेदमधल्या जागतिक पेनच्या कार्यकारी मंडळाच्या बैठकीला मी कसा उपस्थित रहाणार !

‘ हे गृहस्थ माझे पाहुणे आहेत, तुमचं हॉटेल हवं कशाला ? ’ असें कांहींतरी संतापानें ओरडत बाई अस्खलित ग्रीकमध्ये त्याला जोरजोरानें डाफरीत होत्या. मला कांहीं कळत नव्हतें, पण त्यांच्या चेहेऱ्यावरून मी समजत होतों. विमान सुटलें नाहीं तर विमान कंपनीची उताखंबाबत कायदेशीर जबाबदारी आहे. शक्य त्या दुसऱ्या व्यवस्थेचा खर्च विमानतिक्रिटाच्या मर्यादेंत त्यांनीं केला पाहिजे. रोज संध्याकाळीं ७ वाजतां अथेन्सहून पॅरीसला तीन-साडेतीन दिवसांत जाणारी युरोपियन एक्सप्रेस

आगगाडी निघते. अर्धा ग्रीस व संबंध युगोस्लोव्हिया ओलांडून ती हंगेरीतील बुडापेस्ट, इटालीचें मिलान शहर करीत करीत पॅरीसला पोहोचते. 'त्या गाडीवरलें उद्याचें पहिल्या वर्गाचें तिकीट मी आतांच्या आतां टेलिफोनवर रिझर्व्ह करून तुम्हांला देतो,' तो यू. ए. आर. अधिकारी म्हणाला.

इतक्यांत लेनाब्राई उसळून म्हणाल्या, 'विमानाचें तिकीट कितीतरी आहे - तुम्ही आमच्या पाहुण्यांना पहिल्या वर्गाच्याहि वरचें, म्हणजे वागोलीच्या डीलक्स क्लासचें लुब्लियानाचें तिकिट दिलें पाहिजे !'

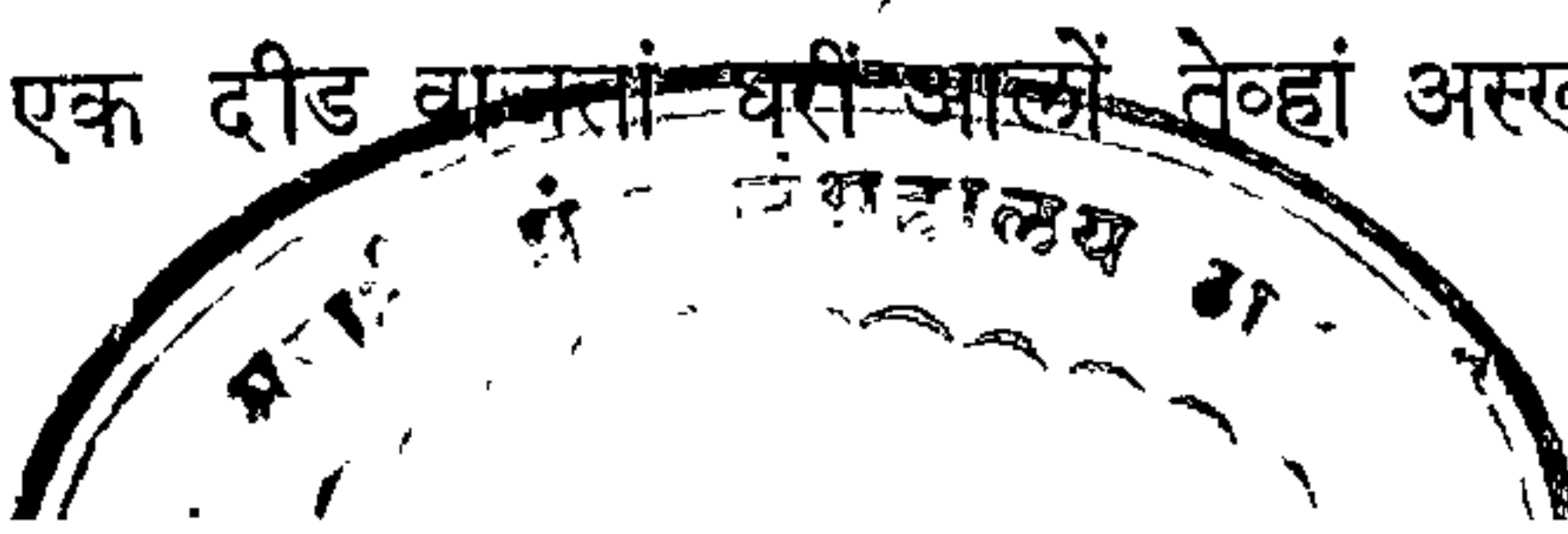
'बरं, तें देतो,' तो म्हणाला आणि त्यानें कुक्स कंपनीला टेलिफोन करून तिकिट रिझर्व्ह केलें. हा वर्ग फारच छान असतो. एका माणसाला एक संबंध केबिन मिळते. मख्मलीची गादी, पंखा, चोवीस तास थंड, गरम पाण्याचे बेसिनमध्ये नळ असतात.

आम्हीं उठतां उठतां लेनाब्राईना आणखी एक आठवण झाली.

'अहो, विमानांत चहा, पाणी, जेवण मिळते,' त्या म्हणाल्या, 'या गाडींत पाहुण्यांना दोन रात्री, एक दिवस तरी काढावा लागेल. चहा, जेवणाचें काय ?'

तो अरब अधिकारी बेजार झाला होता ! कांहीं एक न बोलता त्यानें टेबलाचा खण उघडला आणि त्यांतून बारा डॉलर काढून माझ्या हातावर ठेवले !

एक दीड वाजतां घरीं आलों तेव्हां अस्खलित ग्रीक बोलून

३२ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

बोल्हून वाईचें डोकें भणभणून गेलें होतें. फ्लॅटमध्ये आल्याबरोबर त्यांनीं कोचावर अंग टाकलें. रादा आणि रेंका तुरुतुरु येऊन त्यांचें कपाळ चेंपू लागल्या ! मला मात्र एका दिवसांत खूपच ग्रीक एकावयाला मिळालें !

साँ एत् लुमिये !

संध्याकाळीं कुत्सोहेरास, लेनाबाई व मी त्यांच्या ओपेलमधून बाहेर पडलो तेव्हां वाटेंत एका कोंपऱ्यावर वडिलांच्याच हाताखालीं कायद्याचें काम करणारा त्यांचा उंच, धिप्पाड मुलगा भेटला. तो बायकोमुलांसह एका टेकडीजवळच्या घरांत वेगळा रहातो. कुत्सोहेरासनीं मला वाटेंत असलेलें जुनें पण भव्य पार्लमेंटचें गृह दाखविलें. स्वतःची जागाहि त्यांनीं दाखवली. सध्या पार्लमेंटची बैठक चालू नव्हती. तिथून आम्ही टेकडीवरल्या चर्चमध्ये फिरत फिरत जाऊन येतांना अँक्रॉपोलीस समोरच्या डोंगराच्या पायथ्याशीं थांबलों. 'इथें आज इंग्रजींत साँ एत् लुमियेचा प्रयोग चालू आहे, तो थोडा वेळ पाहूं या.' ते म्हणाले. तिकिटें घेऊन त्या टेकडीवरल्या खुल्या जागेंत खुर्च्या होत्या तेथें जाऊन आम्हीं बसलों.

'पूर्व दिव्य ज्यांचें त्यांना रम्य भाविकाल' असे कवि विनायकांनीं म्हटलें आहे. भारताच्या आणि महाराष्ट्राच्या इतिहासांत अस किततीतरी 'पूर्व दिव्य' आहे. ग्रीसचा प्राचीन इतिहास प्रकाशानें आणि आवाजानें हजार प्रेक्षकांसमोर जिवंत उभा केलेला मी पाहिला. तेव्हां मला कवि विनायकांच्या या शब्दांची आठवण

झाली. महाराष्ट्रांतल्या ठिकठिकाणच्या कडेकपाऱ्यांत, किल्ल्यांत, बुरुजांत, वाड्यांत, महालांत भरून राहिलेले ' दिव्य पूर्व ' असेंच जिवंत करतां येईल असा विचार मनांत आला.

ग्रीस हा भारतासारखाच अतियश प्राचीन इतिहास आणि संस्कृति असलेला देश आहे. सॉक्रेटिस, प्लेटो, अॅरिस्टॉटलसारखे तत्त्ववेत्ते, सोफोकलीस, युरिपिडीसारखे नाटककार, होमरसारखे कवि, थर्मापिलीची खिंड लढवणाऱ्या लिओनिडाससारखे योद्धे दोन अडीच हजार वर्षांपूर्वी ग्रीसच्या अथेन्स, स्पार्टासारख्या नगरांत होऊन गेले. त्या काळांत ग्रीसमध्ये अथेन्स, स्पार्टा वगैरे नगरराज्ये होती. त्यांचीं आपापसात युद्धे होत किंवा परकीय शत्रूंच्या स्वाऱ्यांनाही या नगरराज्यांचे वीर तोंड देत. अथेन्सचें नगरराज्य होतें तेव्हां एका उंच टेकडीच्या माथ्यावर अॅक्रॉपोलीस नांवाचें स्थळ होतें. तेथें ज्या अथीना देवतेच्या नांवामुळें अथेन्स हें नगराचें नांव झालें त्या देवतेचें पिवळसर पांढऱ्या दगडाचें देवालय अडीच हजार वर्षांपूर्वी होतें. राज्याचा कारभार अॅक्रॉपोलीसमधूनच चाले. पांढऱ्या दगडाचे भव्य खांब असलेल्या अनेक इमारती तेथें होत्या. ही टेकडी आणि असें प्राचीन अवशेष असलेल्या अनेक टेकड्या, आजच्या सुंदर लांबरुंद रस्ते आणि चकचकीत बसमोटारींची धांवपळ असलेल्या आधुनिक अथेन्सच्या मध्येच आहेत. अॅक्रॉपोलीसचे शुभ्र दगडी अवशेष दोन अडीच हजार वर्षे झाली तरी अजून बऱ्याच सुस्थितीत आहेत. मी राहत होतो त्या जागेच्या खिडकींतून मला समोर अॅक्रॉपोलीस दिसत असें.

आमचा इतिहास दिसेल

या प्राचीन अवशेषांमागील दिव्य इतिहास, प्रकाश आणि आवाजाच्या सहाय्याने जिवंत करून दाखविण्याचा नभोनाट्य, एकपात्री नाट्य इत्यादी प्रकारांप्रमाणेच एक नवा नाट्यप्रकार 'सॉ एतू लुमिये' नांवाचा अस्तित्वांत आला आहे. हे नांव फ्रेंच आहे. त्याचा मराठी अर्थ 'आवाज आणि प्रकाश'. चांदण्या नसलेल्या रात्रींच या नाट्यप्रकाराचे प्रयोग होतात. तास-ढीड तास हा प्रयोग चालतो.

अँक्रॉपोलीस टेकडीच्या अगदीं टोकापर्यंत जायला उत्तम मोटाररस्ता आहे. 'ध्वनिप्रकाश' नाट्य पाहावयाच्या सकाळीं मी अँक्रॉपोलीसचें भव्य सुंदर अवशेष पाहावयाला गेलों होतों. ते पाहात आजूबाजूच्या खवदाडींत प्रकाशस्रोत टाकणारे कितीतरी मोठमोठे प्रचंड विजेचे दिवे ठेवलेले दिसले. तिकिटाचे नाममात्र पैसे देऊन हें 'ध्वनिप्रकाश' नाट्य हवें तर ग्रीक, हवें तर फ्रेंच, हवे तर इंग्रजी भाषेंतून कोणत्याही काळोख्या रात्रीं ऐकतां येतें. तासभर इंग्रजीचा कार्यक्रम झाला कीं नंतर तोच फ्रेंचमधून किंवा ग्रीकमधून होतो. अँक्रॉपोलीसच्या समोरच्या टेकडीवर पठारासारखी मोकळी जागा आहे. तिथें हजारपाचशें खुर्च्या मांडून ठेवलेल्या असतात. बाहेर तिकिट घ्यायचें आणि टेकडीवरल्या उंचसखल वाटांनी खालीं उतरून त्या खुल्या मैदानी नाट्यगृहांत जाऊन समोरच्या अँक्रॉपोलीसच्या टेकडीकडे पहात बसायचे.

नाट्य सुरू झालें कीं समोरचे अँक्रॉपोलीसचे अवशेष एकदम

प्रकाशित होतात आणि काळोखांतून जिवंत होऊन दूर क्षितिजाकडे डोळ्यांसमोर उभे राहतात. निरनिराळ्या निवेदकांचे आवाज कधीं लांबून तर कधीं अगदीं जवळून ऐकूंक येऊ लागतात. समोर प्रकाशाचे झोत हळू लागतात; चालू लागतात, भडक होतात. मंद होतात, रंग बदलू लागतात. मी गेलों होतों त्या रात्रीं दोन अडीच हजार वर्षांपूर्वी पर्शियाचा सम्राट शर्सीस यानें भलेंमोठें आरमार आणून त्या काळच्या अथेन्स नगरराज्यावर केलेल्या स्वारीची आणि अथेन्सच्या शूर योद्ध्यांनीं प्राण पणाला लावून तिला दिलेल्या अलौकिक प्रतिकाराची गाथा ऐकवण्यांत आली. समोरच्या टेकडीवर प्रकाश कुठून पडतो आहे किंवा निवेदकांचे आवाज कुठून येताहेत हें कांहीं दिसत नव्हतें. लढाईच्या धुमश्चक्रीतील शस्त्रास्त्रांचे खण-खणाट, लढवय्यांचे चीत्कार, चीजवस्तू घेऊन पळणाऱ्या स्त्रियांचे आक्रोश ऐकूंक येत होते, थराखून टाकणाऱ्या पार्श्वसंगीताचे आरोह अवरोह कानांवर पडत होते. अँक्रॉपोलिसमधल्या घरा-दारांना आक्रमकांनीं लावलेल्या आगीच्या ज्वाळा क्षणाक्षणाला बदलणाऱ्या प्रकाशांत दिसत होत्या. निवेदकांचे आवाज चढत होते, तर कधीं कारुण्यानें मंदावत होते. तारकांनी भरलेल्या निळ्या आकाशाचें छप्पर असलेल्या आणि डोंगरावरल्या वाऱ्याच्या झुळुकांनीं सुशीतल केलेल्या त्या खुल्या नाट्यगृहांतून घरीं परत येतांना महाराष्ट्राच्या इतिहासांतले अनेक चित्तथरारक प्रसंग माझ्या डोळ्यांसमोर तरळू लागले. प्रतापगडावरील तुळजाभवानीचें मंदिर, अफजलखानाची कबर, गडाच्या आवतीं भोंवतींचें रान

३६ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

दिसूं लागलें. शिवाजीमहाराज जिजामातोश्रींचा निरोप घेऊन अफजलखानाच्या भेटीला निघाले. शिवाजीमहाराजांचे वकील पंताजीकाका आणि अफजलखानाचे वकील कृष्णाजी प्रभाकर एकमेवांना भेटताहेत, खान-शिवाजी भेटीची जागा, वेळ मुक्रर करताहेत, महाराज आपल्या विश्वासू सरदारांना जावळीच्या जंगलांत आपापलें सैन्य घेऊन कुठें कसें दवा धरून वसावयाचें तें सांगताहेत. दगाफटका झाल्यास गडावरून तोफांचे इशारे देण्याची तयारी होत आहे. अफजलखानाचा वध, त्यांच्या सैन्यांत हलकल्लोळ, मराठ्यांनीं त्याची उडवलेली दाणादाण. महावळेश्वरांतल्या एखाद्या पठारावर हजारों प्रेक्षक वमून सभोर प्रतापगडाच्या कडेपठारावर ध्वनिप्रकाशानें जिवंत केलेला हा इतिहास पाहूं शकतील. सिंहगडालाहि असाच पुन्हां जिवंत करतां येईल. इजिप्तमध्ये पिरॅमिडवर हे नाट्य होते. महाराष्ट्राचा दिव्य पूर्वकाळ या नाट्यानें असा कधीं बरे उजळेल ?

नॉर्वेची पत्रकार बाई

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं कॉफी घेऊन गप्पा करीत वसलों होतो. इतक्यांत लेना कुत्सोहेरास यांना एका मोठ्या ग्रीक हॉटेलांतून टेलिफोन आला. नॉर्वेहून एक मोठा संगीतसंच अथेन्समध्ये प्रयोग करावयाला आला होता. त्या संचाबरोबर लेनाबाईंची एक पत्रकार मैत्रीण ब्रिन् आली होती. तिला बाईंना अगत्यानें भेटावयाचें होतें. तिला दृपारीं आमच्याबरोबर जेवायचेंच लेनाबाईंनीं आमंत्रण दिलें. ग्रीक जेवण इंग्लंड, अमेरिकेच्या जेवणा

पेक्षां चांगलेंच चमचमीत होते. ग्रीक लोकांना लसूण फार आवडते म्हणतात ! युरोपमध्ये अनेक ठिकाणीं ग्रीक लोकांची हॉटेले फार लोकप्रिय असतात. त्या दिवशींच्या आमच्या जेवणांत ग्रीस-मधलीं उत्तम फळे आणि परतलेली कोंबडी होती ! ब्रिनवाई नॉर्वेच्या चांगल्या पत्रकारांपैकीं आहेत. त्यांचे वडील जहाजांच्या धंद्यांत होते आणि त्यांचा जन्म मुंबईत झाला होता. त्यामुळे माझ्या भेटनें त्यांना विशेष आनंद झाला. मीं म्हटलें, 'आमचे आप्पा पंत तुमच्या नॉर्वेत भारताचे राजदूत आहेत. सौ. पंतहि आमच्या चांगल्या माहितीच्या आहेत.'

'खरंच तुमचे पंत आम्हा पत्रकारांत फार लोकप्रिय आहेत,' ब्रिनवाई म्हणाल्या, 'आम्ही पत्रकार त्यांना फार वेळां भेटतो. फार चांगला माणूस आहे.'

संध्याकाळीं कुत्सोहेरासांचा मीं निरोप घेतला आणि हातांतली बॅग घेऊन अथेन्स स्टेशनाकडे निघालों. ते आले तर लुब्लियाना-ब्लेदला येणार होते. त्यांनीं माझ्याकडे सरचिटणीस कार्व्हर यांना एक पत्र दिलें होतें. आपलीं कांहीं कवितांचीं पुस्तके-इंग्रजी भाषांतर असलेलीं त्यांनीं मला दिलीं. श्रीमती कुत्सोहेरास यांनीं आपल्या ओपेलमधून मला संध्याकाळीं पावणेसातला अथेन्स स्टेशनावर पोहोचविलें. बरोबर सात वाजतां युरोपियन एक्सप्रेस सुटली.

अथेन्स सोडल्याला आतां दहावारा तास झाले होते. संध्याकाळीं सातला अथेन्स सोडलं होतं. आतां सकाळचे सहा साडेसहा झाले होते. आगगाडीच्या खिडकीचा मरूमली पडदा वर केला तो

३८ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

बाहेर चांगलंच ऊन आलेलं दिसत होतं. कुठल्या तरी मोठ्या स्टेशनांत गाडी उभी होती. भराभर तोंड धुतलं, केंस विंचरले, शर्ट पॅन्ट घातली आणि कंपार्टमेंटच्या बाहेर येऊन गाडीच्या खिडकीतून बाहेर पाहू लागलो. ग्रीक सरहद्दीचें स्टेशन असावें. आतां युगोस्लाव्हियाची हद्द सुरू होणार असं दिसतं. स्टेशनाचं नांव किंवा इतर पाटयाहि वाचतां येत नव्हत्या. ग्रीक किंवा युगोस्लाव्ह भाषा येत नव्हतीच. इतर युरोपियन भाषांची लिपी रोमन असल्यामुळें कांहीं तरी र ट फ वाचता येतें आणि थोडा तरी अक्षरांचा बोध होतो. पण इथे ग्रीक भाषेची लिपीही वेगळी असल्यामुळें कशाचा कांहींच बोध होईना ! पांढऱ्या ग्रीक टोप्या आणि गडद निळा लष्करी गणवेश घातलेले ग्रीक पोलीस अधिकारी इकडे तिकडे फिरत होते आणि पासपोर्टच्या चक्कशा करीत होते. त्यावरून आतां ग्रीक सरहद्द संपून युगोस्लाव्ह सरहद्द सुरू होणार असं वाटलें.

कॉफी कशी घ्यायची ?

भाषा येत नाही, पौंड मोडून ग्रीक ड्रॅक्मा घेतले तर कॉफीचे पैसे दिल्यानंतर उरलेले ग्रीक पैसे युगोस्लाव्हियात बदलून मिळतील किंवा काय याची शंका, प्रवासाच्या पहिल्याच टप्प्यांत कापड्यालच्याची मोठी बॅग विमान कंपनीनें हरवून टाकलेली, खिशांत रिझर्व्ह बँकेच्या कूपेनें सर्व प्रवासासाठीं मोजके आठदहा पौंड – या आणि असल्या चिंतांनीं ग्रस्त होऊन उठल्याबरोबर ज्याच्याशिवाय रहावत नाहीं असा गरम गरम चहाचा किंवा

काँफीचा कप स्टेशनांत कुठें आणि कसा मिळवावा म्हणून गाडीच्या खिडकींतून मी भिरीभिरी बाहेर पहात होतो. समोरच्या फ्लॅटफॉर्मवर स्टेशनचें रेस्टोरां दिसत होतें. ग्रीक उतारू उभ्या उभ्याच काँफी घेत, सुकी कोंबडी दांतांनी तोडतोडून मटकावात असलेले दिसत होते. माझ्या घशाला काँफीच्या घोटासाठीं अगदीं कोरड पडली होती. खालीं उतरावें तर गाडी केव्हां सुटेल, पैसे बदलून काँफी घेण्याइतका वेळ आहे किंवा नाही-कांहीं समजेना. भाषेमुळें कुणाला धड विचारता येईना. इतक्यांत समोरच्या फ्लॅटफॉर्मवरून रेल्वेलाईन ओलांडून माझ्याकडे ओळखीच्या नजरेनें पहात एक तीस पस्तसि वर्षांची, सोनेरी केसांची युरोपियन बाई शांतपणें येत असलेली मला दिसली. ती ओळखीच्या नजरेनें कां पहात होती, मला कांहीं कळेना. मी तिला आत्तांच पहिल्यांदा पहात होतो. माझ्या खिडकीशीं येऊन उत्तम इंग्रजींत ती म्हणाली, 'तुम्हांला काँफी घ्यायची असेल नाही ? या खालीं उतरून. गाडी सुटायला अजून वेळ आहे.'

ही बाई आहे तरी कोण ?

मी मुकाट्यानें खालीं उतरलों आणि तिच्याबरोबर समोरच्या रेस्टोरांत गेलों. गल्याकडे बसलेल्या गलेलड्ड ग्रीक माणसाला तिनें ग्रीकमध्ये कांहीं सांगितले. त्यानें भरून दिलेला गरम गरम काँफीचा कप माझ्या हातांत देत तिनें विचारलें, 'उकडलेलीं अंडीं, सुक्या कोंबड्या यांपैकीं इथलं कांहीं प्रातरुपहाराकरितां घ्या कीं.'

४० : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

‘ नाही—नाही—इतक्या सकाळीं मी कॉफीच घेतों. मला कांहीं खायला नको,’ मी म्हणालो.

‘ वरं मग, बिस्किटं घ्या,’ असं म्हणून कुरकुरीत बिस्किटांचा तिथला एक पुडा उचलून तिनं माझ्या हातांत दिला.

‘अहो पण तुम्ही—’ मी तिला कांहीं प्रश्न विचारण्याचा प्रयत्न करीत होतो.

‘ तुम्ही आधीं कॉफी घ्या,’ एका टेवलाकडे बोट दाखवून ती म्हणाली, ‘ मला एक ताबडतोब तार खरडून स्टेशनांत द्यायची आहे.’ पलीकडल्या टेवलावर ती तार लिहीत बसली.

माझी कॉफी संपल्यानंतर मी तिच्याकडे जाऊन म्हणालों, ‘ पौंडाचे डॅक्का कुटं मिळतील सांगा वचूं मला. कॉफीचं बिल देऊन टाकूं द्या.’

‘ पौंड मोडूं नका—बिल मी देऊन टाकलय ! ’ पहिल्यापासून ती बोलत होती त्याच शांत स्वरांत ती म्हणाली, ‘ तुम्ही गाडींत जाऊन बसा. गाडी सुटण्याची सूचना ध्वनिक्षेपकावरून ग्रीक-मध्ये होईल. तुम्हांला ती समजणार नाहीं. तारमास्तराकडे तार देऊन मी येतेच.’ मी गाडींत जाऊन बसलों. थोड्या वेळानें ती आली आणि आपल्या कंपार्टमेंटमध्ये जाऊन बसली. माझ्या कंपार्टमेंटच्या पलीकडे तिसऱ्या कंपार्टमेंटमध्ये ती होती. गाडी सुटल्यावर तिला भेटण्याचा आणि ती कोण, काय, माझी चवकशी तिनें कां केली वगैरे प्रश्न विचारण्याचा माझा विचार होता. पण तिनें कंपार्टमेंटचें दार लावून घेतलेलें असल्यामुळे मी स्वस्थपणें माझ्या कंपार्टमेंटमध्ये सिगारेट ओढीत आणि पुस्तक वाचीत पडलों.

खा आणि ऐका !

माझ्या कंपार्टमेंटचें दार उघडेंच होते. साडे अकरा बाराच्या सुमारास स्वच्छ पांढऱ्या पातळ कागदांत गुंडाळलेलीं दोनतीन लहान-मोठीं पुडकीं घेऊन ती माझ्या दाराशीं आली. माझ्या कंपार्टमेंटमधल्या छोट्या टेबलावर तीं पुडकीं ठेवीत ती म्हणाली, 'तुम्ही कोल्ड चिकन खाता ना ? लंच असंच घ्यावं लागेल—बशा, काटे, चमचे नाहीत. गाडींतला लंच आहे हा !' असें म्हणून, 'गाडींतलं प्यायचं पाणी चांगलं नाही—माझ्याकडे मिनरल वॉटर आहे तें तुम्हांला आणून देतें थोडं,' असं म्हणत ती परत गेली. मिनरल वॉटरची बाटली घेऊन ती आली आणि माझ्या टेबलावरचें कांचेचें भांडे तिनें भरून ठेवलें.

'तुम्ही काय चालवलय हें मला कांहीं समजत नाही. मला कांहीं खायला नको आहे या वेळेला—' गोंधळलेल्या स्वरांत, पण जरा जोरातच मी उद्गारलों.

खिडकीकडे बसत ती हंसत म्हणाली, 'मी कांहीं चालवलेलं नाही—आइस बॉक्समधून मीं भरपूर खायला आणलय. या प्रवासांत नेहमींच मी भरपूर खायला घेतें. प्रवासांत कोणी ना कोणी तरी लांबच्या प्रवासांत भेटतंच. अथेन्समध्ये तुम्हीं कुत्सोहेरास मंडळीकडे राहिला होतात ना ? त्यांचा माझा चांगलाच परिचय आहे. त्यांच्या घराजवळच माझं माहेर आहे. काल संध्याकाळीं तुम्हांला गाडींत बसवून घायला मादाम कुत्सोहेरास आल्या होत्या ना ? गाडी सुटतां सुटतां मी त्यांना दिसलें तेव्हां त्यांनीं मला बजावून सांगितलं कीं,

४२ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

हे आमचे भारतीय पाहुणे युगोस्लाव्हियांत परिपदेला जाताहेत. त्यांना ग्रीक किंवा युगोस्लाव्ह भाषा येत नाहीत. फक्त इंग्रजी येतंय. तेव्हां तूं त्यांच्यावर जरा लक्ष ठेव. मी तुमच्यावर लक्ष ठेवत्येय नि पाहुण्यांचं गाडींत शक्य आहे तितकं आदरातिथ्य करतेय. पाहुण्याला असं कागदांत गुंडाळून चिकन खायला देतांना मला लाज वाटते ! खायला लागा तुम्ही. '

तीं पुडकीं उघडून मी खायला लागलों. एकांत अतिशय खुसखुशीत चिकनचा तुकडा होता. एकांत टोमॅटो आणि काकडीचे काप होते. लोणी लावलेले पावाचे दोन तुकडे आणि मुंबईत गेल्या कित्येक वर्षांत दृष्टीलाहि न पडलेल्या अशा चवदार चीजचा एक मोठा थोरला तुकडा होता. दोन रसरशीत पीचचीं फळेहि होतीं.

बोलतां बोलतां तिनें स्वतःची पुष्कळ माहिती सांगितली आणि बरीचशी माहिती मी विचारूनहि घेतली. तिचें नांव एलिपस अनाग्नॉस्तोपुलू.

'नको, नको,' ती हंसत म्हणाली, 'माहेरचं माझं ग्रीक नांव उच्चारण्याचा किंवा लक्षांत ठेवण्याचा प्रयत्न करूं नका ! माझे पति अमेरिकन आहेत. माझं सासरचं नांव तुम्हांला लक्षांत ठेवायला चांगलं आहे - लिली लिट्लफील्ड.'

'वाः छान आहे' मी म्हणालों, 'एखाद्या कादंबरीच्या नायिकेला शोभण्यासारखं आहे !'

बोलतां बोलतां पंतप्रधान शास्त्रींचें नांव निघालें.

'काय हो, शास्त्री या नांवाचा अर्थ काय होतो तुमच्या भाषेंत ?' तिनें विचारलें.

‘शस्त्रपुराणांचा ज्याने अभ्यास केला आहे असा विद्वान्’ मी म्हणालो.

‘तर मग आमच्या अनाग्रॉस्तोपुल् या माझ्या माहेरच्या आडनांवाचा अर्थ तोच आहे!’ ती म्हणाली.

तिचे वडील संस्कृत भाषेचे संशोधक अभ्यासक असल्याचें आणि तिचा भाऊ याच विषयाचा अथेन्स विद्यापीठांत प्राध्यापक असल्याचें तिने सांगितलें. इटलींत मिलानमध्ये कुठल्यातरी मोठ्या कारखान्यांत तिचा अमेरिकन नवरा इंजिनियर आहे. मिलानमध्येच त्यांचें घर आहे आणि माहेरच्या माणसांना भेटून ती मिलानलाच परत चालली होती. आगगाडींत एक रात्र, एक दिवस आणि दुसरी बहुतेक रात्र काढून तिसऱ्या दिवशीं सकाळीं इटली-ऑस्ट्रियाच्या सरहद्दीजवळ असलेल्या लुब्लियाना या युगोस्लाव्ह गांवाला मी पोहोंचणार होतो. त्यानंतर आणखी दहावारा तासांनीं तिसऱ्या दिवशीं दुपारीं तीनचारला ती मिलानला पोहोंचणार होती.

‘मला एक आश्चर्य वाटतं,’ मी थोड्याशा कुतूहलानें तिला म्हणालों, ‘एक विमान रद्द झालं नि तीन दिवसांत पुढें विमान नाही म्हणून मी हा आगगाडीचा प्रवास करतोय, पण तुझ्यासारखी अमेरिकन इंजिनियराची बायको हा अथेन्स-मिलान प्रवास आगगाडीनें का करतेय मला समजत नाही! विमानानें दोन तासांत तूं अथेन्सहून मिलानला पोहोंचली असतीस.’

माझीं मतें जुनाट!

‘अगदीं खरं आहे तुमचं म्हणणं,’ ती गंभीरपणें म्हणाली,

४४ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

‘दीडदोन तासांत पोहोचलें असतें नि या सुपरक्लास वागाँ-ली डव्यानें प्रवास करून पैशांचीहि वचत होत नाहीं. पण मला दीड दोन तासांत पोहोचायची इच्छाच नाहीं मुळीं ! ग्रीसचा नि युगो-स्लाव्हियाचा आजुबाजूचा हा सबंध प्रदेश किती रमणीय आहे हें तुम्हीं पहातांच आहां. हीं रमणीय निसर्गदृश्यं पहात, आरामांत दोन तीन दिवस प्रवास करणं मला फार आवडतं. मी नेहमींच माहेरीं आगगाडीनें येतें नि आगगाडीनें परत जाते. मी जरा जुनाट मताची बाई आहे !’

‘मला वाटलंच !’ मी मिस्त्रिलपणें म्हणालों.

‘कां हो ?’ ती एकदम उद्गारली.

‘पाहुण्याला खाऊंपिऊं घालण्याची तुझी ही रीत नि तुझी केशरचना, हें सगळं जुनाटच आहे !’ मीं म्हटलें.

‘केशरचना ?’

‘हो, केशरचना,’ मी म्हणालों.

‘तुझे हे विपुल सोनेरी केस कापून त्यांची शोपटं न करतां किंवा झिपण्यांचं टोपलं न करतां तसेंच वळवून त्यांचा छानदार अंबाडा बांधलायस हें जुनाट नाहीं तर काय ? युरोपांतल्याच काय, पण आमच्या भारतांतल्याहि अद्ययावत् मुली आतां केसांच्या डबेटोपल्या तरी करूं लागल्यात किंवा बीटनीक-बीटल छाप झिपण्याछपरं ठेवूं लागल्यात !’

ती किंचित् हंसली आणि गंभीरपणें म्हणाली, ‘खरोखरच मी सर्वच बाबतींत जुन्या मताची आहे. मला शहरांचा तो अवाढव्यपणा नि गलबला मुळींच आवडत नाहीं. मिलानमध्येसुद्धां आमची राह-

प्याची जागा शहरापासून दूर एका छोट्या उपनगरांत आहे.'

अजंठा वेरुळ कशी आहेत ?

‘तुझा विशेष आवडीचा विषय काय ?’ मीं विचारलें.

‘प्राचीन वास्तुकला नि शिल्पकला,’ ती म्हणाली, ‘याच विषयांचें विशेष संशोधन करून मीं मिलान विद्यापीठाची पीएच. डी. पदवी घेतलीय.’

‘थिसीस इटालियनमध्ये लिहावा लागला असेल ?’

‘थिसीस ?’ ती म्हणाली, ‘इटलींत राहतें म्हणून मला इटालियन येतं. नवरा अमेरिकन म्हणून इंग्रजी येतंय नि ग्रीक तर मातृभाषाच !’ एकदम कांहीं तरी आठवण झाल्यासारखें करून अजंठा आणि वेरुळची तिनें पुष्कळ माहिती विचारून घेतली.

संध्याकाळीं साडेसात वाजतां सकाळच्या प्रमाणेंच तिनें शांतपणें चिकन, चीज, फळें, पाव माझ्या टेवलावर आणून टेवलीं. कसलेच आढेवेढे न घेतां हंसतमुखानें मीं तिचे आभार मानले आणि मुकाट्यानें खाऊं लागलों.

‘आतां तुम्हांला खरोखरच भूक लागलेली दिसतेय !’ ती हंमून म्हणाली.

‘उगाच शिष्टपणा करण्यात मला कांहीं अर्थ वाटत नाही,’ मी म्हणालों.

पहांटे साडेतीन वाजतां मी लुब्लियानाला उतरलों, तेव्हां तिचा निरोप घेणें शक्य नव्हतें.

एल्पिस अनाग्रॉस्तुब्लू किंवा लिली लिट्लफील्डनें या प्रवासांत

४६ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

माझी जेवणाखाण्याची चांगली चंगळ केली हें तर मोठेंच सुदैव; पण त्यापेक्षांहि मोठें सुदैव म्हणजे विमानें रद्द झाल्यामुळें मला सक्तीनें कराव्या लागलेल्या युगोस्लाव्हियाच्या या टोकापासून त्या टोकापर्यंतच्या प्रवासामुळें, पांचसहा युगोस्लाव्ह प्रजासत्ताकांच्या चार-पांच राजधान्यांचीं स्टेशनें आणि जवळजवळ सबंध युगोस्लाव्हियाचा नद्या, दऱ्या, टुमदारं खेडीं आणि हिरव्या पांढुरक्या डोंगरखोऱ्यांनीं भरलेला रेल्वेमार्गाच्या आसपासचा निसर्गरम्य प्रदेश पहावयाला मिळाला. आश्चर्य वाटें तें या गर्द झाडींत किंवा एखाद्या खोऱ्याच्या कांठाकांठाला मध्येंच डोकावून पहाणाऱ्या एखाद्या नव्या कोऱ्या सिमेंटच्या रस्त्याचें किंवा सिमेंटच्याच खांब्याच्या पुलाचें !

प्रजासत्ताकांच्या राजधान्या

नदीच्या कांठावर पुंजका केलेलीं एका खेड्यांतलीं जीर्णशीर्ण पांढुरकीं घरें दिसत होतीं. इतक्यांत मॅसिडोनियन प्रजासत्ताकाची राजधानी स्कोपजे हें स्टेशन दुपारीं बाराच्या सुमारास आलें. कांहीं वर्षांपूर्वीं या स्कोपजेत मोठा धरणीकंप झाल्याचें ऐकले होते; पण स्टेशनच्या आसपास त्याचीं चिन्हे आतां कांहीं दिसत नव्हतीं. स्टेशनांत माणसें अगदींच तुरळक होतीं. टाय, इस्तराचा सूटवाले तर कुणींच नव्हते. कपड्यांत, चेहेऱ्यांत मुसलमानी अवशेष दिसले. कैरो, दमास्कसच्या रस्त्यांत किंवा केव्हां केव्हां भेंडीबाजारांत दिसतो तसा पाठीवर पट्ट्यानें एक मोठी थोरली सुरई बांधलेला, पिवळट टक्कलटोपी डोक्यावर असलेला, मोगली

.....
.....
.....

चेहेऱ्याचा एक चहावाला फलाटावर फिरतांना दिसला. एकेकाळीं या वाजला तुर्की साम्राज्य होते खरें. युगोस्लाव्हियाचें आजचेंहि प्रमुख चलन दिनार हेंच आहे. स्कोपजेच्या आधीं टिटोग्राड स्टेशन लागलें होते. नंतर टिटोव्ह-व्हेले नांवाचे एक स्टेशन दिसलें. अधूनमधून खेड्यापाड्यांतले आपल्या इथल्यासारखे दगडाचे गडगे दिसत होते. रात्रीं ८ च्या सुमारास केंद्रीय राजधानीचें बेलग्रेड स्टेशन आलें. इथें मात्र चांगल्या सूटबुटांतल्या बऱ्याच गोऱ्या उताखंची गर्दी फलाटावर दिसली. रात्रीं बारा एकच्या सुमाराला एका प्रजासत्ताकाची राजधानी आणि युगोस्लाव्हियाचें एक मोठें प्राचीन शहर झाग्रेब आलें. पहांटे साडेतीन चारच्या सुमारास अगदीं उत्तरेकडल्या स्लोव्हेनिया प्रजासत्ताकाची राजधानी लुव्लियाना हें स्टेशन येणार होते. तिथेंच मला उतरावयाचें होते.

इंग्रजी बोलणारा युगोस्लाव्ह

पहांटे साडेतीनला स्टेशन येणार असल्यामुळें मला चांगलीशी झोंप नव्हतीच. नंतर अडीचतीन वाजल्यापासून तोंड धुवून, कपडे करून मी बसलों होतों. पावणेचारच्या सुमारास लुव्लियाना स्टेशन आलें. आकाश उजळूं लागलें होते. या दिवसांत युगोस्लाव्हियांत फारच लवकर उजाडतें. बँका, दुकानांचे व्यवहार सकाळीं सातला सुखं होऊन दुपारीं दीडला संपतात; कारण काळोखहि लवकर पडूं लागतो. आकाश उजळलें तरी सूर्यप्रकाश नसतो आणि रस्त्यांत पहांटे चार वाजतां चिटपांखरूहि नसतें. लोक गाडींतून उतरून भराभर जाऊं लागले. स्टेशनांतील दुकानें बंदच होतीं. लुव्लिया-

४८ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

नांतल्या 'पेन' कचेरीचा पत्ता माझ्याकडे होता. आज सकाळीं दहा वाजतां तीस मैलावर ज्युलियन आल्पस पर्वतराजींत असलेल्या व्लेद गांवीं आमची जागतिक 'पेन' परिषद सुरू व्हावयाची होती. काल कार्यकारी मंडळाची बैठक तिथेंच होती. तेव्हां लुव्लिया-नांतल्या 'पेन' कचेरीच्या इमारतींत कुणी असेल काय? एखादा नोकर किंवा कारकून तरी तिथें झोपलेला असेल? कुणाला ठाऊक. असे कांहीं तरी विचार डोक्यांत घोळत होते. उतारू स्त्रीपुरुषांचे घोळके भराभर निघून जात होते. अंधुक प्रकाशांतल्या भकास फलाटावर इकडे तिकडे गोंधळून पहात मी एकटाच उभा होतो. मापाच काय पण लिपीही इकडे तिकडे पहातांना कळत नव्हती. तेव्हां विचार केला, घोळक्यांत मिसळून आधीं बाहेर पडावे - मग पुढचें पुढें. भराभर चालून शेवटच्या घोळक्यांत मिसळलों. सुंदर सूटबुटांत असलेला विशी पंचविशीचा भुज्या केंसाचा एक युगोस्लाव्ह तरुण हातांतली छोटी बॅग सावरीत शेजारीं चालत होता. त्याचा तरतरीत चेहेरा पाहून याला इंग्रजी येत असेल असें उगाचच मला वाटलें. 'विचारून तर पाहूं' असा विचार करून त्याला इंग्रजींत विचारलें, 'मला कृपया थोडी माहिती द्याल का?'

व्हेसेलको रुदी

आश्चर्य म्हणजे तितक्याच अस्खलित इंग्रजींत स्नेहपूर्ण आवाजांत तो म्हणाला, 'खात्रनिं - मला आनंदच होईल!'

'म्हणजे -- तुम्हांला इंग्रजी येतय तर?'

तो हंसून म्हणाला, 'होय. मी युगोस्लाव्ह असलों तरी मला

इंग्रजी येतंय. मी अमेरिकन कंपनींत काम करतां. त्याच कामाकरितां मी लुविलियानांत आलोय.'

'मला टॉम्सीचेव्हांतल्या 'पेन' कचेरींत जायचंय. रस्ता दाखवाल का? टॅक्सी करूं या?' 'छे, छे.' तो म्हणाला, 'मुख्य रस्त्यावर माझें ऑफिस आहे. तिथल्याच खोलींत मी रहाणार. वाटेवरच जरा वाजूला पार्लमेंटच्या बागेसमोर 'पेन' कचेरीची छोटी इमारत आहे. दहा-पंधरा मिनिटांचा रस्ता आहे. आपण चालतच जाऊं या.'

'तिथं कुणी नसलं तर इथले कॅप्टन यूरीक यांच्या कचेरीचा पत्ता आणि टेलिफोन माझ्याकडे आहे. त्यांना सात वाजतां ऑफिस उघडली म्हणजे मी भेटेन,' मी म्हणालों. आपल्या चौगुलेबधूंनी दिलेला पत्ता माझ्याकडे होताच.

'माझ्या खोलीवर चला हवें तर,' तो म्हणाला, 'मी आतं झोपणार नाहीं. चहा, आंघोळ करून कसातरी वेळ काढणार.'

माझ्या डायरींत सुवाच्य अक्षरांत त्यानें आपलें नांव व टेलिफोन नंबर लिहिला. त्याचें नांव : व्हेसेल्को रुदी.

माझी मोठी बॅग हरवलेली असल्यामुळें माझ्या हातांत एक छोटी बॅग होती आणि खांद्यावर एक जाडजूड ओव्हरकोट होता.

त्या उजाड रस्त्यावरून आम्ही दोघेच मोठमोठ्या इमारतींतल्या दुकानांचे कांचांचे दर्शनी भाग आणि त्यांतले रंगीबेरंगी कपडे किंवा इतर यांत्रिक वस्तू पहात गप्पा करीत जात होतो. आडव्या रस्त्यावरील पार्लमेंटची भव्य इमारत आणि तिच्या विस्तृत पसरलेल्या बागेसमोरील 'पेन'ची छोटी इमारत दाखवून तो पुढें गेला. त्याचे मनःपूर्वक आभार मानून मी त्या रस्त्याकडे वळलों. कांहींच

४८ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

नांतल्या 'पेन' कचेरीचा पत्ता माझ्याकडे होता. आज सकाळीं दहा वाजतां तीस मैलावर ज्युलियन आल्पस पर्वतराजींत असलेल्या व्लेद गांवीं आमची जागतिक 'पेन' परिषद सुरू व्हावयाची होती. काल कार्यकारी मंडळाची बैठक तिथेंच होती. तेव्हां लुविल्यानांतल्या 'पेन' कचेरीच्या इमारतींत कुणी असेल काय? एखादा नोकर किंवा कारकून तरी तिथें झोपलेला असेल? कुणाला ठाऊक. असे कांहीं तरी विचार डोक्यांत घोळत होते. उतारू स्त्रीपुरुषांचे घोळके भराभर निघून जात होते. अंधुक प्रकाशांतल्या भकास फलाटावर इकाडे तिकाडे गोंधळून पहात मी एकटाच उभा होतो. भाषाच काय पण लिपीही इकाडे तिकाडे पहातांना कळत नव्हती. तेव्हां विचार केला, घोळक्यांत मिसळून आधीं बाहेर पडावें -- मग पुढचें पुढें. भराभर चालून शेवटच्या घोळक्यांत मिसळलों. सुंदर सूटबुटांत असलेला विशी पंचविशीचा मुन्या केंसाचा एक युगोस्लाव्ह तरुण हातांतली छोटी बॅग सावरीत शेजारीं चालत होता. त्याचा तरतरीत चेहेरा पाहून याला इंग्रजी येत असेल असें उगाचच मला वाटलें. 'विचारून तर पाहूं' असा विचार करून त्याला इंग्रजींत विचारलें, ' मला कृपया थोडी माहिती द्याल का? '

व्हेसेलको रूदी

आश्चर्य म्हणजे तितक्याच अस्खलित इंग्रजींत स्नेहपूर्ण आवाजांत तो म्हणाला, ' खात्रनिं -- मला आनंदच होईल ! '

' म्हणजे -- तुम्हांला इंग्रजी येतंय तर ? '

तो हंसून म्हणाला, ' होय. मी युगोस्लाव्ह असलों तरी मला

इंग्रजी येतंय. मी अमेरिकन कंपनींत काम करतो. त्याच कामाकरितां मी लुव्लियानांत आलोय.'

'मला टॉम्सीचेव्हांतल्या 'पेन' कचेरींत जायचंय. रस्ता दाखवाल का? टॅक्सी करूं या?' 'छे, छे.' तो म्हणाला, 'मुख्य रस्त्यावर माझं ऑफिस आहे. तिथल्याच खोलींत मी रहाणार. वाटेवरच जरा बाजूला पार्लमेंटच्या बागेसमोर 'पेन' कचेरीची छोटी इमारत आहे. दहा-पंधरा मिनिटांचा रस्ता आहे. आपण चालतच जाऊं या.'

'तिथं कुणी नसलं तर इथले कॅप्टन यूरीक यांच्या कचेरीचा पत्ता आणि टेलिफोन माझ्याकडे आहे. त्यांना सात वाजतां ऑफिस उघडली म्हणजे मी भेटेन,' मी म्हणालों. आपल्या चौगुलेबंधूंनी दिलेला पत्ता माझ्याकडे होताच.

'माझ्या खोलीवर चला हवें तर,' तो म्हणाला, 'मी आत झोपणार नाहीं. चहा, आंघोळ करून कसातरी वेळ काढणार.'

माझ्या डायरींत सुवाच्य अक्षरांत त्यानें आपलें नांव व टेलिफोन नंबर लिहिला. त्याचें नांव : व्हेसेल्को रुदी.

माझी मोठी बॅग हरवलेली असल्यामुळें माझ्या हातांत एक छोटी बॅग होती आणि खांद्यावर एक जाडजूड ओव्हरकोट होता.

त्या उजाड रस्त्यावरून आम्ही दोघेच मोठमोठ्या इमारतींतल्या दुकानांचे कांचांचे दर्शनी भाग आणि त्यांतले रंगीबेरंगी कपडे किंवा इतर यांत्रिक वस्तू पहात गप्पा करीत जात होतो. आडव्या रस्त्यावरील पार्लमेंटची भव्य इमारत आणि तिच्या विस्तृत पसरलेल्या बागेसमोरील 'पेन'ची छोटी इमारत दाखवून तो पुढें गेला. त्याचे मनःपूर्वक आभार मानून मी त्या रस्त्याकडे वळलों. कांहींच

५० : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

न जमलें तर तुझ्याकडे येईन असें मी म्हणालोंच होतों.

माझ्याबद्दल पक्षी बोलतात ?

रस्त्यांत कुणींच नव्हते. पार्लमेंटच्या बागेतले वृक्ष सळसळत होते. उजेड असला तरी रात्र इतकी होती कीं, पक्ष्यांचीहि किलबिल बागेत नव्हती. समोरच्या छोट्या बागेतील टुमदार, एकमजली इमारत स्लोव्हानीज 'पेन'ची होती. जुन्या पद्धतीच्या कमानींची भव्य लाकडी दरवाजांची ती वास्तु सुरेख होती. मी जोरजोरानें दरवाजा ठोठावला, मागल्या वाजूनें फिरलों, वरच्या बंद केलेल्या खिडक्या पाहिल्या, कुणींच दाद देईना - कुणी नव्हतेच मुळीं! निराश होऊन छोटा रस्ता ओलांडला आणि पार्लमेंटच्या बागेतल्या रस्त्याकडे तोंड असलेल्या एका बाकावर येऊन बसलों. आजू-बाजूला झाडांची गर्दी होती. बॅग खाली ठेवून ओव्हरकोट अंगांत घातला. फार चावणारी थंडी नव्हती. इकडे तिकडे पाहूं लागलों. जवळच मोठ्या थोरल्या 'काळा घोड्या' सारख्या भव्य चौथऱ्यावर त्याच्यापेक्षांहि भव्य असा इतस्ततः पसरलेला एक जुनाट पुतळा आजूबाजूच्या झाडांच्या फांद्यांतून दिसत होता. इतिहासांतल्या एखाद्या स्लोव्हानी देशभक्ताचा असावा. त्या पुतळ्याखेरीज मला कुणाची सोबतच नव्हती. पक्षीहि गप्प होते. रस्ता उजाड. बागेत मी एकाकी. त्या पुतळ्याकडे मी अधूनमधून पहात होतों. इतका एकाकी आणि इतका असहाय्य उभ्या आयुष्यांत मी कधींच नव्हतों. विषण्णतेच्या दाट कोळिष्टकांनी माझे मन घेरून गेलें होतें. मी कोण ? माझे घर कुठें ? माझे स्नेहीसोबती कुठें ? वेळ कोणती ? आहे

कुठें - कांहींच समजेना. कांहीं वेळाने प्रकाश थोडा अधिक झाला. माझ्या डोक्यावरल्या फांदांतले पक्षी एकदम जागे झाले आणि किलबिल कसली, इकडे तिकडे उडत ते कोलाहलच करूं लागले. आजपर्यंत इथें कधी न दिसलेला या वेळेला हा कोण इथें? माझ्या डोक्यावरून माझ्या अगदीं जवळून इवलेसे सुंदर पक्षी मध्येच थांबून आपसांत किलबिल करीत उडून जात होते. खात्रीनें माझ्या-संबंधीच ते किलबिलत होते. माझे मन साफ होऊन मला बरें वाटूं लागलें. त्यांच्याकडे कृतज्ञतेनें पहात मी उल्लसित झालों. बागेतच इकडे तिकडे फिरून मी बांकावर येऊन बसलों. प्रकाश थोडा आणखी वाढला. समोरच्या रस्त्यावर एक पांढरा बुशशर्ट घातलेला माणूस सायकल हातांत धरून एकटाच उभा होता. कुणी गुप्त पोलीस तर नव्हे? - छेः, नव्हे. कांहीं वेळानें एक तरुण स्त्री टाप् टाप् बूट वाजवीत त्या रस्त्यानें जाऊं लागली. तिची वाट पहात होता कां तो? कुणाला ठाऊक. तिच्या मागे तो निघून गेला.

आतां सहा वाजून गेले होते. स्टेशनांतलें कॉफीचें दुकान उघडलें असेल. पौडांचे दिनारहि तिथल्या एक्सचेंजमध्ये मिळतील. बॅग घेऊन मी उठलों आणि किलबिलणाऱ्या पक्ष्यांकडे एक दृष्टि-क्षेप टाकून तडक स्टेशनाकडे निघालों.

युगोस्लाव्ह कॉफी आणि ब्लेदला कूच !

स्टेशनांत वर्दळ चालूच झाली होती. एक्सचेंजवाला आला होता. त्याच्या पुढें पौडाची नोट धरून 'दिनार' म्हणालों. त्यानें आंकाडेमोडीचा एक कागद तयार करून तो कागद आणि पैसे

५२ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

माझ्या हातांत दिले. पैसे खिशांत घालून, पलीकडे कॉफीचे कप खणखणत होते तिथें गेलों. पांढऱ्या कपड्यांतली एक वयोवृद्ध युगोस्लाव्ह स्त्री गळ्याजवळ बसून कुपनें देत होती. मूठभर दिना-रच्या नोटा तिच्यापुढें धरून कॉफीची खूण केली. ती हंसली आणि एक लहानशी नोट उचलून सुटे पैसे आणि कॉफीचें कुपन तिनें दिलें. तें घेऊन समोर कॉफीचे कप मिळत होते तिथें गेलों. गळ्याला मफलर गुंडाळलेले बरेच युगोस्लाव्ह कामगार गप्पा करीत तिथें कॉफी घेत होते. तिथें जाऊन गरम गरम कॉफी घेतली तेव्हां फारच बरें वाटलें.

स्टेशनाच्या बाहेर दिव्यांनीं झगझगत असलेली एक टुमदार कचेरी दिसत होती आणि पलीकडे किती तरी सुंदर आलिशान बसगाड्या निरनिराळ्या नंबरवाल्या खांबापाशीं उभ्या होत्या. कचेरींत तरतरीत तरुण मुली निरनिराळ्या खिडक्यांतून तिकिटें देत होत्या. एका मुलीला विचारलें, 'मला व्हेदला जायचंय. इथं तिकिट मिळेल का ?'

'हो मिळेल. इथेंच मिळेल,' ती वेगळ्या प्रकारच्या पण बऱ्या-पैकीं इंग्रजींत म्हणाली, 'तुम्ही पांचशे दहा दिनार देऊन तिकीट घ्या नि ती पलीकडे रिकामी गाडी दिसतेय, तिच्यांत जाऊन बसा. बरोबर ७-१० ला ती सुटते. तुम्ही व्हेदला नऊ-सव्वानऊला पोहोचाल.' आभार मानून मी तिकीट घेतलें आणि त्या कंडक्टरला व्हेद आलें कीं मला उतरावयाला सांगा, मला भाषाच नव्हे तर युगोस्लाव्ह लिपीहि येत नाही, असें तिला सांगितलें. अजून अर्धा तास गाडी सुटावयाला होता. मला बरेंच मोकळें वाटत होतें. दहाला

सुरूं होणाऱ्या ' पेन ' परिषदेला आतं मी वेळेवर पोहोंचणार याची मला खात्री वाटत होती. दाढी बरीच वाढली होती. डोळेही जागरणानें चुरचुरत होते, तरीहि जरा ताठ मान करून मी बसच्या कचेरींत इकडे तिकडे ऐटींत फिरत होतों !

राठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाण. स्थळमठ
धनुसम... १००१२५... वि: ...
... १०५०... वॉ: वि: ...

ब्लेदची 'पेन' परिषद

राठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाण. स्थलप्र

भणुक्रम... ७०३२५... वि: ३३५५५५
... ३३५५५५... नो: वि: ३३५५५५

दलेद, युगोस्लाव्हिया येथे तेहेत्तिसावी आंतरराष्ट्रीय 'पेन' काँग्रेस जुलै १ ते जुलै ८, १९६५ मध्ये झाली. तिला भारताचा प्रतिनिधि म्हणून उपस्थित रहाण्याची संधि मला मिळाली. अखिल भारतीय 'पेन' केंद्राने या काँग्रेससाठी माझी निवड केली होती. प्रत्येक देशाला दोन अधिकृत प्रतिनिधि आणि स्वतःच्या केंद्राचे हवे तितके सदस्य आपापल्या खर्चाने पाठविता येत होते. आमंत्रण देणाऱ्या युगोस्लाव्ह केंद्राने फक्त दोन अधिकृत प्रतिनिधींचा तिथे रहाण्या-जेवण्याचा खर्च करण्याचे मान्य केले होते. भारताने फक्त एकच प्रतिनिधि पाठविला होता. बऱ्याचशा देशांचे दोन प्रतिनिधि आणि किती तरी इतर सदस्य आलेले होते, फ्रान्सचे पन्नासाच्या वर,

५८ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

इंग्लंडचे आणि अमेरिकेचे तीस-पस्तीसच्या वर, तर जर्मनीचे, पश्चिम आणि पूर्व दोन्ही मिळून, पंचविसावर होते. जपानचे दोन होते. कोरिया, व्हिएतनामचे प्रत्येकी दोन दोन होते. स्कॉटलंड, आयर्लंडचे तीनचार होते. रशियांत 'पेन' संस्थेचें केंद्र नाहीं. पण या वर्षी पहिल्यांदाच निरीक्षक म्हणून रशियाचे दहाबारा प्रतिनिधि आलेले होते. पुढल्या वर्षापासून रशियांत 'पेन'चें केंद्र उघडलें जाणार आहे. आशिया, आफ्रिका, युरोप, अमेरिकेंतल्या एकंदर अठ्ठावन देशांतल्या अठ्ठाहत्तर केंद्रांचे चारशेपेक्षां अधिक प्रतिनिधि आणि सदस्य हजर होते.

आर्थर मिलर भेटतात

'पेन'ची पहिली काँग्रेस १९२३ सालीं लंडन येथें झाली. त्यानंतर महायुद्धाचीं पांचसहा वर्षे सोडल्यास १९५७ पर्यंत झालेल्या सर्व बैठका युरोपमधल्या या ना त्या राजधानींत झाल्या. आशिया खंडांत टोकियो येथें १९५७ मध्ये पहिल्यांदाच 'पेन' काँग्रेस झाली. पुढल्या वर्षी, म्हणजे १९६६ मध्ये अमेरिकेंत न्यूयॉर्क येथें भरली आणि १९६७ मध्ये बंगलोर येथें काँग्रेस भरविण्याचें आमंत्रण भारतीय केंद्राच्या वतीने मीच दिलें. भारतीय 'पेन'चे अध्यक्ष पंडित जवाहरलाल होते. त्यांच्यानंतर राष्ट्रपति डॉ. राधाकृष्णन् हे अध्यक्ष आहेत. भारतांत 'पेन'चें केंद्र उघडण्याचें श्रेय मुंबईच्या मादाम सोफिया वाडिया यांना आहे. अनेक खस्ता खाऊन आणि पदरचे पैसे खर्च करून गेलीं तीसबत्तीस वर्षे त्यांनी या केंद्राचें संगोपन केले. आतां ते चांगलेच कार्यक्षम झाले आहे.

जगांतल्या सर्व देशांतल्या लेखकांची एक आंतरराष्ट्रीय संघटना असावी, ही कल्पना इंग्लंडमधील स्टॉर्म जेम्सन या लेखिकेची. पोएट्समधले 'पी' हे अक्षर, एसेइस्ट-एडिटरमधले 'ई' आणि नॉव्होलिस्टमधले 'एन' हीं एकत्र करून 'पेन' - लेखणी - हे या संघटनेचें नांव तयार करण्यांत आलें. १९२३ च्या सुमारास ही संघटना लंडनमध्ये स्थापन झाली तेव्हां तिचे पहिले अध्यक्ष इंग्लंडचे त्यावेळचे प्रख्यात कादंबरीकार, नाटककार, नोबेल पारितोषिक विजेते जॉन् गॉल्सवर्दी हे होते. त्यानंतरच्या अध्यक्षांत इंग्लंडचे एच. जी. वेल्स, फ्रान्सचे ज्यूलस रोमाँ, बेल्जियमचे मॅटरलिक, इटलीचे प्रख्यात तत्त्ववेत्ते बेनेडेट्टो क्रोचे, फ्रान्सचे अँकेडे-मिशियन आंद्रे शॅमसाँ, इटलीचे प्रख्यात कादंबरीकार आल्बेतो मोराव्हिया वगैरे विश्वविख्यात लेखकांची नांवे आहेत. गेलीं दोन वर्षे हॉलंडचे वयोवृद्ध आणि तपोवृद्ध लेखक व्हिक्टर ई. व्हॅन् व्हीसलँड हे अध्यक्ष होते. नंतरच्या दोन वर्षांकरितां अमेरिकेचे सुप्रसिद्ध नाटककार आर्थर मिलर यांची निवड ब्लेड येथील या वर्षाच्या काँग्रेसमध्ये झाली आहे. 'डेथ ऑफ ए सेल्समन्' या त्यांच्या नाटकामुळे आणि प्रख्यात अभिनेत्री मारिलिन मन्रोचें एकेकाळचे पति म्हणून भारतीयांच्या ते चांगले परिचयाचे आहेत. ब्लेड येथे माझ्याशीं बोलतांना ते म्हणाले, "तुमच्या मुंबईजवळच्याच एका भारतीय भाषेत माझ्या 'डेथ ऑफ ए सेल्समन्' नाटकाचा अनुवाद झाला आहे. त्या मंडळींनीं मला एक सुंदर हस्तिदंती वस्तु भेट म्हणून पाठविली आहे. काय बरं त्या भाषेचें नांव—" त्यांना आठवेना. मी म्हटलें, "गुजराती कां ?" "होय, होय तेंच!" ते एदकम उद्गारले. मी

६० : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

म्हणालों, “आमच्या मराठींतहि त्याचा अनुवाद होतो आहे. आम्ही तुम्हांला चौदा कॅरेट सोन्याची कांहींतरी वस्तु पाठवूं!” ते हंसले. आमचे एक लेखकमित्र मिलर यांच्या ‘डेथ ऑफ ए सेल्समन’चा मराठी अनुवाद करीत असल्याची बातमी माझ्या कानावर आलेलीच होती, म्हणून मीं हें सूतोवाच करून ठेवलें.

निसर्गरम्य ब्लेड

सहा स्वायत्त प्रजासत्ताक राज्ये मिळून युगोस्लाव्हियाचें समाजवादी संघराज्य झालें आहे. पहिल्या महायुद्धांत ऑस्ट्रो-हंगेरीचें साम्राज्य कोसळलें आणि झेकोस्लोव्हाकिया, हंगेरी, युगोस्लाव्हिया वगैरे पूर्व युरोपांतले स्वतंत्र देश अस्तित्वांत आले. दुसऱ्या महायुद्धांत युगोस्लाव्हियाचें राजघराणें धुळीला मिळालें आणि टिटोचें कम्युनिस्ट राज्य आलें. पहिल्या महायुद्धाच्या वणव्याची पहिली टिणगी जिथें उडाली तें सारायेव्हो हें शहर युगोस्लाव्हियाच्या बॉस्निया-हर्झगोविना या प्रजासत्ताकाची राजधानी आहे. या सारायेव्हो येथेंच ऑस्ट्रो-हंगेरीच्या आर्चड्यूकला कुणीतरी गोळी झाडून ठार केलें आणि त्या निमित्तानें पहिलें महायुद्ध सुरू झालें. मॉन्टेनिग्रोची राजधानी टिटोग्राड, क्रोएशियाची झाग्रेब, मॅसेडोनियाची स्कोपजे आणि स्लोव्हेनियाची लुब्लियाना. या लुब्लियानापासून तीस-पस्तीस मैलांवर ज्युलियन आल्प्स पर्वताच्या पायथ्याशीं ब्लेड हे चार हजार वस्तीचें चिमुकलें हवेचें ठिकाण आहे. आल्प्सच्या पलीकडे ४०-५० मैलांवर ऑस्ट्रियाची सरहद्द आहे आणि एका बाजूला शेंसव्वाशें मैलांवर इटलीची आहे. वसंत ऋतूंत युरोपांतल्या इटली, जर्मनी

वगैरे अनेक देशांतून हौशी प्रवासी व्लेदला हवा खाण्या-सठीं येतात. व्लेद गांव तिथल्या निळ्या पाण्याच्या सुंदर सरोवराभोंवतीं वसलें आहे. बहुतेक आलिशान हॉटेले, टिटोचा-व्हिला व्लेद हा राजप्रासाद या तळ्याच्या कांठाशींच आहेत. तळ्याच्या मध्यभागीं एक चिमुकलें हिरवेंगार बेट आहे. त्या बेटांतल्या टेकडीवर चारपांचशें वर्षांचें एक जुनें चर्च आहे. होडींतून तिथें जातां येतें. मी रहात असलेल्या हॉटेल जेलोव्हिकाच्या खिडकींतून आल्प्सच्या रांगांतील उंच जेलोव्हिका डोंगराच्या माथ्यावरला व्लेद कॅसल हा अकरा-वाराव्या शतकांतला प्राचीन किल्ला स्पष्ट दिसत असे. किल्ल्याच्या आवारांतल्या चर्चवरिल घड्याळांत वेळ पाहून मला माझे घड्याळ लावतां येई.

१९६७ मध्ये भारतांत या !

व्लेद तळ्याच्या समोरच्या रस्त्यावर 'पेन' काँग्रेस जिथें होती तो भव्य फेस्टिव्हल हॉल होता. या हॉलच्या दाराशीं ज्या देशांचे प्रतिनिधि हजर होते त्या देशांचे राष्ट्रध्वज अर्धवर्तुळाकार लावलेल्या शुभ्र खांबांवर लहरत होते. इस्त्राएलाचा ध्वज एकदां नाहींसा झालेला दिसला. तेव्हां 'कुणातरी ज्यू-विरोधी लोकांचा हा कट आहे!' असें इस्त्रायलचे दोन प्रतिनिधि जोसेफ आरिचा आणि हाइम तोरेन मला म्हणूं लागले. काय झालें होतें कुणाला ठाऊक. सेनेगल, आयव्हरी कोस्ट वगैरे पूर्वी फ्रेंचांच्या वसाहती असलेल्या आफ्रिकी राष्ट्रांचे प्रतिनिधि उत्तम फ्रेंचमध्ये भाषणें करीत. आयव्हरी कोस्टच्या दोन प्रतिनिधींपैकीं एक गौरा फ्रेंच होता. भारतातर्फे मीं १९६७ चे

६२ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

काँग्रेसला आमंत्रण दिल्यानंतर त्याने माझ्या मागून आयव्हरी कोस्ट-
तर्फे आमंत्रण दिले. आमचे आमंत्रण घ्यायचे आधीच कार्यकारी
मंडळांत ठरले होते. आयव्हरी कोस्टचे आमंत्रण नियमानुसार आलेले
नव्हते, हे कळल्यावर बर्नार्ड दादी आणि फ्रान्सचे कांहीं प्रतिनिधि मला
भेटून तुम्हीं १९६८ ला काँग्रेस बोलवा, पुढल्या वर्षी आम्हांला
घेऊं द्या असें परोपरीने सांगत होते. आमचे अध्यक्ष डॉ. राधाकृष्णन्
यांनीं तीनचार वर्षांपूर्वीच यासंबंधीं कार्यकारी मंडळाशीं बोलणे केले
आहे, तसेंच आमंत्रण देण्याचा आदेश मला माझ्या केंद्राने दिला
आहे - आमंत्रण परत घेणे किंवा पुढल्या वर्षासाठीं देणे माझ्या हातीं
नाहीं वगैरे गोष्टी त्यांना समजावून सांगितल्यावर त्यांचे थोडेबहुत
समाधान झाले.

भाषांचे प्रदर्शन

गोतेमाला या दक्षिण अमेरिकेंतील देशाचे एक श्रेष्ठ कादंबरी-
कार मिगुएल आस्तुरियास हे परिषदेला आले होते. पुढील दोन
वर्षांच्या अध्यक्षपदासाठीं अमेरिकेचे आर्थर मिलर आणि आस्तुरियास
हीं दोन नांवे होती. शेवटच्या घटकेला आस्तुरियास यांनीं आपले
नांव मागे घेतले आणि मिलर यांची एकमताने निवड झाली. त्यावेळीं
आस्तुरियास यांनीं स्पॅनिशमध्ये अतिशय सुंदर, खिलाडू वृत्तीचे
भाषण केले. त्यांच्या भाषणानंतर हॉलच्या कोना-कोपऱ्यांतून दोन-
तीन मिनिटे सतत टाळ्यांचा कडकडाट चालला होता. बरीचशीं
भाषणे फ्रेंचमधून होत. रशियाचे सुकाॅव्ह आणि लिऑनॉव्ह रशि-
यनमधूनच बोलले. काँग्रेसचे सरचिटणीस डेव्हिड कार्बॅर हे इंग्रज

असल्यामुळें इंग्रजीचेंहि प्रस्थ होतेंच. भाषणें फ्रेंचमध्ये होवोत, स्पॅनिशमधून होवोत कीं रशियनमधून होवोत, ज्या प्रतिनिधींना या भाषा येत नव्हत्या त्यांना भाषणें चाटू असतांनाच त्यांचा इंग्रजी अनुवाद किंवा इंग्रजी येत नसेल त्यांना फ्रेंच अनुवाद ऐकविण्याची सोय होती. रशियनमधून प्रतिनिधि बोलत होते तेंहां त्यांनीं बरोबर आणलेला दुभाषा वाक्यावाक्याचा अनुवाद फ्रेंचमधून करीत होता. रशियन किंवा फ्रेंच न जाणणारे आमच्यासारखे प्रतिनिधि कानाला लावलेल्या ट्रॅन्झिस्टरच्या हेडफोनमधून त्या फ्रेंच भाषणाचा इंग्रजी अनुवाद ऐकत होते ! प्रत्येक प्रतिनिधीच्या खुर्चीवर एक पांढऱ्या प्लॅस्टिकचा छोटासा ट्रॅन्झिस्टर ठेवलेला असे. माहीत नसलेल्या भाषे-तून कुणी बोलूं लागला कीं, त्याचा हेडफोन कानाला लावून निळ्या टिंबावर काटा नेला कीं इंग्रजी अनुवाद, हिरव्या टिंबावर नेला कीं फ्रेंच, लालवर नेला कीं स्पॅनिश ऐकूं येई. हॉलच्या बाजूला असलेल्या कांचबंद खोलींत सर्व भाषांचे तज्ज्ञ अनुवादक ठेवलेले होते. ते बोलणाराबरोबर अस्खलितपणें भाषांतर करीत जात.

साहित्यिक आणि समकालीन समाज

शनिवार ३ जुलै या दिवशीं सकाळीं १० वाजतां परिषदेचें औपचारिकरीत्या उद्घाटन झालें. आदल्या दिवशीं दुपारीं आंतर-राष्ट्रीय कार्यकारी मंडळाची बैठक झाली होती. युगोस्लाव्हियांतील सर्व 'पेन' केंद्रांच्या मध्यवर्ती संघटनेचे अध्यक्ष मातेज बोर यांनीं उद्घाटनाचें भाषण केलें. काँग्रेसच्या पांच दिवसांत दररोज सकाळीं १० वाजतां एका विषयावर खुली चर्चा होई. दुपारीं साडेबारा-

६४ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

एकपर्यंत ती चाले. दुपारच्या जेवणानंतर पुन्हां दोन तास कांहीं निवडक प्रतिनिधींचें 'राऊण्ड टेबल' होई. विशिष्ट विषयांत विशेष रस असलेल्या पांचपंचवीस प्रतिनिधींचेंच हें 'राऊण्ड टेबल' असें आणि त्याची बैठक एका लहान खोलींत होई. सकाळच्या खुल्या चर्चेच्या वेळीं हॉलंडचे व्हीसलॅंड, हंगेरीचे बोलिडझार, अमेरिकेचे लुई गलान्तिये, फ्रान्सचे गॅन्दाँ किंवा पोलंडचे परान्दोव्स्की यांच्यासारखे त्या त्या देशांचे विख्यात लेखक असत. स्कॉटलंडचे डॉ. डग्लस यंग यांच्याकडे प्रत्येक चर्चेचा थोडक्यांत रिपोर्ट तयार करण्याचें काम होतें. भुज्या दाटीचे सव्वासहा फूट उंच डॉ. यंग यचे रिपोर्ट मुद्देसूद आणि फारच सुंदर असत. दुसऱ्या दिवसाची चर्चा सुरू होण्याच्या आधी आदल्या दिवसाच्या चर्चेचा रिपोर्ट वाचण्यांत येई.

पहिल्या दिवशीं 'साहित्यिक आणि समकालीन समाज' हा चर्चेचा विषय होता. आपल्या देशांतून कांहीं ना कांहीं कारणामुळे ज्यांना परागंदा व्हावें लागले अशा लेखकांचें 'पेन' केंद्र लंडनमध्ये आहे. त्या केंद्राचे प्रतिनिधि आयव्हान जेलिनेक यांनीं या चर्चेत फार मोलाची भर घातली. ते म्हणाले, "... जीवनांतल्या प्रत्येक गोष्टीबद्दल लेखकानें आपणाला कांहीं तरी सांगावें, अशी सामान्य माणसाची अपेक्षा असते. कांहीं लेखकांना या अपेक्षेचा राग येतो. आम्हांला तीव्रतेनें प्रतीत होतें तेवढेंच आम्ही सांगणार. सामाजिक प्रश्न, राजकीय समस्या यांच्याबद्दल तुम्ही आमच्याकडून कांहीं अपेक्षा कां म्हणून करतां? असा प्रश्न हे लेखक समाजाला विचारतात. खरें म्हटलें तर या अपेक्षांचा राग यायचें कांहींच कारण नाहीं. जीव-

नाच्या सर्वच क्षेत्रांतलें कांहींना कांहीं चांगल्या लेखकाला तीव्रतेनें प्रतीत व्हावें असें लोकांना वाटलें तर लेखकानें तो आपला गौरवच समजला पाहिजे... जें जें सत्य प्रतीत होईल तें निर्भयपणें सांगत रहाणें आणि उगाच खोट्या, भ्रामक कल्पनांत समाजाला गुंगळ न ठेवणें हें लेखकाचें कर्तव्यच आहे. ”

आम्हांला साहित्यिक पाहूं द्या!

या चर्चेला इंग्लंडचे प्रख्यात कवि स्टीफन स्पेन्डर यांनीं फारच मजेदार वळण दिलें. ते म्हणाले, “...जगांतल्या लेखकांची ही परिषद. इथें कवि, कादंबरीकार, नाटककार भेटतील ही अपेक्षा... पण इथें दिसताहेत वक्ते, टीकाकार, लेखकानं समाजासाठीं काय करावं वगैरे सांगणारे विचारवंत. काव्य, कथा, नाटक आहेत कुठं? तें कांहीं नाहीं. चिलीचे प्रख्यात कवि पाब्लो नेरुदा मला त्या तिथं बसलेले दिसताहेत. हंगेरीचे कविराज इल्यास हे इथं पहिल्या रांगेंत आहेत. कादंबरीकार आस्तुरियास ते तिकडे आहेत. आणखी आफ्रिका, आशियांतले मोठमोठे लेखक इथं आहेत. आम्हांला चर्चा नकोत. कवींच्या कविता, कथाकारांच्या कथा हव्या आहेत! बस्. माझं भाषण बंद! आतां पाब्लो नेरुदांनीं इथं यावं नि आपल्या कविता म्हणून दाखवाव्या!... ” कोनाकोपऱ्यांतून टाळ्यांचा कडकडाट झाला. सर्व सभा नेरुदांकडे पाहूं लागली. कुणाही भारतीयाइतकेच सावळ्या वर्णाचे, साठी उलटलेले नेरुदा उठून उभे राहिले आणि लाजत म्हणाले, “ माझ्या कविता मला पाठ नाहीत हो... उद्यां— उद्यां कांहींतरी वाचून दाखवीन... ”

६६ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

दुसऱ्या दिवशीं त्यांनीं आपली एक दीर्घ कविता फार परिणामकारक रीतीनें चर्चा सुरू व्हायच्या आधीं वाचून दाखविली. तिसऱ्या दिवशीं हंगेरीचे इल्यास यांनीं काही छोट्या कविता म्हटल्या. नेरुदांची भाषा स्पॅनिश असली किंवा इल्यासची हंगेरियन असली तरी त्या भाषेचें नाद-माधुर्य कानांना जाणवत होतें. कानाला लावलेल्या ट्रॅन्झिस्टरच्या गद्य अनुवादांतून काव्याचा विषय थोडाबहुत कळल्याबरोबर मी ट्रॅन्झिस्टर काढून ठेवूं लागलों. अर्थ समजला नाहीं तरी कवीच्या तोंडून स्पॅनिश किंवा हंगेरियन भाषा ऐकण्याचा आनंद होत होता.

लेखक आणि लोकाभिरुचि

‘ सर्वसामान्य जनतेची अभिरुचि आणि सर्वसामान्य जनतेला आवडणारी कला ’ या विषयावरल्या किंवा ‘ वृत्तपत्रें, रेडिओ, टेलिव्हिजन यांच्यासारख्या सर्वसामान्य माणसांना आकर्षित करणाऱ्या माध्यमांकडे पहाण्याचा लेखकांचा काय दृष्टिकोण असावा ? ’ या विषयावरल्या चर्चेत इतकीं परस्परविरुद्ध मते व्यक्त झालीं आणि मतामतांचा इतका गलबला झाला कीं, सर्वसंमत असा कांहीं निष्कर्ष निघेना. पहिल्या चर्चेत हॉलंडचे एक प्रसिद्ध लेखक म्हणाले, “... आमच्या देशांत तीन विषय फार लोकप्रिय आहेत. ते म्हणजे युद्ध, ज्यू लोक आणि स्त्रीपुरुषांचे लैंगिक संबंध ! ” याच चर्चेत कुणी म्हणाला कीं, “...सर्व प्रकारच्या अभिरुचींचें समाधान करण्यासाठीं सोव्हिएट रशियांत सर्व पातळ्यांवरचें वाङ्मय निर्माण होतें. लोकाभिरुचीचा अभ्यास करावयाचा असेल तर सोव्हिएट रशिया ही

एक चांगलीच प्रयोगशाळा आहे....”

रेडिओ, वृत्तपत्र इत्यादि माध्यमांसंबंधींच्या चर्चेत हा 'मास मीडियम'चा भस्मासुर लोकांच्या अभिरुचीचें वाटोळें करून शेवटीं स्वतःच्या निर्मात्यांचेंच भस्म करून टाकणार, अशी वेफाम विधानें कांहींनीं केलीं, तर इतर कांहींनीं सर्जनशील लेखकांना हीं माध्यमें नवीं नवीं क्षितिजे दाखवितील, नवे लेखनप्रकार अस्तित्वांत येतील, असा अमर्याद आशावाद व्यक्त केला ! शेवटीं कुणींतरी म्हणाला कीं, “.... वाईट मनाच्या, वाईट हेतु असलेल्या, वाईट माणसाच्या हातांत या नव्या माध्यमांचें कोलीत होईल, तर चांगल्या मनाच्या चांगल्या माणसांच्या हातांत ती सन्मार्गदीपिका होईल !....”

प्रत्येक दिवस म्हणजे गुलाबाचें फूल !

पूर्व जर्मनी आणि पश्चिम जर्मनी या दोन जर्मनींतल्या लेखकांच्या मधून विस्तव जात नसे; पण या काँग्रेसमध्ये अध्यक्ष व्हीसलँड आणि सरचिटणीस डेव्हिड कार्व्हर यांच्या अविश्रांत खटपटीमुळे या दोन जर्मनींचें मिळून एकच प्रतिनिधीमंडळ आलें होतें. या घटनेला उद्देशून 'लंडन टाइम्स'ने 'लेखणी शेवटीं भिंतीपेक्षा बलवान् ठरली !' असें लिहिलें होतें. पश्चिम बर्लिन आणि पूर्व बर्लिनचें सर्व संबंध तोडून टाकण्याकरितां रशियनांनीं उभारलेल्या भिंतीचा हा उल्लेख आहे हे उघड आहे. युगोस्लाव्हियाचे राष्ट्राध्यक्ष मार्शल टिटो हे या काँग्रेसचे पेटून होते. रशियांतला त्यांचा दौरा लांबल्यामुळें ते परिषदेला उपस्थित राहूं शकले नाहींत; पण त्यांच्या वतीनें व्हिला ब्लेदमध्ये सर्व प्रतिनिधींना एक मोठा थाटाचा खाना देण्यांत

६८ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

आला. युगोस्लाव्हिया हा कम्युनिस्ट देश असूनहि तिथें विचार-स्वातंत्र्याला खूपच वाव दिसला. मिहालोव्हिच नांवाच्या प्रख्यात युगोस्लाव्ह लेखकाला, त्यानें रशियासारख्या मित्रराष्ट्रांवर कांहीं कडक टीका केल्याबद्दल टिटोंच्या आदेशानुसार पकडण्यांत आलें होतें. या घटनेबद्दल खुद्द टिटोंचा निषेध करणारा एक ठराव एका देशाच्या प्रतिनिधीनें काँग्रेसकडे पाठविला होता. तो कोणत्याहि प्रकारें दडपून टाकण्याचा प्रयत्न न करतां युगोस्लाव्ह 'पेन'चे अध्यक्ष मातेज बोर यांनीं कार्यक्रम पत्रिकेवर ठेवला होता. सुदैवानें काँग्रेस सुरू व्हायच्या आधीं कांहीं दिवस मिहालोव्हिच यांना मुक्त करण्यांत आलें. त्यामुळें ठरावाची आवश्यकता उरली नव्हती. तरीहि आपल्या देशांत घडलेल्या या दुर्दैवी घटनेबद्दल मातेज बोर यांनीं काँग्रेसच्या व्यासपीठावरून दिलगिरी व्यक्त केली. लुव्लियानाच्या मेयरसाहेबांनीं टाऊन हॉलमध्ये एक थाटाची कॉकटेलपार्टी दिली. युगोस्लाव्हियाचें सरकार आणि युगोस्लाव्ह 'पेन' केंद्राचे कार्यकर्ते यांचे शेवटच्या दिवशीं आभार मानतांना ब्रिटिश लेखिका मिस नोएल स्ट्रीट्फील्ड म्हणाल्या, ".... तुमच्या आदरातिथ्यानें इथला प्रत्येक दिवस उजाडे तो आम्हाला उमलणाऱ्या गुलाबाच्या फुलासारखा वाटे....!"

युगोस्लाव्हियांत झालेली पी.ई.एन्.ची जागतिक लेखक परिषद तर चांगलीच झाली, पण तिथल्या वास्तव्यांत कांहीं मजेदार अनुभवहि आले. धनगर म्हणजे लाल फेटा बांधलेला, मेंढ्या किंवा शेळ्या हांकीत माळावरून किंवा रस्त्यावरून चाललेला एक माणूस अशी माझी कल्पना होती. चष्मा आणि धनगर यांच्या सान्निध्याचें मला भलतेंच आश्चर्य वाटलें. ग्रीसमधल्या खेड्यापाड्यां-

तून आगगाडी चाललेली असतांना एका रेल्वेफाटकाजवळच्या शेतांतून मेंढ्यांचा कळप घेऊन चाललेला, मळका शर्टपॅन्ट घातलेला, गोरगोमटा, भुज्या केंसाचा, चष्मेवाला धनगर पाहिल्याबरोबर मी स्तिमितच झालों !

काळे गोरे लोक !

यूरोपमध्ये दिसणारे हमाल असोत, कीं कुणी मोठे लेखक असोत, सर्वच गोरे असतात. पण यालाहि पुष्कळ देशांत पुष्कळ अपवाद आहेत हें आपल्या लक्षांत नसतें. आमच्या हॉटेल जेलोव्हिकमध्ये माझ्या शेजारच्याच खोलींत परिषदेसाठीं आलेले बल्गेरियाचे एक नाणावलेले मध्यमवयस्क लेखक आणि त्यांची १८-१९ वर्षांची मुलगी होती. ते इतके सावळे, - इतके माझ्यापेक्षांहि कमी उजळ होते कीं, सुटाबुटांत वावरत असले तरी त्यांना देशपांडे किंवा कुळकर्णी म्हणून हांक मारण्याचा मला मोह होत असे ! सकाळीं आम्ही एकमेकांना ' गुड मॉर्निंग ' करीत असूं, एकमेकांशीं खूप बोलावें असें आम्हा दोघांनाहि वाटे; पण मला बल्गेरियन येत नव्हतें आणि त्यांचें इंग्रजी अगदींच तुटपुंजें होतें. ते मनापासून पुष्कळशा खुणा मला करीत आणि एखादा इंग्रजी शब्द त्यांना समजला म्हणजे खूप होऊन मीहि त्यांना बऱ्याचशा खुणा करीत असे ! आमचे अध्यक्ष प्रख्यात अमेरिकी नाटककार आर्थर मिलर हेहि बरेच सावळे आहेत. करड्या पॅन्टवर पोकळसा ट्वीड कोट घातलेल्या एखाद्या उंच फाझलभाँय किंवा फ्रामजीसारखे ते दिसत. एकदम गोरे अमेरिकन ते वाटत नसत. बहुतेक गोऱ्या स्त्री - पुरुषांना आमचा सावळा

७० : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

गव्हाळ रंग आवडतो – तुमच्या कातडींत सूर्य आहे असें ते म्हणतात तेव्हां गोरेपणासाठीं उत्सुकलेल्या आम्हा मंडळींना एक गोड धक्का बसतो !

काँफींत ब्रॅण्डी ओतली

एव्हलीन वॉग् हे उपरोधिक, विनोदी कादंबऱ्या लिहिणारे इंग्रज लेखक फार प्रसिद्ध आहेत. ते या परिषदेला आले नव्हते. पण त्यांच ब्रहात्तर-त्र्याहत्तर वर्षांचे बंधू अलेक्स वॉग् हे आले होते. हॉटेल जेलोव्हिकमध्ये एक दिवशी सकाळचा उपाहार घेण्याकरितां मी एकटाच एका टेबलाजवळ बसलों होतो. वेटर काँफी आणायला गेला होता. इतक्यांत टाय सरकवीत तुकतुकीत तांबूस चेहऱ्याचे अलेक्स वॉग् माझ्या समोरच्या खुर्चीवर येऊन बसले. त्यांनींही काँफी आणावयास वेटरला सांगितलें. हंसत हंसत ते म्हणाले, ‘माझ्या भावाइतका मी प्रसिद्ध नाहीं हो ! पण माझ्या भुताखेतांसंबंधींच्या अंगावर शहारे आणणाऱ्यां गोष्टीहि खूप संपतात ! आपणाला प्रवास फार आवडतो. तुम्ही बंगलोरला आमंत्रण दिलेंय ना ? मी तिकडे येणारच. लक्षांत ठेवा, माझी बरदास्त तिकडे चांगली राहिली पाहिजे हं !....’ असें म्हणत म्हणत त्यांनीं पॅन्टच्या कमरेवरल्या खिशांत हात घातला आणि एक चांदीची चपटी वाटली बाहेर काढून एक पेग ब्रॅण्डी आपल्या काँफींत ओतून लगेच दुसरा पेग माझ्या काँफींत ओतला !

‘अहो हे काय ?’ मी ओरडलों, ‘सकाळी मला कांहीं घेणं शक्यच नाहीं नि काँफीतून तर मला उलटून पडेल !’

'बरं बरं', ते हंसत उद्गारले, 'माझ्या पैल्यांत ओता. पण साखर दूध घालायच्या आधी थोडीतरी घ्या—अगदी थोडी. तुम्हा मंडळींना कळलं पाहिजे,—तुम्ही बंगलोरला आंतरराष्ट्रीय परिषद बोलावलीय खरी,—पण आमच्यासारख्यांना सकाळपासून काय लागतं तें ! आतां तुमची आठवण पक्की राहिल !' आठवण पक्की राहिली खरी !

काळ्यांचें सौंदर्य

काळे कुळकुळीत नीग्रो कुरूप असतात, ही कल्पनाही अगदीं खोटी आहे. सेनेगल या आफ्रिकी देशाचे प्रतिनिधि तरुण मिस्टर गे आणि त्यांची पत्नी मिसेस गे हीं दोघें होतीं. दोघेंहि चकचकीत काळीं होतीं. दोघेहि सुंदर युरोपी पोशाखांत असत. पण दोघांचीहि कोवळ्या चवळीच्या शेंगेसारखी लवचिक शरीर्यष्टी आणि शुभ्र दंतपंक्ती दाखविणारें हास्य इतकें मोहक होतें कीं, त्यांनीं 'गुड मॉर्निंग !' केलें कीं तत्रियत खूष होऊन जात असे. सेनेगल राज्याचे अध्यक्ष लिओपोल्ड सेंधॉर हे फ्रान्समध्ये एक प्रख्यात कवि आणि लेखक म्हणून प्रसिद्ध आहेत. फ्रेंच हीच गे जोडप्याचीं मातृभाषा होती. इंग्रजी अगदींच कामचलाऊ.

इस्त्रायलचें निशाण

इस्त्रायल या छोट्या यहूदी राष्ट्रचे दोन प्रतिनिधि होते—श्री. आराची आणि प्रा. हाइम् तोरेन्. दोघांच्याहि बायका बरोबर होत्या. आराची हे मूळचे रशियाचे. त्यांची पत्नीहि तिथलीच होती. या

७२ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

वृद्ध पतिपत्नीचें फार सख्य दिसलें. दोघेंहि मी एकटा दिसलों कीं माझ्याशीं गोष्टी करीत बसत. हाइम् तोरेन् हे जेरूसलेमच्या हेब्ब्यू युनिव्हर्सिटीचे प्रोफेसर होते. ठेंगणेसे, सावळ्या वर्णाचे, मंकी कॅप कपाळावर खालीं ओढून ते संथपणें फिरत असत. त्यांच्या पन्नाशीच्या मानानें बरीच तरुण असलेली त्यांची गौरवर्ण, काळ्याभोर केंसाची पत्नी एखाद्या दक्षिण अमेरिकी नटीसारखी फारच रेखीव बांध्याची होती. बोलतां बोलतां आराची एकदां म्हणाले, '....आमच्या इस्रायलमध्ये इतर मोठमोठ्या देशांच्या मानाने चांगले कवीहि पुष्कळ आहेत आणि काव्याचा खपहि चांगला आहे. अमेरिकेंत कवितांच्या पुस्तकांची फार फार म्हणजे दोन हजार प्रतींची आवृत्ति काढतात, ती खपायलाहि फार वेळ लागतो. आमच्याकडे चांगल्या कवितां ती तीन हजार प्रतींची आवृत्ति हां हां म्हणत संपते...'

उपस्थित असलेल्या प्रतिनिधींच्या देशांचीं निशाणें भव्य टिटो हॉलच्या समोर उंच खांबावर अर्धवर्तुळाकार लावलेलीं होतीं. एके दिवशीं इस्रायलचें निशाणच कुठें दिसेना. आमचे दोघेहि इस्रायली मित्र फार अस्वस्थ झाले. कुणी तरी मुद्दाम आमच्या राष्ट्राचें निशाण काढून टाकलें, ते म्हणूं लागले. कुठे तरी टाकून दिलेलें तें मिळालें. कुणी तरी ज्यू-विरोधकानें वात्रटपणा केला होता खरा.

अमुक वाद आणि तमुक वाद ?

परिषदेंत भाषण करतांना कुणी तरी एकदां विशिष्ट वादाच्या चवकटींत जगांतल्या कांहीं घटनांना बसविण्याचा प्रयत्न केला.

तेव्हां प्रख्यात इंग्रज कवि स्टीफन स्पेन्डर यांनीं आपल्या भाषणांत चांगलेच उद्गार काढले. ते म्हणाले, '...प्रत्येक वाद हा एखाद्या लहानशा पेटीसारखा आहे, जग हें मोठ्या थोरल्या कपाटासारखें आहे. हें कपाट हातांतल्या पेटींत बसवण्याचा काय प्रयत्न करतां ...?'

लुब्लियानाच्या मेयरसाहेबांनीं सर्व 'पेन' प्रतिनिधींना एके दिवशीं संध्याकाळीं एक मोठी कॉकटेल पार्टी दिली. ब्लेद आणि स्लोव्हे-नियाची राजधानी लुब्लियाना यांच्यामधलें अंतर २९-३० मैलांचें आहे. पण आम्हांला दोनतीन खास बसगाड्यांनीं दुपारींच लुब्लियानांत नेण्यांत आलें. त्या दिवशीं तीन कार्यक्रम होते. ज्या टॉम्सिचेव्हा विभागांत पहिल्या दिवशीं पहांटे साडेतीन वाजतां मी समोरच्या पार्लमेंटच्या बागेंत 'पेन' कचेरीचा दरवाजा उघडतो का म्हणून पहात बसलों होतो, तिथेंच पेन कचेरीच्या टुमदार वंगल्यांत आम्हाला चहा, कॉफी व इतर पेयांची मेजवानी होती. संध्याकाळीं मेयरची कॉकटेल पार्टी लुब्लियानांतल्या नगरपालिकेच्या जुन्या भव्य इमारतींत होती. रात्रीं लुब्लियानाच्या प्राचीन अवशेष दाखविणाऱ्या तटबंदीच्या खालीं खुल्या रंगमंदिरांत 'मिलर्स डॉटर' नांवाच्या एका स्लोव्हानी संगीतिकेचा प्रयोग आमच्यासाठीं होता. नंतर मध्यरात्रीं आम्हांला घेऊन बसगाड्या ब्लेदला परतणार होत्या.

'कार्यप्रवण' ?—युगोस्लाव्ह संगीतिका

दुपारीं 'पेन' कचेरींतल्या पार्टीनंतर लहान लहान घोळके करून आम्ही लुब्लियानांत फिरत होतो. तेव्हां आमच्या गटांत रूसी प्रतिनिधिमंडळाचे प्रमुख आणि रशियाच्या 'रायटर्स युनियन'चे अध्यक्ष

७४ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

सुर्काव्ह, लंगडा चेक लेखक जिरी लेव्ही वगैरे होते. काळ्या-पांढऱ्या केसांचे सुर्काव्ह मधून मधून मोठ्याने ओरडून सांगत होते—मी कवि आहे हं ! जिरी लेव्ही आपल्या काखेंतल्या कुबड्या सांभाळीत, पण ऐटीत चालत होता. आमचे नाथ पै आपले मित्र असल्याचें मला तो सांगत होता. त्यानें भाषांतरें किंवा अनुवाद या विषयावर एक चांगलें पुस्तक लिहिलें आहे. आमच्याबरोबर सिलोनचे श्री. कार्यप्रवण हेहि लुब्लियानांतल्या नीटनेटक्या दुकानांतल्या नाना प्रकारच्या वस्तू पहात फिरत होते. त्यांच्याकडे पैसे मुबलक होते. विकतहि त्यांनीं पुष्कळ वस्तू घेतल्या. ते आपल्या नांवाचा उच्चार माझ्या दृष्टीनें नीटसा करीत नसत. पण मीं जेव्हां त्यांना म्हटलें कीं, 'अहो, तुमचं नांव शुद्ध संस्कृत आहे - कार्यप्रवण, होय ना ?' तेव्हां ते 'हो हो !' म्हणाले.

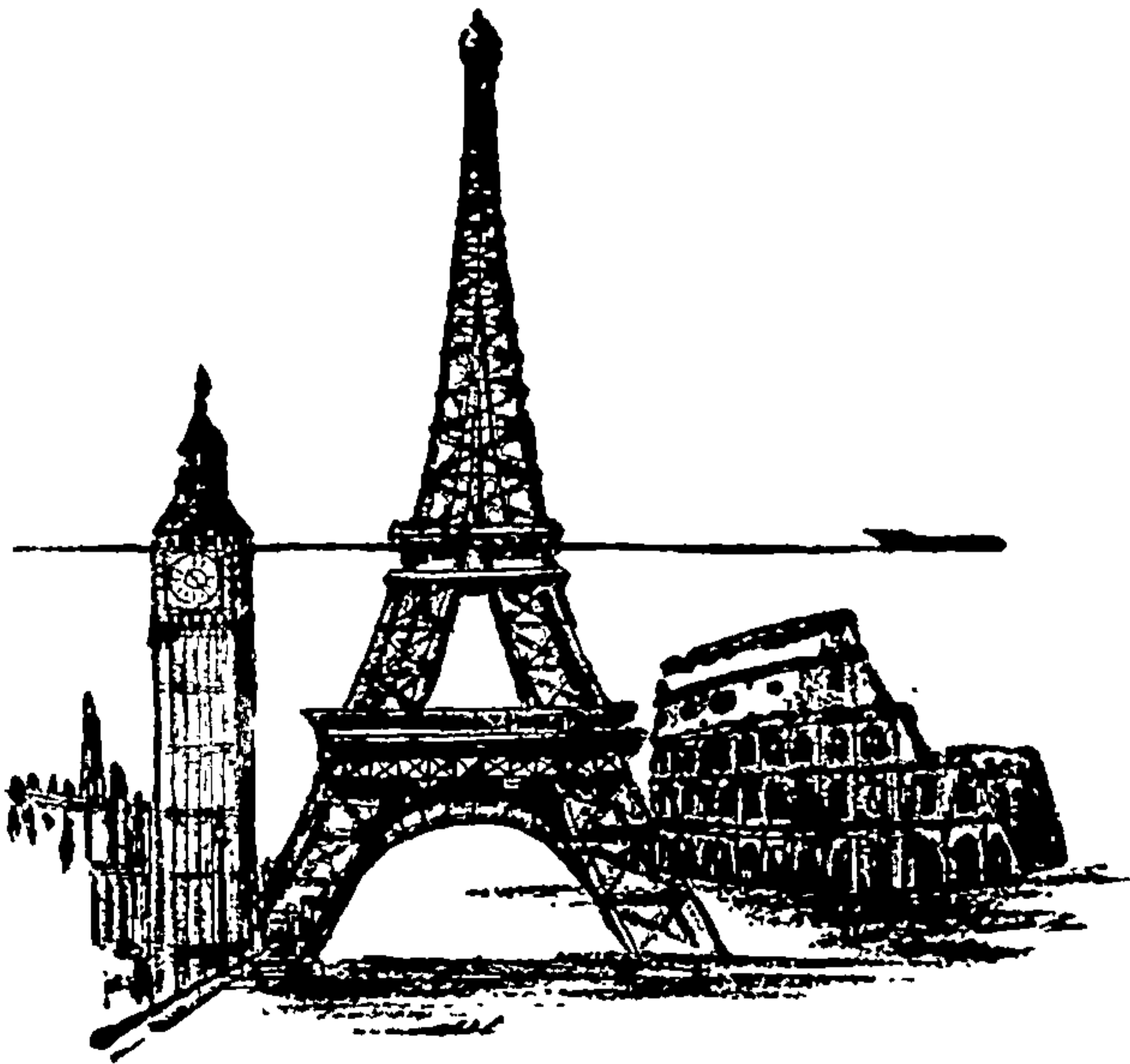
संध्याकाळीं मेयरनीं आर्थर मिलर आणि इतर प्रतिनिधींना दिलेल्या कॉकटेल पार्टींत-इंग्रजी शब्दप्रयोग करावयाचा म्हणजे-नाना प्रकारच्या मद्यांच्या नद्या वहात होत्या ! रात्रीं आम्हाला लुब्लियानांतल्या जुन्या तटबंदीजवळच्या खुल्या नाट्यगृहांत नेण्यांत आलें. रंगमंचाच्या मार्गे एका प्राचीन ख्रिस्ती मठाचे अवशेष होते. पलीकडे उंचावर जुनी तटबंदी होती. रंगमंचावरलें पिठाच्या चक्रीचें, घराचें, झाडांचें नेपथ्य आणि प्रकाशयोजना अप्रतिम वाटली. सर्व वातावरण संगीतिकेच्या जुन्या काळांतल्या प्रेमकथेला साजेसें होतें. संगीताचें - विशेषतः पाश्चिमात्य संगीताचें माझे ज्ञान यथातथाच आहे. पण कानाला तें संगीत फारच चांगलें वाटत होतें. अभिनयहि

उत्तम होता. संगीतिका संपल्यावर आम्ही ब्लेदला आपापल्या हॉटे-
लांत गेलों.

युगोस्लाव्ह मुलांना मराठींत स्वाक्षरी !

परिषदेच्या शेवटच्या देवशीं काम आटोपून आम्ही बाहेर पडलों, तेव्हां स्वाक्षण्या मागणाऱ्या युगोस्लाव्ह मुलामुलींची मोठीच झुंड आपलीं सावजें टिपीत होतीं. झुंडीनें मध्येच मला पकडलें. सर्वांना मीं मराठींत स्वाक्षण्या दिल्या ! मुलांना खूप मजा वाटली. एक-मेकांना स्वाक्षरी दाखवीत इतर मुलांना तीं मुलें घाईघाईनें बोलावूं लागलीं. त्या दिवशीं इकडे तिकडे फिरतांना ब्लेदमधल्या कांही जुन्या घरांच्या भिंतीवर आपल्याकडे खेड्यांतल्या घरांच्या भिंतीवर असतात तशीं बरीच रंगबिरंगी चित्रें रंगाविलेलीं दिसलीं. आमच्या परिषदेच्या हॉलच्या बाहेर उंच केसाल घोडे जोडलेल्या जुनाट बग्याहि, गांव पहावयाचें असेल त्यांच्यासाठीं उभ्या होत्या. जाडे-भरडे शर्ट आणि मळकट कोट-विजारी घातलेले, कापडी टोपी कपाळावर ओढलेले म्हातारेकोतारे गाडीहाकेहि चिरूट फुंकीत इकडे तिकडे रेंगाळत होते.

श्रीठा ग्रंथ सप्रहालय, ठाण. स्व
मंजुसं. ७०७२५... कि. श्री...
मंजुसं. ... नोंडि...

लंडन-पॅरिस-रोम

ब्लेदहून लंडनला व मग तिथून मुंबईला यावयाचें माझे ठरलें
होतें. विमानाचें तिकिट ब्लेदहून बेलग्रेड, तिथून चारपांच तासांनीं
अॅम्स्टरडॅम व एका तासांत अॅम्स्टरडॅम ते लंडन - असे पहांटे निघून
संध्याकाळीं लंडनला पोहोंचेपर्यंत तीन प्रकारच्या विमानांतून जाव-
याचें होतें. माझे स्नेही लंडनमधील युनायटेड कमर्शियल बँकेचे
मॅनेजर श्री. चिंतामणराव सोनाळकर यांना मीं तसें कळविलेंहि
होतें. पण खिशांतले पौंड पाहतां ब्लेदहून पहांटेच लुब्लियानाच्या
विमानतळावर पोहोंचण्याकरितां टॅक्सीसाठींच साडेचार - पांच पौंड
पाहिजे होते. मग उरलेल्या एखाद्या पौंडांत बेलग्रेडमधला दिवस,
लंडन विमानतळावरून एअर-टर्मिनलपर्यंतची विमान कंपनीची बस

८० : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

आणि टर्मिनलपासून सोनाळकरांच्या घरापर्यंतची टॅक्सी हा सर्व खर्च करायचा कसा ? काय करायचें तें सुचेना. माझे ऑस्ट्रेलियन मित्र कादंबरीकार जुडा आणि डॉक्टर डॉक्झी यांना माझी अडचण सांगितली तेव्हां ते हसूं लागले.

‘तुला हें त्रिस्थळीं विमानाचं तिकिट दिलं कुणी ?’ ते म्हणाले, ‘अरे, आम्हीहि उद्यांच्याच विमानानें लंडनला जातो आहोंत. सरळ या आमच्या हॉटेल टॉप्लीसपासून उद्यां सकाळीं अकरा वाजतां ब्रिटिश युरोपियन एअरवेजची बस निघते ती ज्युलियन आल्प्स पर्वत ओलांडून अडीच-तीन तासांत पलीकडल्या ऑस्ट्रियांत क्लागनफोर्ट या विमानतळावर जाते. तिथून दोन अडीच तासांनीं बी. ई. ए.चें विमान सुटतें. तें वाटेंत जर्मनींतल्या म्युनिचला थांबून संध्याकाळपर्यंत लंडनला पोहोंचतें. तूं हें भलतेंच तिकिट कशाला घेतलेस ? चल, आजच्या आज बदलून घे. आपण बरोबरच जाऊं.’

शेवटीं लंडनला पोहोचलों !

सोबतहि मिळते आणि आरामांत आल्प्स पाहून सरळ लंडनला पोहोचतां येतें. मी खूप झालों. युगोस्लाव्हियाच्या ‘कोम्पास्’ या प्रवास कंपनीच्या कचेरींत चौकशी केली. तिथल्या मुलीनें तिकिट बदलून मिळेल, पण विमानावर जागा आहे का, हें क्लागनफोर्टला विचारण्यासाठीं टूंक-कॉलचा अडीच-तीन पौंडांपर्यंत खर्च होईल म्हणून सांगितलें. मीं लगेच तेवढे पैसे तिला दिले. संध्याकाळपर्यंत जागा असल्याचें कळलें आणि तिकिटहि बदलून मिळालें.

आल्प्समधल्या वर खालीं जाणाऱ्या डोंगराळ रस्त्यांतून क्लागन-फोर्टला वेळेवर पोहोचलों. पण विमान दोन तास उशीरानें आलें आणि लंडनला रात्रीं साडेनऊच्या सुभारास पोहोचलों. आयल्या वेळीं तिकिट बदलल्यामुळें ऑस्ट्रियाचा व्हिसा नव्हता. तेव्हां तिथल्या अधिकाऱ्यानें विमानाकडे पाऊल टाकतांनाच अडविलें. त्याची भाषा जर्मन, माझी इंग्रजी - कुणाला कांहींच कळेना ! विमानाची वेळ झालेली. होस्टेस मला विमानाकडे ओढीत होती. तो पासपोर्ट परत देईना. खिशांत पैसे नसल्यामुळें जास्तच घाबरलों. इतक्यांत सुदैवानें बी. ई. ए. चा तिथला दोन्ही भाषा जाणणारा मॅनेजर आला, आणि त्यानें माझी सुटका केली. मोठी बॅग हरवलेली, खिशांत पैसे नाहींत आणि त्यांत हें अरिष्ट ! पण लंडनला माझे परममित्र श्री. सोनाळकर यांच्या घरीं पोहोचलों आणि हायसें वाटलें. सर्व अडचणी दूर झाल्या. अठ्ठावीस वर्षांनीं लंडनला परत येत होतो. एक महायुद्ध होऊन गेलें होतें. प्रकृतिस्फोटीची धरती नव्हती, पण लंडनमधले दिवस फार सुखांत गेले.

लंडनमधले गुलाब

१९६५ च्या जुलै महिन्यांत खरोखरच लंडनची हवा विश्वास बसणार नाही इतकी चांगली होती. दगाळपणा आणि पावसाची पिरपिर मुळींच नव्हती. सकाळीं बहुधा चांगले ऊन पडे. गरम कपडे आणि ओव्हरकोट घालावा लागे. पण प्रातरुपाहारानंतर जवळच असलेल्या विस्तीर्ण रीजन्ट पार्कमधल्या गुलाबांच्या ताटव्यांत एकटेंच जाऊन बसण्यांत फार मजा वाटे. पार्कमध्ये तळीं

८२ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

आहेत. तिथें पोहोण्याची किंवा लहान मुलांना होज्या फिरविण्याची सोय आहे. पण गुलाबांचा विभाग खरोखरच अद्भुत आहे. किती प्रकारचीं, किती रंगांचीं, किती लहान मोठीं झाडे तिथें पसरलीं आहेत. गुलाबी गुलाब आहेतच. पण लाल, जांभळे, शेंदरी, पांढरे, चिमुकले, अजस्र असे गुलाबच गुलाब आहेत. हौस आहे पण जागा नाहीं, अशा स्त्रीपुरुषांसाठीं नाममात्र भाड्यानें आपापल्या गुलाबांच्या जोपासनेसाठीं लहान लहान जमिनीचे तुकडेहि दिले जातात. अशा गुलाबांत मालकाच्या नांवाची चिमुकली पाटी कुठेंतरी खुपसलेली दिसते.

महायुद्धानंतरच्या लंडनमध्ये मला दोन-तीन मोठे फरक आढळले. लंडनच्या बसचे ड्रायव्हर आणि कंडक्टर दोघेहि पूर्वी गोरे असत. आतां वेस्ट इंडीजमधले इतके काळे नीग्रो इंग्लंडांत आलेले आहेत कीं, दहामध्ये आठ ड्रायव्हर किंवा कंडक्टर काळे असतात. मोठे तरतरीत आणि सौजन्यशील असतात. माझ्या शेजारीं बसलेल्या एका इंग्रज बार्डचे उच्चार कंडक्टरला नीटसे समजले नाहींत; तेव्हां उत्तम इंग्रजींत त्यानें तिला तडकावळें,—स्वतःची भाषा जरा नीट बोला !

नवें लंडन आणि आधुनिक सुधारणा

दुसरा फरक म्हणजे कांही ठिकाणीं लहान लहान जुनाट घरे होतीं तिथें आतां नव्या टोलेजंग इमारती दिसतात. हिटलरच्या बॉम्बगोळ्यांनीं उध्वस्त झालेल्या लंडनचें हें नवें स्वरूप असणार. लंडनमधून बाहेर पडल्यानंतर दिसणारे हायवेहि नवे कोरे आणि

प्रशस्त वाटतात. एकोणतीस-तीस वर्षांपूर्वी मी पार्लमेंट हिलवरल्या चाफेकरांनीं घेतलेल्या भव्य इमारतींत कांहीं दिवस राहात होतो. त्या इमारती मी मुद्दाम हॅम्पस्टेडमध्ये जाऊन पाहिल्या. आहेत तशाच आहेत. पण आजुबाजूचे रस्ते, बागा, चौक, सगळे कांहीं नवीन, प्रशस्त आणि सुंदर आहे. इंग्लंडची ही थंड हवा आणि हें सर्व हिरवेगार मला फार आवडतें.

सोनाळकरांच्याकडे अद्ययावत प्रशस्त मोटारगाडी आहे. शनिवार, रविवार सुट्टी असते, तेव्हां हॅम्पस्टेड, फिन्चलेसारख्या लंडनच्या भागांत किंवा लंडनवाहेर ते मोटारमधून पुष्कळ फिरतात. पण रोज बँकेत मात्र घरासमोरच असलेल्या बेकरस्ट्रीटच्या 'अंडरग्राऊण्ड' रेल्वेनें ते जातात. गर्दी असली तरी दोन-दोन मिनिटांनीं गाडी असल्यामुळे दहाबारा मिनिटांत ते ऑफिसांत पोहोचतात. स्वतःच्या मोटारनें वाहेर पडले तर लंडनमधल्या वाहनांच्या गर्दीमुळे ऑफिसांत पोहोचावयाला तास-दीडतास तरी लागेल आणि पोहोचल्यावर गाडी कुठें ठेवावयाची या गहन प्रश्नाला उत्तर द्यावें लागेल! आधुनिक सुधारणा आतां मार्गें जाऊं लागली आहे त्याचें हें उत्तम प्रत्यंतर!

एका रविवारीं सकाळीं प्रातरुपाहारानंतर लंडनहून ८९ मैलांवर असलेल्या शेक्सपियरच्या स्ट्रॅट्फर्ड-ऑन-एव्हन या गांवाला भेट देण्याचें सोनाळकर कुटुंबानें आणि मीं ठरविलें. लंडनवाहेरच्या प्रशस्त हायवेनें आम्ही निघालों. हा रस्ता इंग्लंडच्या प्रख्यात कॉटस्वोल्ड या अत्यंत निसर्गरम्य ग्रामीण विभागांतून जातो. वाटेंत ५४ मैलांवर ऑक्सफर्ड लागलें. सुदैवानें ऑक्सफर्डचीं कांहीं कॉलेजे रस्त्या-

८४ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

बघूनच दिसतात. त्यानंतर ३५ मैल पुढे शेक्सपियरचें स्ट्रूफर्ड आहे. ती चिमुकली एव्हन नदी, तो छोटा पूल, गांवांतलीं घरे, एवढेसे रस्ते वगैरे पाहून चारशें वर्षापूर्वीचें शेक्सपियरचें स्ट्रूफर्ड फारसें वेगळें नसावें, असेंच वाटतें. रविवार असल्यामुळें बरेच स्त्रीपुरुष-मुलें आलीं होतीं. त्यामुळें जत्रेला आल्यासारखें वाटत होतें. थोडासा पाऊसहि होता. चारशें वर्षापूर्वीचें शेक्सपियरचें लाकूडविटांचें घर काळजीपूर्वक जतन करण्यांत आलें आहे. स्वयंपाकघर आणि चारशें वर्षापूर्वीची कांहीं मांडीकुंडींहि तिथें दिसतात. लंडनच्या विख्यात फ्लिट स्ट्रीटच्या मार्गे एका गल्लींत कोशकार डॉ. जॉन्सनचें अठराव्या शतकांतलें घरहि असेंच सांभाळून ठेवण्यांत आलें आहे. त्याची ती प्रख्यात 'डिक्शनरी'हि तिथें एका टेबलावर आहे. त्यावेळचा त्याचा कांहीं पत्रव्यवहारहि भिंतीवरल्या कांचेच्या चौकटींत मला दिसला. शेक्सपियरच्या घरांतहि त्यावेळचीं कांहीं पत्रे, कात्रणे वगैरे दिसतात. एक चारशें वर्षांची जुनी स्ट्रूफर्ड नगरपालिकेची किंवा पंचायतीची नोटीसहि तिथें दिसली. शेक्सपियरच्या बापानें रस्त्यांत कचरा टाकला किंवा असेंच कांहीं केले होते. म्हणून त्याला पांच-दहा शिलिंग दंड देण्याबद्दलची ती नोटीस होती! त्याच गांवांत कांहीं अंतरावर 'हाथावे लाईन' नांवाच्या एका पांढणींत शेक्सपियरची बायको अॅना हाथावे हिचें शेक्सपियरच्या घरापेक्षां मोठें आणि अधिक सुस्थितींत असलेलें घर पाहिलें. ती शेक्सपियरपेक्षां वयानें आठ वर्षांनीं मोठी होती म्हणतात! तिची परिस्थितीहि शेक्सपियरपेक्षां अधिक चांगली असावी! अलिकडेच स्ट्रूफर्डमध्ये झालेलें मोठें थोरलें 'शेक्सपियर थिएटर'हि बाहेरून पाहिलें. 'रेड

लायन' नांवाच्या रस्त्यावरल्या एका छोटेखानी हॉटेलांत दुपारचें जेवण घेतलें होतें. त्या उबदार हॉटेलांत पांच-दहा टेबलांचीच सोय होती. परत येतांना वाटेवरल्या 'ब्रिम्पटन ग्रान्ज'मध्ये चहा घेतला. रात्री सात-सव्वासातला घरीं परत आलों, तों आचार्य अत्रे यांचा आपण इथें असून तुम्ही भेटत नाहीं काय, म्हणून टेलिफोन आला! आचार्य केव्हांच परत भारताला गेले असावेत अशी माझी कल्पना होती.

लंडनमध्ये महाराष्ट्रीय मित्र

गोल्डर्स ग्रीन विभागांत माझे एक विद्यार्थी श्री. कर्डक, श्री. बागुल, श्री. नाबर वगैरे महाराष्ट्रीयानी आचार्यांना बोलावले होते. तिथें त्यांना भेटायला सोनाळकरांबरोबर त्यांच्या मोटारींतून गेलों. तिथून श्रीमती गुल्हाणे या वनारसे आजीबाईंच्याप्रमाणेंच विद्यार्थीगृह चालवितात त्यांच्या घरीं गेलों. तिथें चहापाणी, गुलाबजांब वगैरे झाल्यानंतर ग्रेट रसेल स्ट्रीटमधल्या 'हॉटेल शरूना'त आचार्य अत्रे उतरले होते तिथें त्यांना सोडून घरीं आलों. परदेशांत अत्रे भेटल्याचा फार आनंद झाला.

लंडनच्या महाराष्ट्र मंडळानें माझें एक व्याख्यान ठेवले होते. संध्याकाळीं एका चर्चच्या प्रशस्त हॉलमध्ये व्याख्यान झालें. त्यानिमित्तानें मंडळाचे चिटणीस श्री. तुंगारे यांच्याप्रमाणेंच चित्रे, जोशी, तवकर, विजने, परब, वेंगुर्लेकर, अभ्यंकर, अनिल तडकोड वगैरे अनेक महाराष्ट्रीय स्त्री - पुरुषांची ओळख झाली. व्याख्यानाला जातांना लंडनमध्ये विद्यार्थीनिवास चालविणाऱ्या प्रख्यात आजीबाई

८६ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

वनारसे यांच्याकडे गेलों होतों. तिथें एका दिवाणखान्याची श्रीसाई-वावा यांच्या मूर्तीच्या प्रतिष्ठापनेसाठीं साफसफाई चालली होती. परराष्ट्रखात्याचे श्री. व श्रीमती देव जवळच रहातात. त्यांच्या घरीं वेळ मजेंत गेला.

माझे विद्यार्थी श्री. विष्णुकुमार कर्डक वेस्टबोर्न पार्कमध्ये 'लोकमान्य टिळक विद्यार्थी निवासां'त रहातात. त्यांनीं लंडनमध्ये मला पुष्कळ फिरविलें. या निवासाची इमारत भारतांत सुप्रसिद्ध आहे. लंडनचे फार जुने रहिवासी आणि प्रख्यात पत्रकार श्री. दत्तोपंत ताम्हनकर यांनीं अलिकडे कित्येक लाखांचा 'लोकमान्य टिळक मेमोरियल ट्रस्ट' स्थापन केला आहे. भारत-इंग्लंड सांस्कृतिक संबंध दृढतर करण्याच्या कित्येक योजना ट्रस्टनें आंखल्या आहेत. लॉर्ड माऊन्टबॅटन, मजूर पक्षाचे फार जुने भारतमित्र लॉर्ड ब्राँक्वे वगैरेंचा ट्रस्टशीं फार निकटचा संबंध आहे. लोकमान्य टिळक हाऊसशींही ताम्हनकरांचा पहिल्यापासून संबंध आहे. ताम्हनकरांचें फिंचले विभागांत सुंदर घर आहे. त्यांच्या सुविद्य इंग्रज पत्नींचा भारतीय राजकारणाचा चांगलाच अभ्यास दिसला.

वर्णभेदासंबंधीं विल

एक दिवस कर्डकांच्या बरोबर लंडनमध्ये बरेंचसें पार्यीं भटकण्यांत घालविला. ते रहात होते त्या टिळक हाऊसमध्ये श्री. कुस्ते, श्री. गणोरकर वगैरे तरुण मंडळी भेटली. वेस्टबोर्न भागांत मात्र पहावें तिथें कमीअधिक काळ्या वर्णांचेच लोक आणि त्यांचीं घरे मला बरींच दिसलीं. नंतर मी पार्लमेंटमध्ये गेलों. तीस वर्षापूर्वीं

तिथेंच चर्चिलना बोलतांना मीं ऐकलें होतें. या खेपेस फार थोडे सभासद हजर असलेले दिसले. कृष्णवर्णीयांच्या इंग्लंडप्रवेश नियमनाच्या विलाची चर्चा चालू होती. विलाच्या बाजूने सरकारतर्फे सर फ्रँक सॉस्कीस बोलत होते. चर्चा कंटाळवाणी वाटली. तिथून लवकरच उठलों. थेम्स नदीवरल्या पुलावर वराच वेळ बसलों. नंतर कर्डक आणि मी जवळच असलेल्या वेस्टमिन्स्टर अँब्रेमध्ये गेलों. इंग्लंडच्या राजेराण्यांचीं आणि थोर पुरुषांचीं समाधिस्थानें इथें आहेत. एके ठिकाणीं चर्चिलचें स्थान आंखून ठेवलेलें दिसलें. तें संपूर्णपणें तयार व्हावयाचें होतें. नंतर कांहीं वेळ ब्रिटिश म्युझियममध्ये फिरलों. आल्डिचमधलें इंडिया हाऊसहि पाहिलें. इमारत भव्य चिरेबंद आहे. पण इतकी जुनाट आणि कोळिष्टकें नसूनहि कोळिष्टकें आहेत असें भासविणारी दुसरी इमारत लंडनमध्ये नसेल !

नवें नाटक - पीटर ओट्टूल

सोनाळकरांच्या बरोबर लंडनमध्ये तीन नाटके पाहिलीं. पिकॅडिली थिएटरांत डेव्हिड मर्सरचें 'राइड ए कॉक हॉर्स' हे संध्याकाळीं पावणे आठ ते पावणे अकरापर्यंत तीन तासांचें नाटक पाहिलें. अत्यंत आधुनिक इंग्रजी नाटक पहावयाची फार इच्छा होती. तीन-तीन प्रवेशांच्या दोन भागांचें किंवा दोन अंकांचें नाटक होतें. 'बेकेट्' चित्रपटामुळें आपल्या देशांत सर्वपरिचित झालेला पीटर ओट्टूल हा प्रख्यात इंग्रज नट आणि त्याची बायको सियान् फिलिप्स या नाटकांत काम करीत होती. त्यामुळें मला उत्सुकता फारच वाटत होती. नायकाचें नांव पीटरच होते ! सर्वांचा, विशेषतः पीटरचा अभिनय चांगलाच होता.

८८ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

नाटक फारसें समजलें नाहीं, पण व्यवस्थित वाटलें कीं हेंच म्हणावयाचें असतें ! अत्याधुनिक मराठी नाटकहि सर्व कांहीं समजलें असें प्रामाणिकपणें म्हणवत नाहीं, तेव्हां आधुनिक इंग्रजी नाटक वरेंचसें समजलें असें कोणत्या तोंडानें म्हणूं ? नाटकांत नायक एक पुरुष आणि तीन स्त्रिया होत्या. एक नायकाची बायको, दुसरी नायकाला आवडणारी,— मला वाटतें कुणाचें केव्हांहि आपल्या घरांत स्वागत करणारी स्त्री, आणि तिसरी नायकाच्या ओळखीची म्हणा किंवा लोभांतली म्हणा, एक तरुण टायपिस्ट मुलगी. पहिल्या अंकांत हॅम्पस्टेडमधली नायक आणि त्याची बायको यांची झोंपण्याची खोली, नंतर त्या लोकप्रिय स्त्रीचा सिंजन्सवुडमधला दिवाणखाना आणि शेवटी कॅम्डन टाऊनमधली त्या मुलीची वसण्या-झोंपण्याची एकच खोली असे तीन प्रवेश होते. हेच तीन प्रवेश दुसऱ्या अंकांत होते. वेळ मात्र पहिल्या अंकांत सकाळची आणि दुसऱ्यांत रात्रीची होती. पहिल्या अंकांतल्या पहिल्या प्रवेशांत नायक व त्याची बायको, दुसऱ्यात ती स्त्री आणि नायक आणि तिसऱ्यांत नायक आणि ती मुलगी एकमेकांशीं शिरा ताणून बोलत होतीं किंवा भांडत होतीं. दुसऱ्या अंकांतल्या तिन्ही प्रवेशांत तेंच व तसेंच. कांहींतरी लैंगिक चौकोन असावा, असें वाटतें ! थिएटर भरलेलें होतें. पण प्रेक्षक इंग्रज स्त्री-पुरुष असल्यामुळें त्यांना नाटक आवडलें कीं नाहीं, हें समजत नव्हतें !

दुसरें नाटक !

दुसरें नाटक 'दि सेव्हर्ड हेड' हें कायटेरिआँ थिएटरांत पाहिलें. नाटक दोन-सव्वादोन तासांचें होतें. रात्री साडेदहाला संपलें. नाणा-

वलेले नाटककार जे. वी. प्रीस्टले आणि तत्त्वज्ञानी कादंबरीकर्ती म्हणून प्रसिद्ध असलेली आयरीस मरडॉक या दोघांनीं मिळून हे नाटक लिहिलेले होते. पहिल्यांत चौकोन असावा, तर दुसऱ्या नाटकांत लैंगिक-प्रेमिक नव्हे ! - पंचकोण असावा ! एक मनोविकृतिशास्त्रज्ञ, त्याची एक मानववंशशास्त्रज्ञ सावत्र वहीण, एक मध्यमवयस्क मद्यालयमालक, त्याची बायको आणि त्याची रखेली एक टायपिस्ट मुलगी, असा हा पंचकोण असेल. आणखीं दोन पात्रे होतीं. मद्यालयमालकाचा शिल्पकार भाऊ आणि एक वयोवृद्ध वहीण.

नाटक सर्वच समजले असें म्हणवत नाहीं. पंचकोनीऐवजीं सप्तकोनीहि असेल; पण त्यांत हास्यरस भरपूर होता. भरगच्च भरलेल्या थिएटरांत अधूनमधून खूपच हंशा पिकत होता. देखाव्यासंबंधीं चार शब्द सांगण्यासारखे आहेत. आम्ही थिएटरांत दहा मिनिटे आधीं गेलों तेव्हां पडदा वर गेलेलाच होता. लंडनमधील चार स्थळे एकाच देखाव्यांत होतीं. प्रकाशझोतांत एका वेळीं एक स्थळ दिसें तेव्हां थिएटरांत आल्यापासून हीं चार स्थळे वेगवेगळीं आहेत हें पहिल्यापासून प्रेक्षकांच्या मनांत ठसलेले असल्यामुळे नाटकसुरू झाल्यावर त्यांचा घोटाळा होऊं नये, हा हेतू असावा. एक मनोविकृतिशास्त्रज्ञाची अभ्यासिका होती. तिच्यावरच एक झोंपायची खोली होती. एका मद्यालयमालकाची उठा-वसायची खोली होती, तर तिच्यावर नको असतांना पडदा ओढलेली त्याच्या रखेलीची लंडनच्या दुसऱ्या भागांतली झोंपायची खोली होती. नाटक दोनच अंकांचें होते. मध्यें पंधरा मिनिटांची विश्रांति होती. एका दृश्यांत बायको मनोविकृतिशास्त्रज्ञाच्या झोंपायच्या खोलींत असावी, या

१० : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

शंकेने मद्यालयमालक नवरा हळूच वर चढून खोलीचा दरवाजा ढकलतो, विद्यान्यावर त्या मनोविश्लेषणतज्ज्ञाची सावत्र बहीण पडली आहे आणि विद्यान्याजवळ प्रेक्षकांकडे पाठ करून उभ्या असलेल्या तज्ज्ञाचा ड्रेसिंग गाऊन निसटून क्षणभर खाली पडतो तो त्याचा संपूर्ण नग्न देह त्या पात्राच्या आणि प्रेक्षकांच्या दृष्टीला पडतो. एका क्षणांत तो ड्रेसिंग गाऊन वर घेतो. या दृश्याला ब्रिटिश सेन्सॉरची अनुज्ञा असावी. आपल्या देशांत मिळेल, असे वाटत नाही. भाषा आणि प्रसंगाची गुंतागुंत नव्या वाङ्मयाला शोभेल अशी बरीचशी दुर्बोध होती. शेक्सपियर आणि तुकाराम यांची बरीचशी भाषा समजणारी असली तरी केव्हां केव्हां अनुभव शब्दांपलिकडला व व्याकरणांत न मावणारा असल्यामुळे ती दुर्बोध होते हे माहितच आहे. अलिकडल्या पांच पन्नास वर्षांत ज्ञान-विज्ञानाचा न भूतो न भविष्यति असा विकास झाला आहे. त्या मानाने कोणत्याहि भाषेची प्रगति मंद असते. तेव्हां नव्या अनुभवांची खोली आणि क्षितिजे यांची अभिव्यक्ति करतांना भाषा थिटी पडते, आणि दुर्बोध होते हे खरे आहे. पण बरेचसे नवे लेखक सखोलतेचे आणि नावीन्याचे श्रेय उपटण्याकरितां भाषेचे कार्य अभिव्यक्तीपेक्षां अभिगुप्तता तर समजत नसावे ?

एक नवा नाट्यप्रकार

तिसरे नाटक मात्र सर्व समजले आणि कमालीचा रंगून गेलो. व्हॉडव्हिल थिएटरांत ते पाहिले. त्याचे नांव 'पोट्रेट् ऑफ ए क्वीन'. लेखकाचे नांव विल्यम फ्रान्सिस. पण त्याला लेखक तरी कसे

म्हणावें? व्हिक्टोरिया राणीची डायरी, तिच्या ड्यूक असलेल्या चुलत्याचीं पत्रें, त्या वेळच्या 'लंडन टाइम्स'चे अग्रलेख, व्हिक्टोरियाच्या राजवटीतील परिस्थितीच्या वर्णनाचे तत्कालीन विनोदी पोवाडे, ग्लॅडस्टन, पामर्स्टन, डिझरायली इत्यादि परस्परविरोधी ब्रिटिश राजकीय पक्षांच्या पंतप्रधानांचीं भाषणें यांचें अतिशय नाट्यपूर्ण संपादन लेखकानें केलें आहे - त्याचा स्वतःचा त्यांत एक शब्दहि नाहीं म्हणतात ! सर्व पात्रांची इंग्रजी भाषा व्हिक्टोरियाच्या काळांतली एकोणिसाव्या शतकांतली असल्यामुळें ती साफ, स्वच्छ आहे आणि तिचा मनावर साफ, स्वच्छ परिणाम होतो. उपवर, अठरा वर्षांची राजकन्या व्हिक्टोरिया तों किती तरी मुलांची माता असलेली, प्रिय पति प्रिन्स आल्बर्टच्या मृत्यूनें शोकविह्वल झालेली, वयोवृद्ध पुरन्धी महाराणी व्हिक्टोरिया - डोरोथी तुतीन या तरुण नटीनें डोळ्यांपुढें उभी केली. तिची वेषभूषा, रंगभूषा, तिचें बोलणें, चालणें, तिचा पोरकटपणा, तिचें गांभीर्य, तिच्या प्रेमाची उत्कटता, तिचा ताठा, तिची असहाय्यता, तिचा हृष्टीपणा, तिचा निर्भर स्नेह -- सर्व कांही इतक्या सहजसुंदर अभिनयानें तुतीननें उभे केलें कीं, मन हरखून गेलें. इंग्लंडची ही फार मोठी नटी ठरणार. प्रिन्स आल्बर्टची भूमिका प्रत्यक्ष जीवनांत तिचा पति असलेल्या नटानेंच केली होती. गॅसच्या बत्या असलेल्या एकोणिसाव्या शतकांतल्या लंडनचा देखावा पार्श्वभूमी म्हणून होता. एक लंडनचा 'कॉकनी' बॅन्जोवर पोवाडा म्हणत या विंगेंतून त्या विंगेंत उड्या मारीत जातांना प्रसंगाचा दुवा जोडायचा. डिझरायलीचें भाषण किंवा ग्लॅडस्टन-पामर्स्टनचा पार्लमेंटांत वाद चालूं असतां प्रकाश-

९२ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

झोत त्यांच्यावर पडलेला असे. नाटकाची एकंदर निर्मिती, वेषभूषा, रंगभूषा, प्रकाश योजना, अभिनय सर्व कांही अप्रतिम होते. एक सर्वांगसुंदर नाटक पाहिल्याच्या समाधानाने अंतःकरण भरून आले.

लंडनहून मुंबईला जातांना पॅरिसला एकदोन दिवस आणि रोमला एखादा दुसरा दिवस थांबावयाचे ठरविले होते. त्याप्रमाणे लंडनहून सकाळीं दहाच्या सुमारास एअर इंडियाने निघालो तो सवाअकराच्या सुमारास पॅरिसच्या भव्य ऑर्ली विमानतळावर पोहोचलो. माझे मित्र श्री. नारगोळकर यांची कन्या आशा पॅरीस-मधल्या आपल्या वकिलातींत व्यापारविभागांत काम करते. त्या विभागाचे प्रमुख श्री. बाणावलीकर आहेत. त्यांच्याशी लंडनहूनच टेलिफोनने बोललो होतो. त्याप्रमाणे आशा विमानतळावर आली होती. श्री. व. सौ. बाणावलीकर फारच सौजन्यशील जोडपे आहे. त्यांनी दुसऱ्या दिवशीं जेवायलाच त्यांच्या घरी बोलावले होते. आशा तिथे आल्यामुळे भापेचा प्रश्नच उद्भवला नाही. सरळ पॅरीसमधल्या एअरोगारला आलो आणि तेथून माँ पार्नासिजवळ ती राहत होती, तिथे समोरच हॉटेल रॉयलमध्ये तिने माझ्यासाठी जागा ठरवून ठेवली होती त्यांत उतरलो. हवा ढगाळ होती. पाऊस क्षिमाक्षिप्त पडत होता. स्वच्छ उन्हाएवजीं पॅरीसची हवा लंडनच्यासारखी होती. 'काँग्रेस फॉर कल्चरल फ्रीडम'चे माँ. कात्झ यांना मी त्या दिवशी पॅरीसला येणार हे माहित होते. 'महाराष्ट्र टाइम्स'चे श्री. माधव गडकरी मला लंडनमध्ये भेटले होते. श्री. गडकरी, श्री. नूलकर आणि श्री. छजलानी या पत्रकारांना घेऊन कात्झ पॅरीसहून कांही मैलांवर असलेल्या व्हर्सायला तिथल्या बागा व

राजवाडा या मंडळीला दाखवायला जाणार होते. त्यांच्या मोटार-मधून आम्ही सर्व दुपारीं गेलों. याच व्हर्सायला पहिल्या महायुद्धा-नंतर तहाच्या वाटाघाटी झाल्या. राजवाड्यांतल्या वस्तुसंग्रहालयांतल्या ठराविक गोष्टी पहात वेळ घालविण्याऐवजीं आम्ही आजुबाजूचे मोठमोठे कुंज व भव्य शिल्पकृती, पाण्यांत शिल्प असलेले जलाशय पहात बराच वेळ भटकलों. समोरून सत्तरी उलटलेला, पण तरतरीत आणि देखणा असा सुंदर सुटांतला एक माणूस गळ्यांतली दुर्बिण सांवरित येत होता. त्याच्याबरोबर तीनचार मित्र होते. 'हा ड्यूक ऑफ विंडसरसारखा दिसतो!', मी म्हणालों.

तो खरोखरच स्त्रीप्रेमासाठीं ब्रिटिश साम्राज्यावर लाथ मारणारा ड्यूक ऑफ विंडसरच होता! त्याच्या आंसपास बघे जमायला लागले तेव्हां एक दोन फ्रेंच पोलिसांबरोबर तो भराभर दुसरीकडे निवून गेला. संध्याकाळी पॅरीसच्या गर्द झाडीच्या शांत मालीं विभागांत कात्झच्या घरीं चहा घेऊन त्रोकॅदेरों, आयफेल टॉवर वगैरे पॅरीसमधल्या प्रेक्षणीय जागा पहात फिरलों.

तेच पॅरीस - तींच माणसें!

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं लक्झेंबुर्ग बागेंत बराच वेळ भटकण्यांत घालविला. एका तलावाजवळ मुलांना बरोबर घेऊन खेळांतल्या होड्या रेडिओनियंत्रणानें पाण्यावर पुढेंमागें फिरविणारे कांहीं लोक होते. कांहीं ठिकाणीं एखादा दुसरा नीग्रो किंवा गोरा विद्यार्थी, तीस वर्षापूर्वीं मला आढळला होता तसाच झाडाखालच्या बाकावर शांत-पणें वाचीत असलेला दिसला! तिथून बाणावलीकरांच्या प्रशस्त

१४ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

जागेंत जेवायला गेलों. बाणावलीकर कुटुंबाबरोबर दुपारचा चहा होईपर्यंत गप्पा करीत बसलों. नंतर तीस वर्षांपूर्वी सॉरबाँ विद्यापीठ, लॅटिन क्वार्टर्स वगैरेंच्या आसपासच पॅरीसमध्ये मी राहिलों होतो तिथें पायींच फिरावयाचें ठरविलें. रस्त्यावर स्त्रीपुरुषांची आणि हातगाड्यांवरून वस्तू विकणारांची गजबज होती. पूर्वीच्या मानानें पुष्कळच काळे आफ्रिकी लोक रस्त्यावर दिसत होते. एका हातगाडीवर खोबऱ्याच्या वाट्या आणि शेंगा विकायला ठेवलेल्या पाहून आश्चर्य वाटलें ! रूसां मिशेल, व्हिक्टर ह्यूगोच्या कादंबरीनें मनांत बिंबलेलें भव्य नाँत्र देम प्रार्थनामंदिर वगैरे पाहून सेन नदीच्या कांठाकांटानें जात असतां, तीस वर्षांपूर्वी पहिलीं होतीं तशींच तरुण स्त्रीपुरुषांची जोडपीं अगदीं उघडपणें चुंवन आलिंगनादि शृंगार शांतपेंण करीत असलेलीं अधूनमधून दिसलीं !

जुनें रोम - नवे रोम !

दुसऱ्या दिवशीं दुपारीं दीडच्या ऑलिंपिक ग्रीक विमानानें निघून सव्वातीनच्या सुमारास रोमला पोहोंचलों. एअर इंडियाच्या मुलीला विचारून इंग्रजी थोडेबहुत समजतें अशा व्हाया बाँ कोम्पानी रस्त्यावरल्या हॉटेल ऑक्सफर्डमध्ये उतरलों. रोममध्ये पायीं आणि वसनें बराच भटकलों. अथेन्सप्रमाणेंच रोममध्ये दोन दोन-दीडदीड हजार वर्षांपूर्वीच्या क्लोसियमसारख्या प्रचंड वास्तूंचे अवशेष, टायबर नदीवरले जुने पूल, ख्रिस्ती शकापूर्वीची निसर्ग-पूजकांची देवळे, वीसवीस हजार लोक मावतील अशी प्राचीन अर्धवर्तुळाकार खुलीं नाट्यमंदिरे इत्यादि प्राचीन - अतिप्राचीन गोष्टी,

व्हॅटिकनसारखे पोपमहाराजांचे स्वतंत्र राज्य आणि फियाट वगैरे मोटारगाड्यांचा सुळसुळाट असलेले आधुनिक रोम शहर, हीं सर्व एकत्र मिसळलीं आहेत. माझ्या हॉटेलच्या मागल्याच बाजूला सोळाशें वर्षांची एक लांबरुंद, विस्तीर्ण, विटांची जुनी भिंत होती. तीच 'रोमन वॉल' असें मला सांगण्यांत आले. ख्रिस्तपूर्व पहिल्या शतकांतले एक उंचच्या उंच, भव्य खांबांचें गोल 'पेगन टेम्पल' मध्येच एका रस्त्याच्या कोपऱ्यांत पाहिलें. मायकेल अँजेलो, रॅफेल, बर्निनी यांच्यासारख्या महान् चित्रकार, शिल्पकारांच्या अमर कलाकृती व्हॅटिकनमध्ये पहावयास मिळतात. मधल्या मुख्य चर्चच्या बाजूला पसरलेल्या वॅसिलिकामध्येच ८०,००० पर्यंत माणसें भावतात म्हणे ! मुसोलिनीनें बांधलेला भव्य ऑलिम्पिक स्टेडियमहि पाहिला. चित्रविचित्र रंगांच्या कापडांच्या छत्र्यांचे बरेचसे टांगे व्हॅटिकनच्या रस्त्यावर दिसत होते. रोममध्ये तीनचार रस्ते जिथें मिळतात त्या बऱ्याचशा चौकांच्या चार किंवा तीन कोपऱ्यांत बर्निनी या विल्यात शिल्पकारानें केलेले भव्य शिल्पकाम आणि कारंजे आहेत. व्हॅटिकनच्या रस्त्यावर उभा असतां उजव्या बाजूच्या एक भव्य इमारतीच्या वरच्या मजल्याच्या कांहीं खिडक्या उघड्या दिसल्या. जवळच उभे असलेले बरेच लोक म्हणाले,— पोप तिथें रहातात.

शेले - कीट्सचीं समाधिस्थाने

भारताचे एक मोठे अर्थशास्त्रज्ञ डॉ. सुखात्मे गेली चौदा वर्षे रोममध्ये जागतिक अन्नसंस्था - एफ. ए. ओ. -- 'फाव' मध्ये काम

९६ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

करतात. तिथले ते मोठे अधिकारी आहेत. तीनचार दिवसांपूर्वीच आचार्य अत्रे मुंबईला जातांना त्यांच्याकडे राहून गेले होते. दुपारी त्यांना टेलिफोन केला तेव्हां त्यांनीं संध्याकाळीं सहाच्या सुमारास 'फाव' ची प्रचंड आधुनिक इमारत रोममधल्या भुयारी रेल्वेच्या एका स्टेशनाविहाऱ्या आहे तिथे भेटायला सांगितले. तिथून आम्ही दोघेहि त्यांच्या घरी जेवायला जाणार होतो. त्यांनीं सांगितलेल्या मधल्या स्टेशनांची - काव्हर, कोलेस्की, पिरॅमिड वगैरेची नावे पुन्हां पुन्हां घोकून लक्षांत ठेवात होतो. पुढल्या 'सिको मासिमा' स्टेशनांत उतरून मला 'फाव'मध्ये जायचें होतें. इटालियन भाषा येत नसल्यामुळे हा प्राणायाम करणें भागच होतें ! संध्याकाळीं हॉटेल-मधून बाहेर पडून जवळच असलेल्या रोमच्या भव्य 'मेत्रोपोलिटाना सेंट्रल' मध्ये पोहोचलों आणि याला-त्याला विचारीत हवी ती भुयारी गाडी पकडली. मधल्या स्टेशनांचीं नावे काळजीपूर्वक पहात होतो. माझे स्टेशन आलें तेव्हां उतरलों आणि वर येऊन 'फाव'-मध्ये गेलों.

डॉ. सुखात्म्यांच्या मोटारमधून घरीं जातांना रोममधल्या प्रॉटेस्टंट सेमेटरीमध्ये शेले आणि कीट्स यांच्या समाध्यांच्या दर्शनासाठीं मुद्दाम गेलों. शेले हा माझा लहानपणापा नचा अत्यंत आवडता कवि. या दोन महान् इंग्रज कविवर्यांचा इटलींत मृत्यु झाला आणि त्यांचीं समाधिस्थाने इथे आहेत हें मला माहित होतें. त्या झाडे-झुडुपांनीं भरलेल्या जागेत चिटपांखरूहि नव्हतें. आम्ही दोघेच तिथे फिरत होतो. शेलेचें नांव कोरलेल्या त्या समाधीसमोर उभारिलों तेव्हां त्यांचें जीवन आणि त्याचा समुद्रांत झालेला अंत

आठवला. अंतःकरण फारच चाळवले. इथें तिथें पाहिलें तों कुठें तरी पडलेली पांच-सहा कोमेजलेलीं निळीं फुलें दिसलीं. तीं हळूच उचलून त्याच्या समाधीवर ठेवलीं आणि क्षणभर तिथें उभा राहिलों. याच जागेंत एका कोपऱ्यांत एक लहानसा पिरॅमिड आहे. म्हणूनच जवळच्या अंडरग्राऊंड स्टेशनाला ' पिरॅमिड ' नांव असावें.

मी अरब झालों !

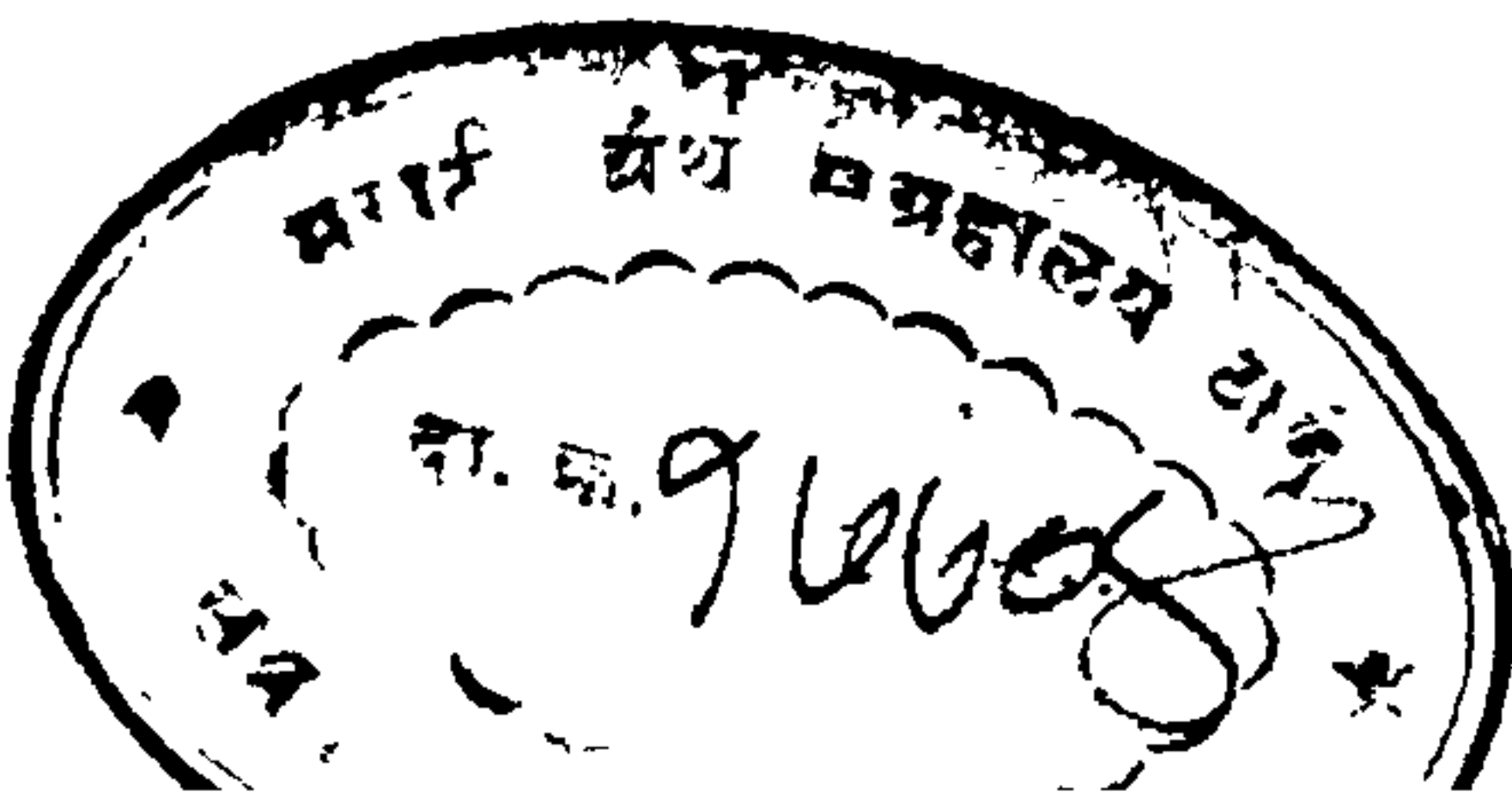
डॉ. सुखात्मे, त्यांच्या पत्नी, त्यांचे अर्थशास्त्रज्ञ बंधू, त्यांचा नातू यांच्या सहवासांत वेळ मजेंत गेला. तिथून जवळूनच रात्रीं अकराच्या सुमारास आमच्या हॉटेलच्या बाजूला जाणारी एक बस सुटते. मला इटालियन येत नसल्यामुळें डॉक्टरसाहेब माझ्याबरोबर तिथपर्यंत आले. बस सुटण्याच्या तयारींत होती. आंत एकदोनच माणसें होती. त्या स्थूल इटालियन कंडक्टरला सुखात्म्यांनीं मला कुठल्या हॉटेलजवळ उतरावयाला सांगायचें तें नीट समजावून सांगितलें. मोठा विनोदी आणि चांगला माणूस होता. ' बरं, बरं ! ' तो मोडक्या इंप्रजीत हंसत म्हणाला, ' तुमच्या अरब मित्राला मी बरोबर उतरवतो ! '

तो बस स्टॉप आला तेव्हां खरोखरच मोठ्या आस्थेनें मला उतरावयाला सांगून त्यानें खुणेनें कुठें जावयाचें तें दाखविलें.

रोमचा विमानतळ भव्य आणि अत्याधुनिक आहे. प्रवेशद्वारा-समोरच इटलीचा थोर कलावंत, ' मोना लिसा ' हें विश्वविख्यात चित्र रंगविणारा लिओनार्दो दा विंची याचा भव्य पुतळा आहे. रोममधल्या विमानकंपनीच्या कचेरीकडून विमानतळाकडे बसमधून

९८ : गुलाबी प्रकाशांत बोलक्या लेखण्या

जातांना आम्ही चार-पांचच उतारू होतो. माझी मोठी बॅग हरवलेली असल्यामुळे हातांत एक छोटी बॅग आणि कागदपत्रे, पुस्तके वगैरे ठेवण्याकरितां युगोस्लाव्हियांत घेतलेली एक गवती बॅग हीता. ती मीं वसमध्ये खाली ठेवली होती. पलीकडच्या बांकावर बसलेल्या एका उतारून माझे लक्ष हातानें त्या बॅगकडे वेधलें. तिच्याकडे पाहिलें तों तळाला काहींतरी लाललाल पैशाएवढा ठिपका आणि एकदोन ठिणग्या दिसल्या. चटकन् उचलून हातानें मीं तें भोक विश्वलें. कुणाच्या तरी सिगारेटच्या ठिणगानें बॅगचा गवती तळ पेटला असावा, असें वाटलें. वसमध्ये कुणाच्याच तोंडांत सिगारेट दिसेना ! शेवटपर्यंत गूढ कळलें नाहीं. मोठी बॅग हरवलेली, खिसा रिकामा आणि त्यांत ही आग-मी जरा घाबरून गेलों. पण परतीचा प्रवास चांगला झाला. रोमहून सुटणारें एअर इंडियाचें विमान कुठेंहि न थांबतां साडेसात तासांत मुंबईला पोहोचतें. संध्याकाळीं साडेपांचच्या सुमारास म्हणजे मुंबईच्या रात्रीं अकराच्या सुमारास विमान रोमहून निघालें तें साडेसात तासांनीं पहांटे मुंबईच्या विमानतळावर ठेपलें. विमानतळाच्या जमिनीवर पाय ठेवला तेव्हां आकाश ढगांनी भरलें होतें आणि मुसळधार पाऊस पडत होता. पण मुंबईत उतरलों हाच मोठा आनंद वाटत होता !

श्रीवाडा ग्रंथ संग्रहालय, ठाड

नमुना... ५०५२५... वि: सं. स्थं

क्रमांक... ५०३... को वि: सं.

२२/९

REFBK 0017704

REFBK-0017704